

68-2
L 3 XIII

Latviešu
VALODAS
KULTŪRAS
jautājumi

82-21.481

l

L $\frac{68-2}{3}$

410

LATVIJAS PSR ZURNĀLISTU SAVIENĪBA
LATVIJAS PSR ZA A. UPISA VALODAS
UN LITERĀTŪRAS INSTITŪTS

LATVIEŠU VALODAS KULTŪRAS JAUTĀJUMI

(Rakstu krājums)

17. laidziens

Sastādījusi S. Lagzdiņa

RĪGA «AVOTS» 1982

4L
81.2L-7
La 802

Vija Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

82-21.481

83 0308054765

89

Redakcijas kolēģija:

filol. zin. doktore *A. Blinkena*, filol. zin. doktors
L. Ceplītis (atb. redaktors), filol. zin. kand. *J. Kār-
klīņš*, filol. zin. kand. *A. Plēsuma*, filol. zin. kand.
T. Porīte, filol. zin. kand. *V. Skujiņa*, *J. Vanags*.

A. Lipina zīmējumi

LATVIEŠU VALODA AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS SISTĒMĀ

Sajā «Latviešu valodas kultūras jautājumu» laidienā ir vairākas tematiskas rakstu grupas. Plašākā no tām veltīta leksikas parādībām, kas valodā ir visdinamiskākās un līdz ar to visproblemātiskākās. Aplūkota arī valodas kultūras nozīme skolas mācību procesā, turpināts daiļliteratūras valodas jautājumu iztirzājums, sniegts ieskats par valodas normalizācijas teoriju un praksi latviešu valodniecības attīstības iepriekšējos posmos. Daži raksti pievēršas citvalodu vārdu atveidei, vārddarināšanai, terminoloģijai, literārās valodas un dialektu mijiedarbībai, fonētikai. Laidiena nobeigumā ir pārskats par jaunāko literatūru valodas kultūras nozarē, kon-sultācijas, hronika.

Latviešu valodas kultūras jautājumu laidienā ir vairākas tematiskas rakstu grupas. Plašākā no tām veltīta leksikas parādībām, kas valodā ir visdinamiskākās un līdz ar to visproblemātiskākās. Aplūkota arī valodas kultūras nozīme skolas mācību procesā, turpināts daiļliteratūras valodas jautājumu iztirzājums, sniegts ieskats par valodas normalizācijas teoriju un praksi latviešu valodniecības attīstības iepriekšējos posmos. Daži raksti pievēršas citvalodu vārdu atveidei, vārddarināšanai, terminoloģijai, literārās valodas un dialektu mijiedarbībai, fonētikai. Laidiena nobeigumā ir pārskats par jaunāko literatūru valodas kultūras nozarē, kon-sultācijas, hronika.

Latviešu valodas kultūras jautājumu laidienā ir vairākas tematiskas rakstu grupas. Plašākā no tām veltīta leksikas parādībām, kas valodā ir visdinamiskākās un līdz ar to visproblemātiskākās. Aplūkota arī valodas kultūras nozīme skolas mācību procesā, turpināts daiļliteratūras valodas jautājumu iztirzājums, sniegts ieskats par valodas normalizācijas teoriju un praksi latviešu valodniecības attīstības iepriekšējos posmos. Daži raksti pievēršas citvalodu vārdu atveidei, vārddarināšanai, terminoloģijai, literārās valodas un dialektu mijiedarbībai, fonētikai. Laidiena nobeigumā ir pārskats par jaunāko literatūru valodas kultūras nozarē, kon-sultācijas, hronika.

Atsauksmes par šo krājumu un ierosinājumus lūdzam
sūtīt Žurnālistu savienības Valodas kultūras sekcijai
(Rīgā, Padomju bulv. 24, izdevniecībā «Avots») vai
ZA Valodas un literatūras institūta Terminoloģijas un
latviešu valodas kultūras grupai (Rīgā, Turgeņeva
ielā 19).

LATVIEŠU VALODA AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS SISTĒMĀ

1

«Līdz 19. gadu simteņa vidum latviešiem studenti citādi nebija pazīstami, kā ja kad redzēja kādu muižnieka vai mācītāja dēlu ar krāsainu cepurīti galvā, jo tad zināja bezmaz vienīgi to, ka tas ir students, kur klāt šās kārtas stāvokli saprata tā, ka viņš pieder tikai vācietībai un viņas bagātībai. Ka kāds latvietis jeb «zemnieks» arī var vai varēs būt students, tādas domas spēja nākt vēl reti kādam prātā.»¹

19. gs. vidū Latvijā sākās kustība par nacionālo atbrīvošanos un nacionālo kultūru, un šajā kustībā nozīmīga vieta bija arī cīņai par latviešu nacionālās valodas attīstību. Tādi latviešu kultūras darbinieki kā Krišjānis Valdemārs, Juris Alunāns, Krišjānis Barons, Kaspars Biezbārdis u. c., kas bija vieni no pirmajiem latviešu studentiem, deva lielu ieguldījumu arī latviešu valodas attīstībā, it īpaši zinātniskās terminoloģijas radīšanā, un vēl jo vairāk valodas izkopšanas nepieciešamības propagandā. «Pēterburgas Avīzēs» (1862—1865) viņi iepazīstināja lasītājus ar jauniem vārdiem un jēdzieniem, deva latviešu vārdu veidošanas teorētiskos pamatus un — galvenais — uzsvēra latviešu valodas iespējas būt līdzvērtīgai pasaules attīstītākajām valodām.

¹ Atmiņas no «Tautiskā laikmeta». Uzrakstījis Kaudzītes Matīss. I. Cēsis — Rīga, 1924, 120. lpp.

Zinātnes valodas veidošanu ļoti sekmēja rakstu krājumi «Pūrs» (I, 1891; II, 1892; III, 1894), kuros aplūkoti dažādu zinātnes un tehnikas novadu jautājumi. Daudzi sabiedrisko zinātņu termini, galvenokārt ekonomikas, vēstures un politiskie termini, parādījās jaunstrāvnieku darbības laikā 19. gs. 80.—90. gados E. Veidenbauma, J. Alkšņa, R. Kasparsona, F. Roziņa, P. Stučkas, J. Raiņa u. c. darbos.²

Kad kapitālisma attīstība bija sasniegusi zināmu pakāpi, arī Latvijā radās nepieciešamība pēc savas tehniskās inteligēnces ar augstāko izglītību. Tāpēc 1862. gadā Rīgā nodibināja pirmo augstskolu Baltijā — Rīgas Politehnikumu.³ Tajā sagatavoja celtniecības un mašīnbūvniecības inženierus, kā arī lauksaimniecības, ķīmijas un tirdzniecības speciālistus. Mācību valoda Rīgas Politehnikumā bija vācu valoda, jo vairākums mācībspēku bija vācieši, kaut arī studenti bija dažādu nacionalitāšu pārstāvji (latviešu starp tiem bija maz). Kad Rīgas Politehnikumu pārveidoja par Rīgas Politehnisko institūtu (1896./97. mācību gadā), ievērojami palielinājās studentu skaits, uzlabojās mācību materiālā un tehniskā bāze, nostiprinājās pasniedzēju zinātniskais sastāvs. Rīgas Politehniskajā institūtā strādāja tādi pazīstami zinātnieki kā ķīmijas profesori V. Ostvalds, K. Bišofs, P. Valdens, arhitekts J. Kohs, mehānikas speciālisti P. Denfers, K. Blahers, Č. Klārks, kā arī P. Bols, F. Buholcs, V. Keldišs, F. Blumbahs u. c., un Rīga kļuva par nozīmīgu zinātnes centru.⁴ Mācību valoda galvenokārt bija krievu valoda, kaut arī 20. gs.

² Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā līdz 20. gs. R., 1976, 191. un turpm. lpp.

³ Rīga 1860—1917. R., Zinātne, 1978, 311. lpp.

⁴ Turpat, 321. lpp.

sākumā palielinājās latviešu studentu skaits, bet daudz bija arī studentu no citām — galvenokārt Krievijas pilsētām, piemēram, 1900. gadā Rīgā mācījās 187 studenti no Pēterburgas, 142 no Maskavas, 124 no Odesas, 86 no Viļņas, 80 no Kijevas, 80 no Varšavas utt.⁵ Rīgas Politehniskais institūts bija kļuvis par vienu no labākajām Krievijas augstskolām.

1919. gada februārī uz Rīgas Politehniskā institūta bāzes nodibināja Latvijas Universitāti, kas darbojas vēl tagad. Latvijas Universitātē mācības pamatā notika latviešu valodā — gan tehniskajās, gan humanitārajās disciplīnās 11 fakultātēs. Latviešu valoda, īpaši prof. J. Endzelīna un citu speciālistu aktīvas zinātniskās, praktiskās un metodiskās darbības dēļ, bija spējīga izteikt visus nepieciešamos zinātnes un tehnikas jēdzienus. Terminoloģijas pilnīgošanai 1919. gadā tika izveidota Terminoloģijas komisija. 1922. gadā tā publicēja pirmo «Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcu», kurā doti termini 19 zinātnes un tehnikas nozarēs. 20. un 30. gados tika izstrādātas un publicētas arī citas terminu vārdnīcas⁶, latviešu valodā iznāca daudzas zinātniskas monogrāfijas un mācību grāmatas studentiem.

Padomju Latvijā augstākās izglītības uzplaukums un augstāko mācību iestāžu skaita straujš pieaugums sākas pēc Lielā Tēvijas kara. Uz atsevišķu Latvijas Valsts universitātes fakultāšu bāzes tika izveidotas jaunas augstskolas, kā Rīgas Medicīnas institūts (1950), Rīgas Politehniskais institūts (1958); 1944. gadā sāka darboties Latvijas Valsts pedagoģiskais institūts, 1946. gadā —

⁵ Rīga 1860—1917. R., Zinātne, 1978, 334.—340. lpp.

⁶ Грабис Р. Я. Разработка научной терминологии и составление терминологических словарей в Латвийской ССР. — В кн.: Вопросы разработки научно-технической терминологии. Рига, 1973, с. 5—25.

Latvijas Valsts fiziskās kultūras institūts, tika atjaunota un paplašināta Latvijas Lauksaimniecības akadēmija, izveidots Daugavpils (1952) un Liepājas (1958) pedagoģiskais institūts, Civilās aviācijas institūts (1960).

1979./80. mācību gadā Latvijā darbojās 10 augstākās mācību iestādes: Latvijas Valsts universitāte, Rīgas Politehniskais institūts, Rīgas Medicīnas institūts, J. Vītola Latvijas Valsts konservatorija, Latvijas Lauksaimniecības akadēmija, Latvijas Valsts fiziskās kultūras institūts, V. Lāča Liepājas Valsts pedagoģiskais institūts, Daugavpils pedagoģiskais institūts, Ļeņina komjaunatnes Rīgas Civilās aviācijas institūts un T. Zaļkalna Valsts mākslas akadēmija. Tajās mācījās vairāk nekā 47 000 studentu 126 specialitātēs.

Ļoti nozīmīga kļuvusi Latvijas Valsts universitātes darbība: 1919.—1939. gadā — buržuāziskās Latvijas laikā — te sagatavoja 8000 speciālistu, bet 1956.—1976. gadā — vairāk nekā 80 tūkstošus jauno speciālistu.

Latvijas PSR augstskolās atkarībā no specialitātes, studentu nacionālā kontingenta un tautas saimniecības prasībām mācību valoda ir vai nu latviešu, vai krievu, vai arī paralēli latviešu un krievu valoda. Tā, piemēram, Latvijas Valsts universitātē 1978. gadā 10 fakultātēs (Filoloģijas, Svešvalodu, Vēstures un filozofijas, Fizikas un matemātikas, Ķīmijas, Bioloģijas, Juridiskajā, Ekonomikas, Finanšu un tirdzniecības un Ģeogrāfijas) mācījās 4912 studenti 26 specialitātēs, apgūstot 780 disciplīnas. Studentu sadalījums pēc mācību valodas parādīts tabulā (sk. 10. lpp.).

Daudzās specialitātēs mācības notiek gan krievu, gan latviešu valodā visos mācību veidos (dienas, vakara un neklātienes), piemēram, angļu valodā un literatūrā, vācu valodā un literatūrā, rūpniecības plānošanā, juridiskajās zinībās. Dažās specialitātēs jaunos kadrus di-

vās valodās gatavo tikai dienas nodaļā, kurā ir divas plūsmas, piemēram, lietišķajā matemātikā, ekonomikas kibernetikā, citās — divās valodās mācības iespējamās tikai neklātienē (žurnālistikā, bibliotēku zinātnēs, vēsturē, matemātikā, ģeogrāfijā, prečzinībā).

Rīgas Politehniskajā institūtā, kurā 1978./79. mācību gadā mācījās 8272 studenti, kas pārstāv 25 nacionalitātes, krievu un latviešu valodā mācības notika 607 disciplīnās. Rīgas Medicīnas institūtā mācības norisa divās plūsmās — krievu un latviešu — visās specialitātēs; vislielākajā — Ārstniecības fakultātē, piemēram, 1978./79. mācību gadā mācījās 1677 latvieši, 667 krievi, 125 ebreji, 66 ukraiņi, 66 baltkrievi u. c., kopumā 18 nacionalitāšu piederīgie.

Tā kā visās mūsu republikas augstskolās latviešu studentu ir vairāk nekā citu nacionalitāšu studentu, tad speciālistu sagatavošana pārsvarā notiek latviešu valodā. Vienlaikus ar nacionālās kultūras un zinātnes attīstību attīstās arī latviešu literārā valoda.⁷

Literārās valodas pilnvērtīgai eksistencei nepieciešama visu tās stilu, arī zinātniskā stila, attīstība, un te visai svarīga nozīme ir terminoloģijai. Vairākums Latvijas augstskolu docētāju ir izcili sava priekšmeta speciālisti, un viņi veic arī zinātnisko darbu, tādējādi dodot ieguldījumu zinātnes valodas, īpaši terminoloģijas, pilnigošanā. Daudzi no šiem speciālistiem ir LPSR Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas locekļi vai aktīvi tās darba veicinātāji; ķīmijas, matemātikas, fizikas, elektronikas, jurisprudences, ģeogrāfijas, hidro-meteoroloģijas u. c. terminu vārdnīcu sastādītāji un

⁷ Sk.: Блинкена А. Пути развития языка науки в Латвийской ССР. — Научно-техническая терминология. Рига, Зинатне, 1973, № 2, с. 23—25.

veidošanas iniciatori ir bijuši tieši augstskolu, it īpaši LVU, RPI, LLA, mācībspēki, pēdējā laikā šai darbā iesaistījušies arī Mākslas akadēmijas un Latvijas Valsts konservatorijas speciālisti.

Studentu sadalījums pēc mācību valodas

Fakultāte	Specialitāte	Mācību valoda	
		latviešu	krievu
1	2	3	4
Filoloģijas	Krievu valoda un literatūra	116	122
	Latviešu valoda un literatūra	217	—
	Zurnālistika	93	18
	Bibliotēku zinātnes un bibliogrāfija	126	—
Svešvalodu	Angļu valoda un literatūra	176	89
	Vācu valoda un literatūra	148	62
	Franču valoda un literatūra	53	—
Vēstures un filozofijas	Vēsture	139	—
	Filozofija	124	—
Fizikas un matemātikas	Lietišķā matemātika	185	117
	Matemātika	140	—
	Fizika	249	152
Ķīmijas	Ķīmija	160	56
Bioloģijas	Bioloģija	160	104
Ģeogrāfijas	Ģeogrāfija	187	123

1	2	3	4
Ekonomikas	Tautas saimniecības plānošana	96	17
	Rūpniecības plānošana	71	108
	Statistika	109	—
	EIMAO	118	121
	Ekonomikas kibernetika	109	117
Finansu un tirdzniecības	Tirdzniecības ekonomika	102	110
	Pārtikas preču prečzinība	22	—
	Finanses un kredīts	105	125
Juridiskā	Grāmatvedības uzskaite	73	101
		229	153
		3217	1695

Mūsu republikas studenti var mācīties pēc labiem latviešu valodā sagatavotiem mācību līdzekļiem, it īpaši Rīgas Medicīnas institūtā un Latvijas Valsts universitātē. Diemžēl mācību līdzekļu izdošanas iespējas ir ierobežotas izdevniecību darba grūtību dēļ (limitēts izdevniecības lokšņu skaits un tirāža, redaktoru trūkums), tāpēc pagaidām mācībgrāmatu nepietiek, kaut arī to sagatavošana un izdošana pastāvīgi paplašinās. Tā, piemēram, 1978. gadā Rīgas Politehniskajā institūtā latviešu valodā tika izdoti 23 mācību līdzekļi (81,16 izdevn. l.) un 81 metodiskais līdzeklis (200 izdevn. l.).

Pēdējā desmitgadē plaši praktizē mācībgrāmatu pielikumā dot grāmatā lietojamo svarīgāko terminu vārdnīcu latviešu un krievu valodā un arī kādā no svešvalodām. Tāda ir, piemēram, latviešu—angļu—krievu—vācu

terminu vārdnīca I. Liepas grāmatā «Biometrija» (R., 1974); atsevišķās brošūrās izdoti ekoloģijas un hidrobioloģijas (1975), ģeomorfoloģijas (1977) u. c. termini. Tas veicina terminu labāku apgūšanu latviešu valodā un pareizu to izmantošanu citās valodās. Taču patlaban daudzas nozares attīstās ļoti strauji, tajās izveidojas jaunas disciplīnas, piemēram, bioloģijā — ģenētika, citoloģija, bioķīmija, mikrobioloģija, biokibernētika u. c., kurās terminoloģija vēl nav pietiekami izstrādāta.⁸

Latvijas PSR augstskolu studenti lieto gan oriģinālas mācībgrāmatas, gan tulkojumus. Ar katru gadu palielinās augstskolu mācībgrāmatu skaits. 1958. gadā iznāca 13 grāmatu (resp. iespiedvienību) 47 tūkst. eksemplāros, 1963. gadā — 76 grāmatas (88,1 tūkst. eks.), 1976. gadā — 95 grāmatas (141,1 tūkst. eks.) latviešu valodā.⁹

Protams, ne visās disciplīnās vienādi labi izstrādāta terminoloģija, tomēr pamatos visi lekciju kursi sagatavoti labā latviešu literārajā valodā atbilstoši mūsdienu zinātnes līmenim.

2

Augstskolu mācībgrāmatu stils un valoda ir viens no zinātniskā stila veidiem, kaut gan nereti runā arī par mācību zinātnisko stilu (учебно-научный стиль).¹⁰ Šim

⁸ *Vimba E.* Sasniegumi bioloģijas terminoloģijā un tās attīstības tālākas perspektīvas. — LPSR ZA Vēstis, 1976, № 8, 109. lpp.

⁹ Latvijas PSR prese 1976. R., 1978, 14.—15. lpp.

¹⁰ *Денисов П. Н.* Еще о некоторых аспектах изучения языков науки. — В кн.: Проблемы языка науки и техники. М., 1970, с. 54.

stilam raksturīga precizitāte tiklab leksikas, kā gramatikas ziņā, loģiskums un domas izklāsta secīgums.

Viena no galvenajām zinātnes valodas prasībām ir precīza un konsekventa unificētas terminoloģijas lietošana. Š. Balli atzīst, ka «termins leksikā un formula sintaksē ir tie ideālie valodiskā izsacījuma tipi, pēc kuriem obligāti tiecas zinātnes valoda». ¹¹ Bez labi izstrādātas terminu sistēmas nevar būt precīzas zinātnisko jēdzienu sistēmas izpratnes, kas ir ļoti svarīga, apgūstot jaunu specialitāti, jaunu zinātnes un pat prakses nozari.

Latviešu zinātniskā terminoloģija arvien vairāk izveidojas, nostiprinās un paplašinās, terminu veidošanā tiek izmantoti visdažādākie paņēmieni ¹², turklāt daudzi speciālie zinātniskie termini it bieži iegūst tik plašu lietojumu, ka kļūst par vispārlietojamās valodas īpašumu. ¹³ Par terminu darināšanu, to attīstību, kā arī par problemātiskajiem jautājumiem terminoloģijas novadā krājumos «Latviešu valodas kultūras jautājumi» runāts daudzkārt, tāpēc tos šeit sīkāk neaplūkosit.

Augstskolu mācībgrāmatu valodas morfoloģiskā un sintaktiskā struktūra pamatos saskan ar vispārlietojamās literārās valodas morfoloģiskajām un sintaktiskajām īpatnībām, taču te ir arī sava specifika, kas raksturīga vai nu zinātnes valodai vispār, vai arī tikai zinātniskajām mācībgrāmatām.

¹¹ *Балли Ш.* Французская стилистика. М., 1961, с. 44.

¹² *Скујина V.* Zinātnisko terminu veidošanas paņēmieni. — Krāj.: Latviešu valodas kultūras jautājumi, 5. laid. R., 1969, 82.—111. lpp.

¹³ *Blinkena A.* Terminoloģizācijas un determinoloģizācijas procesi mūsdienu latviešu valodā. — LPSR ZA Vēstis, 1973, № 2, 10. lpp.

Daudz vairāk nekā citos funkcionālajos stilos zinātniskajos tekstos tiek lietoti ģenitīveņi — nelokāmi salikteņi vai prefiksāli darinājumi atributīvā funkcijā.¹⁴ Pagaidām ģenitīveņu vieta latviešu valodas sistēmā nav īsti precīzi noteikta. Pēc savas funkcijas tie tuvi īpašības vārdiem, bet pēc cilmes un gramatiskās formas atbilst lietvārda ģenitīvam, un tiem nav pilnas formu sistēmas. Tāpēc ir prognoze, ka latviešu valodā līdztekus lokāmiem lietvārdu apzīmētājiem veidosies arī nelokāmi priekšmetu gramatisko pazīmju izteicēji.¹⁵ Šādiem ģenitīveņiem ir terminoloģiska rakstura izcelsmē, bet tie izplatīti arī citos literārās valodas stilos, jo zinātnes un tehnikas sasniegumi plaši ienāk tautas dzīvē un līdz ar to termini kļūst par visas tautas īpašumu.

Augstskolu mācībgrāmatās bieži vērojama teksta nominalizācijas tendence¹⁶, t. i., verba vietā tiek lietota vārdkopa, kurā verbam daļēji ir palīgvārda funkcija un jēdziena būtību izsaka deverbāls lietvārds. Tā īpaši raksturīga medicīnas un juridiskajiem tekstiem, bet plaši izplatīta arī fizikas, matemātikas un dabaszinātņu tekstos. Analītiskuma pieaugums latviešu valodā skaidrojams gan ar kontaktvalodu ietekmes palielināšanos¹⁷, gan arī ar stilistiskiem un semantiskiem cēloņiem: «No stilistikas viedokļa verbālā vārdkopa, no vienas puses, un verbs, no otras puses, nav vienlīdzīgi (izņemot gadi-

¹⁴ *Kušķis J.* Ģenitīveņu tipi. — Grām.: Valodas sistēma. P. Stučkas LVU zin. raksti. R., 1976, 121.—147. lpp.

¹⁵ *Soida E.* Inovācijas un valodas attīstība mūsu dienās. — Grām.: Инновации на разных языковых уровнях. Республиканский межвузовский сборник трудов. Рига, 1976, с. 157—158.

¹⁶ *Sk. Veidemane R.* *Saspīest vai izdarīt saspīšanu?* — Krāj.: Latviešu valodas kultūras jautājumi, 7. laid. R., 1971, 45. lpp.

¹⁷ *Bankavs A.* Dažas analītisma iezīmes mūsdienu latviešu valodā. — Krāj.: Latviešu valodas kultūras jautājumi, 9. laid. R., 1973, 17. lpp.

jumus, kad tie atšķiras semantiski un tiek lietoti satūra, bet ne stila variēšanai). Vārdkopām ir vairāk oficiāla nokrāsa, verbālajam izteikumam — neitrāla.

Taču visus lietojumus nevar vērtēt vienādi. Dažos gadījumos lietvārdiskās konstrukcijas lietošana verba vietā ir mērķtiecīga, jo tādām konstrukcijām ir zināmas priekšrocības vispārīgāka satūra izteikšanā. Tā pilnīgi ir pieņemama vārdkopa *izdarīt pārsiešanu*, ja domājam šo procesu vispār. Šī konstrukcija neprasa tiešo papildinātāju akuzatīvā, bet pie verba *pārsiet* papildinātājs ir nepieciešams.»¹⁸

Daudzreiz no saliktertermina nav iespējams veidot atbilstošas ērtas verba formas, piem., no terminiem *šķērsvirpošana*, *smalkslipēšana*, *pašatskrūvēšanās*, tāpēc zinātniskajos tekstos ļoti piemērotas ir tieši verbālās vārdkopas ar jēdzienisko centru deverbālajā lietvārdā. Daži piemēri:

«Tiltam, kuram ir tikai trīs laidumi, *nospraušanu izdara* ar daudzstūra paņēmienu.. vai arī no pieskaru līnijām.» (Šmits G. Tiltu celtniecība. R., 1972, 12. lpp.)

«Perforators — aparāts, ar kuru *veic perforēšanu*, — pārvērš izejas sistēmas ciparus caurumiņu sistēmā..» (Strazdiņš I. Elektroniskās skaitļošanas mašīnas. R., 1972, 126. lpp.)

«Medikamentozās alerģijas diagnostikā plaši lieto ādas raudzes. Vienlaikus *jāizdara* iespējami mazāk *raudžu*, optimāli, ja *raudzi izdara* ar vienu medikamentu.» (Brežinskis G., Arons K. Praktiskā alergoloģija. R., 1977, 171. lpp.)

¹⁸ *Вейдемане Р.* О месте глагола в терминологических системах. — В кн.: Вопросы разработки научно-технической терминологии. Рига, Зинатне, 1973, с. 138.

Lai domas formulējums būtu iespējami viegli uztverams, mācībgrāmatās, arī augstskolām, lieto samērā vienkāršas sintaktiskās konstrukcijas. Galvenokārt izmanto vienkāršus teikumus ar vienlīdzīgiem teikuma locekļiem, kā arī saliktus sakārtojuma un saliktus pakārtojuma teikumus ar vienlīdzīgiem paligteikumiem vai pakāpenisku pakārtojumu. Samērā reti lieto jauktus saliktus teikumus, periodus, plašus iestarpinājumus u. tml. Piemēri:

«Palpēt nozīmē taustīt. Taustīt iespējams ādas virsmu, bet netieši — cauri ādai arī zemādas taukus un orgānus, tauku kārtu, kā arī dziļāk gulošus, sevišķi abdominālos orgānus. Taustot noteicams palpējamās virsmas raksturs, taustāmā orgāna lokalizācija, resp., topogrāfija, lielums, forma, konsistence, indirekti arī jutība. Atkarībā no tā, kādu ķermeņa daļu, kādu orgānu palpē, kādas ir tā īpašības, tehniskie paņēmieni var būt dažādi. Katrā palpācijā jāievēro daži vispārīgi noteikumi.» (Rudzītis K. Diagnostikas pamati un terapijas preambula. R., 1972, 107. lpp.)

«Polisēmija izpaužas vārda leksiski semantiskajos variantos. Jo vārdam vairāk leksiski semantisko variantu, jo plašāka polisēmija. Polisēmisku vārdu specifika ir sarežģīta. Atsevišķi leksiski semantiskie varianti var būt gan tuvāki, gan tālāki. Polisēmijai ir daudz veidu, pakāpju un gradāciju. Katrā konkrētā valodā tā gūst ļoti dažādas izpausmes. Polisēmija pēc būtības ir semasioloģijas problēma, bet tai nevar pietiekami garām arī leksikoloģijā.» (Laua A. Latviešu leksikoloģija. R., 1969, 31. lpp.)

Tā kā mācībgrāmatas dod pirmo priekšstatu par jēdzienu, tad galvenos terminus un jēdzienus mēdz paskaidrot parasti iespraudumu veidā. Sāvus paskaidrojumus atdala ar iekavām vai domuzīmēm, un tie var

būt izteikti vai nu ar vispārlietojamās literārās valodas vārdiem, vai ar internacionālu terminu, vai ar attiecīgu ekvivalentu citā valodā, ja tas nepieciešams identifikācijai, piemēram:

«Analogu (nepārtrauktās darbības, modelējošo) skaitļošanas ierīču darbība balstās uz fizikālo procesu analogijas principa. Pētāmo procesu tās atveido (matemātiski modelē) ar citu — vieglāk novērojamu un reģistrējamu fizikālu procesu, kuru apraksta tādi paši diferenciālvienādojumi. Mainīgos matemātiskos lielumus šinis ierīcēs attēlo ar nepārtrauktiem fizikāliem lielumiem — nogriežņiem (detāļu pārvietojumiem), leņķiem (pagriezieniem), sprieguma, strāvas un citu lielumu vērtībām...» (Strazdiņš I. Elektroniskās skaitļošanas mašīnas. R., 1972, 11. lpp.)

«Ja visām gradācijas klasēm ir vienāds varianšu skaits (homogēns statistiskais komplekss), tad to apzīmē ar n .» (Liepa I. Biometrija. R., 1974, 107. lpp.) «Sakarā ar Eilera-Liljestranda (*Euler-Liljestrand*) refleksu veidojas arī mazā asinsrites loka hipertonijs.» (Turpat, 119. lpp.)

Tekstos izmanto dažādus šriftus atsevišķu terminu vai definīciju izcelšanai, jo vielas uztveri un iegaumēšanu var veicināt arī teksta vizuāla iedarbība, piemēram:

«Ja statistisko kopu veido visas iespējamās dotās pazīmes variantes, tad to sauc par ģenerālkopu. [...] *Ģenerālkopas daļu, kuru pakļauj tiešai matemātiskai apstrādei un analīzei, sauc par paraugkopu.* Paraugkopu sastādīšanas nepieciešamību nosaka vairāki apstākļi.» (Liepa I. Biometrija. R., 1974, 9. lpp.)

Kursīvā mēdz iespiest latīņu vārdus un izteicienus medicīnas tekstos, piemēram:

«Dodot bārija maisījumu *per os* vai arī izdarot irigo-

skopiju, kontrastviela iekļūst vienā no dobajiem orgāniem, kuri veido trūci. [...] Diagnostikā labi palīdz arī *pneumoperitoneum*.» (Ēzerietis E., Hnochs L., Kalnbērzs V. Ķirurgiskās slimības. R., 1974, 205. lpp.)

Jāmin arī, ka augstskolu mācībgrāmatu tekstos iekļautas nepieciešamās formulas, tabulas, shēmas, diagrammas, zīmējumi u. tml.

Latviešu zinātniskā un tehniskā mācību literatūras valoda patlaban pamatos atbilst mūsdienu zinātnes un tehnikas prasībām tiklab terminoloģijas, kā gramatikas un stilistikas ziņā. Latviešu valoda — viena no vissenākajām indoeiropiešu valodām, kas vēl līdz šim saglabājusi daudzas arhaiskas īpatnības, — pastāvīgi attīstās, un šo attīstību veicina kultūras un izglītības attīstība mūsu republikā. Tāpēc visu mūsu augstskolu zinātnieku un docētāju neaizmirstams pienākums ir aktīvi piedalīties zinātnes valodas tālākā kopšanā un veidošanā.

A. LAURE

DAZAS DOMAS PAR SKOLENU VALODAS KULTŪRU

«Valoda ir tautas gara bagātība,» norāda izcilais ukraiņu pedagogs V. Suhomļinskis. Cienīt un saudzēt dzimto valodu ikvienu aicina valodnieki, literatūras darbinieki, pedagogi — katrs kulturāls cilvēks, kam rūp mūsu tautas nākotne.

Valodas apguve un izkopšana sākas jau ar bērnu pirmajiem dzīves gadiem, bet sevišķi intensīva tā kļūst skolas periodā, kad strauji attīstās topošā pilsoņa garīgā dzīve: pieaug viņa zināšanas, veidojas prāta un jūtu kultūra. Dzimtajai valodai zināšanu apguvē, sko-

lēnu izglītošanā un audzināšanā ir sevišķi liela nozīme, jo laba valodas prasme un tās izkoptības līmenis lielā mērā nosaka visa mācību procesa kvalitāti.

Noteiktus skolēnu valodas veidošanas uzdevumus izvirza «Latviešu valodas programma», norādot, ka «jāizvērs un jāpastiprina arī valodas kultūras celšanas darbs.. Tas panākams, dodot skolēniem noteiktas, sistematiskas zināšanas dzimtajā valodā, kā arī attīstot viņu rakstu un runas prasmi.»¹

Gadu no gada tiek precizētas latviešu valodas programmu prasības, skolēni saņēmuši jaunas latviešu valodas mācību grāmatas, skolotāji iepazinušies ar metodiskām rekomendācijām gan kvalifikācijas celšanas kursos, gan dažādos publicējumos, taču, vērojot astoņgadīgo skolu un vidusskolu absolventu rakstu un runas prasmes un iemaņas, atklājas daudz nopietnu trūkumu. Ik gadus presē tiek publicēti dažāda apjoma pētījumi par skolēnu valodas kultūras līmeni, un visi autori atzīst, ka nepieciešams lielāku uzmanību pievērst skolēnu runas un rakstu valodas izkopšanai.²

Skolēnu valodā galvenais trūkums ir neprasmē lek-siski precīzi, gramatiski pareizi un loģiski sakarīgi izteikt savas domas. Skolēnu runas un rakstu prasme atrodas ciešā savstarpējā sakarībā un atkarībā. Prasme pareizi un sakarīgi izteikt savas domas mutvārdos lielā mērā sekmē arī runātāja rakstu valodas izveidi, tāpēc skolā abām šīm valodas izpausmes formām pievērsama vienlīdz liela uzmanība.

¹ Jauno mācību programmu krājums vispārizglītojošām skolām. R., 1970, 205. lpp.

² Plašākais publicējums — *Laure A.* Skolēnu zināšanu kvalitāte, IM rotaprinta izdevums, 1979, 83. lpp.

Grūtībām šeit ir objektīvi cēloņi. Psihologijā konstatēts: «Iekšējā runā pats cilvēks domu saprot, bet, kad viņš cenšas to izteikt citiem, nereti tie viņu nesaprot; arī pats runātājs dažkārt izjūt, ka nav pateicis to, ko gribējis teikt. Šīs grūtības saistītas ar nepieciešamību pāriet no reducētām, lakoniskām, tikai pašam saprotamām domām uz izvērstām gramatiskām un loģiskām formām, ko varētu saprast arī citi.»³ Tieši tāpēc skolēnu sacerejums tik bieži «papildina» skolotāja komentāri «nesaprotami», «pārprotami», arī «neveikli», «nekonkrēti», «aplami» u. tml.

Skolēna runa, kas atbilst literārajām normām, varētu būt par stingru pamatu viņa rakstu valodas tīrībai, precizitātei un pareizībai. Šajā sakarā būtu nepieciešams praktiskajā skolas darbā vislielāko uzmanību pievērst ikviena skolēna mutvārdu runas kvalitātes veidošanai: lai skolēns prastu visos apstākļos mērķtiecīgi izmantot leksikas materiālu, lai viņš būtu pietiekami daudz trenējies savu domu izteikšanā pilnos, pareizos teikumos, lai izteikums atbilstu gan gramatikas, gan stilistikas, gan loģikas prasībām.

Runas kvalitāti ir daudz grūtāk novērot un fiksēt nekā rakstu valodas izteiksmi, tāpēc mums pagaidām nav plašāku pētījumu par skolēnu mutvārdu izteiksmes kļūdām, nepilnībām un trūkumiem, taču novērojumi sarunās ar skolēniem gan skolā, gan ārpusskolas apstākļos liecina, ka viņu valodā ļoti bieži ir neliterāri elementi un tā nevar būt drošs pamats labai rakstu valodai.

Šajā rakstā izklāstīti daži vērojumi par skolēnu runu, saasinot uzmanību uz tiem trūkumiem, kas varētu ietekmēt arī rakstisko izteiksmi.

³ Vispārīgā psiholoģija, R., 1978, 111. lpp.

Lai iegūtu vajadzīgo faktu materiālu, tika organizētas divas aptaujas. Pirmkārt, uz jautājumu «Kādas ir tipiskākās skolēnu runas kļūdas?» atbildēja 106 latviešu valodas un literatūras skolotāji, skolotāju kvalifikācijas celšanas kursu dalībnieki (pārstāvēts 21 rajons un Rīgas pilsēta). Otrkārt, skolēnu valodas vērtējumu izteica olimpiādes «Vārds un teikums — zobens ass» 202 dalībnieki, 4.—8. klašu skolēni (157 meitenes un 43 zēni), atbildot uz aptauju, kurā bija dots šāds uzdevums (publicēts laikrakstā «Pionieris» 1980. gada 21. martā): «Pavērojiet, kā runā jūsu skolā! Uzrakstiet, kādas kļūdas ir skolēnu runā! Kādas prasības jūsu skolā skolotāji izvirzījuši tavai un tavu biedru valodai?»

Apkopojot abās aptaujās iegūtās atbildes, konstatējams, ka visvairāk kļūdu ir šaurās un platās *e* un *ē* skaņas izrunā.

Plaši izplatītas ir morfoloģiskās kļūdas:

1) netiek ievēroti noteikto īpašības vārdu paplašināto galotņu lietošanas nosacījumi,

2) saliktajos skaitļa vārdos ar «tūkstoš» šo vārdu izrunā kļūdaini (*tūkstots*),

3) tiek lietotas nepareizas vietniekvārdu locījumu formas (*pie tevīm* vai *pie tevi*; *ar tevīm*, *ar viņas*),

4) vietniekvārdus *viņš*, *viņa* attiecina uz priekšmetiem (*viņa* [grāmata] *man ļoti patika*),

5) kopā ar apstākļa vārdiem *daudz*, *maz* nepareizā locījumā lieto deklinējamo vārdu (*nav laiks, daudz darbs*),

6) kļūdas sastopamas garā patskaņa *ā* un īsā patskaņa *a* lietojumā darbības vārdu formās (*sasveicinās* vietā saka *sasveicinas*, *cenšas* vietā — *cenšās* u. tml.),

7) tiek jaukta darbības vārdu daudzskaitļa 2. personas pavēles forma ar darāmās kārtas īstenības izteiksmes daudzskaitļa 2. personas formu, piemēram, *nāciet!*

DIREKTORS IR
PIE SEVIS

vietā saka *nākat!*, *mēģiniet!*
vietā — *mēģinat!*

No sintaktiskajā ma-
klūdām skolotāji galvenokārt
min neprasmīgi veidotus sa-
liktus teikumus (sevišķi daudz-
tiek jaukti pakārtojamie vārdi
ka un *kad*), kā arī nesakarī-
gumu starp teikumiem un
rindkopām.

Visvairāk gan skolotāji,
gan skolēni pamanījuši trū-
kumus, kas attiecas uz lek-
siku:

1) liekvārdība — runātāji bez jebkādas vajadzības
lieto parazītvārdus, piemēram, *nu, tad, saproti, vien-
kārši*, izteicienu *vai ne*, barbarismus *vot, točno*,

2) no krievu valodas tiek pārcelti vārdu savienojumi,
kas latviešu valodā neiederas: *runa iet, par cik, direktors ir pie sevis* u. tml.,

3) visvairāk skolēnu leksiku piesārņo dažādi žargo-
nismi, par kuriem savās atbildēs raksta visi aptaujas
dalībnieki. Daudzi skolēni raksta, ka viņu skolās audzēk-
ņiem tā pielipis žargons, ka viņi vairs citādi neprotot
izteikties, un tāpēc neesot jābrīnās, ka šie skolēni,
stundās izsaukti, nevarot neko pastāstīt. Ja tā, tad sa-
protams, ka viņi arī savos sacerējumos nespēj neko
sakarīgi un literāri pareizi uzrakstīt.

Skolās, protams, tiek veikts zināms darbs, lai iemā-
cītu skolēnus pareizi runāt un rakstīt. Madonas rajona
Kusas astoņgadīgās skolas audzēkne I. B. raksta:
«Manai un manu biedru valodai skolotāji ir izvirzījuši
augstas un lielas prasības. Viņi mūs māca pareizi ru-

nāt. Lai varētu pareizi un skaisti runāt, jāapgūst daudzi valodas likumi, kā arī daudz jālasa grāmatas. Tad arī mūsu valoda nebūs tik nabadzīga un neglīta.»

Būtu labi, ja visās skolās audzēkņi izjustu patiesas skolotāju rūpes par valodas kultūras līmeni, taču šajā jomā vēl var daudz ko vēlēties. Vispirms jāpanāk, lai skolotāji runātu labā literārā valodā. Novērojumi liecina, ka viņu valodā sastopamas tādas pašas morfoloģiskās un sintaktiskās kļūdas, kādas vērojamas skolēnu valodā. Ne vienmēr latviešu valodas skolotāji prot izteikties interesanti, stilistiski veikli, tēlaini un izteiksmīgi, nereti pat literatūras stundās skolēni dzird sausā, kancelejiskā stilā veidotu runu. Gramatiski un stilistiski nevainojama runa daudzu skolotāju apziņā nav latviešu valodas un literatūras mācīšanas prestiža pamatjautājums. Ne vienmēr latviešu valodas un literatūras skolotāju metodiskā apvienība skolā ir valodas kultūras līmeņa regulētājs centrs, kas ar pamatotām prasībām un ieteikumiem sekmētu vienota ortogrāfijas, interpunkcijas un runas režīma ieviešanu.

Visās skolās būtu nepieciešama arī lielāka skolas vadības aktivitāte valodas kultūras celšanā. Attiecīgajos Izglītības ministrijas dokumentos taču ir skaidri norādīts, ka visiem skolotājiem jāpāraug jaunie jēdzieni un termini, ka jāprasa pilnas atbildes uz jautājumiem, ka jālabo skolēnu valodas kļūdas. Uz visiem skolotājiem ir attiecināma arī prasība panākt, «lai skolēni domas izteiktu skaidri, pietiekami skaļi un izteiksmīgi. Visas skolēnu vai audzēkņu kļūdas jālabo.»

Būtu nepieciešams katrā skolā ieviest arī valodas tīrības režīmu un izskaidrot skolēniem valodas estētiskas pamatus, lai neatstātu pašplūsmā skolēnu neglīto savstarpējo sarunu leksiku. Ja spēsim jau no mazām dienām radīt izpratni par skaisto un neglīto valodā,

RAKSTNIEKS UN VALODA

A. KUBULIŅA

RITMA UN RUNAS AKTUĀLĀ DALĪJUMA SAISTĪBA JĀŅA PETERA DZEJĀ

Viens no valodas kultūras jautājumiem ir adekvāta dzejas formas atveide tās mutvārdu lasījumos skatuves runā, literatūras stundās skolā u. tml. Jautājums ir nozīmīgs tāpēc, ka dzejas saturu atklāj ne tikai vārdi un to savienojumi, bet arī tās formas īpatnības. (Īpaši jau ritms, kas ir dzejas kā specifiska mākslas veida konstruktīvs elements.) Ja šīs īpatnības neievēro, tad runātājiem — kā nereti gadās dzirdēt — neizdodas pašiem izprast un klausītājiem atklāt dzejoļa saturu pilnīgi.

Būtībā dzeja ir skaņu māksla, tāpat kā mūzika. Dzejas rakstūtais teksts (līdzīgi nošu rakstam) ietver sevī grafiskas zīmes tā «atskaņošanai» ar runas valodas līdzekļiem (piemēram, viena no tādām zīmēm ir teksta sadalījums rindās, respektīvi, vārsnās). Šīs zīmes jā-māk pareizi izprast un izmantot lasījumā.

Dažādiem dzejniekiem dzejoļu formas organizācija vairāk vai mazāk atšķiras atkarā no tā, kādi dzejas izteiksmes līdzekļi ir pārsvarā viņu daiļradē. Lai konstatētu šādus specifiskus izteiksmes līdzekļus, lietderīgi ir tos novērot pašu autoru lasījumos. Ja autors prot atveidot savas dzejas ritma savdabības (ir arī dzejnieki, kam tas nav pa spēkam), ir pamats secināt, ka viņa runā atklājas dzejoļos dominējošo konstruktīvo

elementu kopums. Šādus dominējošos elementus principā vajadzētu ievērot tiem, kas lasa attiecīgā autora darbus, protams, neatdarinot viņa runu visās sīkākajās detaļās.

Šajā rakstā izmantoti J. Petera dzejoļu ieraksti magnetofona lentē autora izpildījumā. Pirms faktu materiāla aplūkojuma šķiet lietderīgi skaidrot dažus nepieciešamus poētikas jēdzienus.

Vispirms jāmin jēdziens «ritmizēts runas signāls» — tajā atspoguļota īpaši organizēta uzsvāru un citu valodas akustisko veidojumu sistēma.

Otrs svarīgākais jēdziens ir «prosodiskā kontūra». Prosodijas pamats ir valodas elementu (piemēram, uzsvāra, ilguma, toņa augstuma) attiecības. Dzejoļa prosodiskā kontūra veidojas vārsmas robežās galvenokārt kā attiecības starp uzsvērtu zilbju uzsvēruma spēkiem. Uzsvāru atšķirīgo spēku nosaka to dažādās funkcijas ritmizētā runas signālā. Dzejas analizē vēlams izdalīt četrus uzsvāru funkcionālos tipus: vārda, ritmisko (pēdas), sintagmātisko un loģisko uzsvāru. Vārda uzsvārs latviešu valodā, kā zināms, parasti ir pirmajā zilbē. Ritmiskais uzsvārs veidojas, noteiktā secībā un skaitā mijoties neuzsvērtajām zilbēm ar uzsvērtajām, un parasti tas vārda uzsvārus kārtā noteiktā sistēmā. Tomēr ne vārda uzsvārs, ne ritmiskais uzsvārs paši par sevi neveido uzsvēruma spēka atšķirības starp uzsvērtajām zilbēm. Kā uzsvēruma spēka dažādotāji darbojas sintagmātiskais un loģiskais uzsvārs. Sintagmātiskais uzsvārs funkcionē sintagmas (sk. 33. lpp.) robežās un spēcīgāk izdala vienu no tās vārdiem. Loģiskais uzsvārs veidojas vārsmas vai panta ietvaros, izceļot svarīgāko no vārdiem, kam ir sintagmātiskais uzsvārs. Tātad prosodiskā kontūra ir fonoloģiska abstrakcija, kas atspoguļo pēc funkcijām atšķirīgus uzsvārus, to spēka attie-

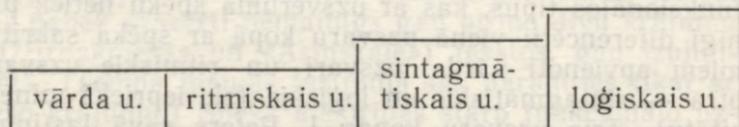
cības. Piemēram, citētajās J. Petera rindās¹ uzsvērumu spēka attiecības ir šādas:

Mana dvēsele — aplenkts pilskalns,
 1 ∪ 2 ∪ ∪ 1 ∪ 2 ∪
 gar kuru Daugava tek.
 ∪ 1 ∪ 2 ∪ ∪ 1

Pārnēsot uzsvērumu spēka attiecības uz poētikā pieņemtajiem apzīmējumiem, prosodiskā kontūra J. Petera rindās attiecīgi ir šāda (ar cipariem apzīmētas uzsvērtās zilbes un uzsvērumu spēka attiecības, ar zīm «∪» — neuzsvērtās zilbes):

1∪2∪∪1∪2∪
 ∪1∪2∪∪1

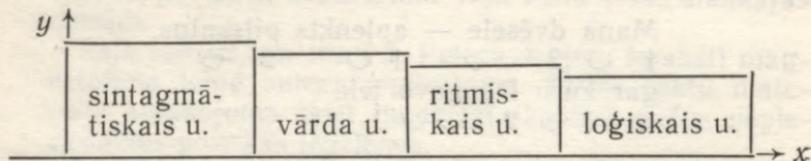
Dažādi funkcionējošo uzsvāru kopas un to uzsvērumu spēka relatīvās attiecības vispārinātā prosodiskās kontūras modelī grafiski ar dažāda lieluma četrstūru laukumiem var atveidot šādi:

Četrstūru laukumu attiecības shematiski attēlo uzsvērumu spēku attiecības runas signālā. Taču dažādu dzejnieku dzejā uzsvērumu spēki un līdz ar to uzsvāru funkcionālā slodze kārtojas citādi. Piemēram, tālāk dotajā diagrammā attēlota J. Petera dzejas lasījumam raksturīgā uzsvāru funkcionālā noslogotība (*x* ass) un akcentu relatīvais uzsvērumu spēks dilstošā secībā

¹ *Peters J. Dzirnākmens. R., 1968, 20. lpp.*

(*y* ass), kas atbilst arī J. Petera dzejas tekstu analīzes ceļā iegūtajai prosodiskās kontūras uzbūvei:

Visumā J. Petera dzejai un lasījumam raksturīga samērā noturīga prosodiskā kontūra, tomēr tajā ietvertu uzsvāru organizācija lasījumā ne vienmēr uzreiz pārskatāmi ļauj noteikt to funkcionālo atšķirību. Tāpēc jo svarīgāk ir apzināties viņa dzejas prosodiskās kontūras uzbūves vispārīgos principus; tas varētu pasargāt no iespējamām kļūdām kā izpildītāju runas kultūras, tā dzejas interpretācijas aspektā.

J. Petera dzejas prosodiskajā kontūrā autora lasījumā visbiežāk jūtami tiek izdalītas divu uzsvērumu spēku kopas. Tās katra sevī savukārt ietver divus uzsvāru funkcionālos tipus, kas ar uzsvēruma spēku netiek pilnīgi diferencēti: vienā uzsvāru kopā ar spēka sakritumiem apvienoti vārda uzsvāri un ritmiskie uzsvāri, otrā — sintagmātiskie un loģiskie (sk. iepriekš minēto citātu). Trīs uzsvāru kopas J. Peters savā lasījumā izdala reti, bet, ja tomēr, tad parasti trešajā kopā vērojams ritmisko uzsvāru aktualizējums, t. i., attiecīgās rindas runā tiek izrunātas pēc pēdu sadalījuma principa, piemēram, dzejoli «Skroderstunda»² (attiecīgās zilbes izceltas kursīvā):

Nokaist saule.

Nokaist plūme.

² Peters J. Asinszāle. R., 1970.

vienzilbes, retāk — četrzilbju vārdi ar divzilbju vai trīszilbju vārdiem, piemēram, *pazust — kust — ma-*
zuz — krusts (krājuma «Asinszāle» dzejoļos «Dzīvības
balss», «Skroderstunda», «Trīs minūtes pie Garlība
Merķeļa» u. c.).

Pie poētikas jēdzienu kopas pieder arī «ritms» un «ritums». Ritma veidošanā var izdalīt trīs pakāpes: metru, ritmu un ritumu. Metrs ir trohaja, jamba u. tml. shēma, kas realizējas kā īso un garo vai uzsvērto un neuzsvērto zilbju regulāra mija. Ritms veidojas, ja šī shēma jeb invariantais modelis daļēji vai pilnīgi pakļauj valodas plūdumu tekstā. Ritums³ veidojas runātā dzejolī, ja tā radīšanai regulāri izmanto dažādus akustiskos līdzekļus, taču respektējot tekstā izvēlēto ritmu un paužu sistēmu. Ritumu veidojošos līdzekļus var iedalīt vairākās lielās grupās: 1) dinamiskajos, kuros ietilpst visu veidu uzsvāri un pauzes, 2) temporālajos, pie kuriem pieder temps un intonatīvais pārgarums, 3) melodiskajos — uzbūvē līdzīgu melodiju regulāras mijas, 4) tembrālajos, kurus rada intonatīvā tembra regulāra maiņa.⁴ Prosodisko kontūru ritumā (arī ritmā) nosaka galvenokārt dinamiskie runas līdzekļi, t. i. uzsvērumu spēka attiecības.

J. Petera dzejas prosodiskās kontūras īpatnība izpau-

³ Latviešu dzejas teorijā jēdzienam «ritums» nav viennozīmīga lietojuma: pirmie teorētiķi to vienādo ar metru (E. Dinsberģis) vai metru un pantmēru (J. Kalniņš), vēlāk tas tiek lietots dzejnieka individuālās ritma izteiksmes apzīmēšanai (A. Bračs, M. Dombrovskā, S. Sirsone, J. Kursīte u. c.) vai kā sinonīms jēdzienam «ritms» (A. Skuja). Pirmoreiz jēdzienā «ritums» atsevišķus runas momentus iekļauj L. Bērziņš un R. Klaustiņš pētījumos par tautasdziesmu ritmiku. Konsekventi rituma jēdzienu tikai ar runāto dzeju kopš 1970. gada saista šā raksta autore.

⁴ Sk.: *Цеплигис Л.* Анализ речевой интонации. Р., 1974, с. 270.

žas faktā, ka lasījumā kontūras ietvaros veidojas mazākas relatīvi pabeigtas vienības, kas iezīmētas ar straujiem melodijas lauzumiem un pauzēm un kam ir ļoti līdzīga iekšējā dinamiskā uzbūve; turpmāk šīs vienības sauksim par blok i e m. Tos parasti veido dzejas pusrinda, kurā ir divas (retāk trīs vai četras) pēdas ar vienu vai diviem spēcīgiem uzsvāriem. (Neuzsvērtu zilbju neregulārais skaits blokos un vienveidīgā dinamiskā uzbūve neļauj rindu vērtēt kā cezūras sadalītas rindas puses.) J. Petera dzejā bloki parasti veidojas uz pēdu, nevis ritmisko grupu⁵ bāzes, jo vārdu uzsvāriem viņa ritmiskajā sistēmā ir nozīmīga vieta un vājināti tie tiek pāreiti. Piemēram, dzejoļa «Senlatviešu karavīra dziesma»⁶ fragmentā (bloki uzskatāmības labad izdalīti ar //):

Mana dvēsele — aplenkts	1 0 2 0 0 // 1 0 2 0 //
pilskalns,	
gar kuru Daugava tek.	0 1 0 // 2 0 0 1 //
Aplenkti pilskalni ceļos nekrīt,	1 0 0 2 0 0 // 1 0 2 0 //
aplenkti pilskalni deg.	1 0 0 2 0 0 2 //
Aiznāvēts karavīrs pilskalnā	1 0 0 2 0 0 // 1 0 0 2 0 //
nomirst,	
pilskalnā vendīgi āžragi dzied.	1 0 0 2 0 0 2 0 0 1 //
Jāņu nakti man liekas — gar	1 0 2 0 // 0 1 0 // 0 1 0 //
krastu	
viscaur degoši pilskalni iet.	1 0 2 0 0 1 0 0 2 //

Ja respektētu tikai ritmiskos uzsvārus, ar proklīzes

⁵ Sk.: *Katlape N., Cepļitis L.* Izteiksmīgas runas pamati. R., 1968, 119. lpp.

⁶ Dzirnākmens, 20. lpp.

palīdzību tiktu reducēti uzsvāri vārdos «mana», «Jāņu» un «viscaur», taču J. Peters savā izpildījumā saglabā vārda uzsvārus un transformē pēdu noteikto ritmisko plūdumu: pirmā panta pirmajā rindā un otrā panta pēdējās divās rindās vārda uzsvārs rituma līmenī pārveido rotaļīgo anapesta un amfibrahija pēdu smagnējos trohajos, vietām paplašinot līdz daktilam.

Citētajā piemērā pirmā panta trijās sākuma rindās un otrā panta pirmajā un trešajā rindā ir katrā pa diviem blokiem. To dinamisko uzbūvi iezīmē galvenokārt vārda un sintagmātiskā uzsvāra aktualizējums. Tie bieži pakļauti daktila (trohaja) pilnajai vai aprautajai pēdai; atbilstoši J. Petera vispārīgajai ritmiskajai izjūtai spēcīgāk izdalīts ir sintagmātiskais uzsvārs (šajā gadījumā cipars «1» apzīmē vārda uzsvāru, cipars «2» — sintagmātisko uzsvāru):

metriskā shēma / () () / () () vai / () () / () () ,
 prosodiskā kontūra 1 () () 2 () () vai 1 () () 2 () () .

Uzsvāru funkcionālais izvietojums prosodiskajā kontūrā ir samērā nemainīgs — vispirms vārda, tad sintagmātiskais (retāk loģiskais), t. i., ar akustiskiem līdzekļiem izceltais komponents novietots galvenokārt sintagmas noslēguma posmā. Retāki ir tie gadījumi, kad prosodiskās kontūras otrā bloka izceltais komponents novietots sākumā. Tātad

parasti 1 () () 2 () () // 1 () () 2 () () //,
 retāk 1 () () 2 () () // 2 () () 1 () () //.

Dažkārt atsevišķu bloku veido tikai viens uzsvārs ar (vai bez) neuzsvērtām zilbēm. Visbiežāk šāds bloks centrēts ap emfāzes iekrāsotu un aktualizētu vārda vai

galveno uzsvaru — par loģisko uzsvaru. Arī literatūrzinātniskos darbos uzsvērts, ka sintagmātiskie uzsvari var gan neutralizēties prozā, bet dzejā ne, jo tie kļūst par galveno pantmēra rādītāju.

Kā zināms, sintagmu sastāvam nav noteiktu gramatisku ierobežojumu. To sastāvu un robežas galvenokārt nosaka runas komunikatīvās īpatnības un stilistiskās iezīmes, tāpēc sintagmu robežas nav gramatiski noteiktas. Tas arī nosaka atšķirības dzejnieku un aktieru dzejas izpildījumā. Nereti aktieri, neievērojot rindu beigu pauzes, patvaļīgi paplašina sintagmas, reducē vairākus sintagmātiskos uzsvarus, saglabājot tikai loģiskos uzsvarus. Bet dzejas rinda ir specifiska ritmizētās runas sintagma.

Par nepieciešamību dzejoļu analizē un interpretācijā ievērot sintagmātisko dalījumu liek domāt vēl kāds fakts: J. Petera (arī O. Vācieša, M. Čaklā) lasījumā sintagmas robežas dažkārt pārsniedz teikuma formālā dalījuma elementu robežas, piemēram, iepriekš citētā panta pēdējā rindā uzruna netiek ar paūzi atdalīta no pārējās teikuma daļas — «audz mana dvēsele». Citreiz sintagma ietver sevī divus salikta teikuma komponentus, dzejoļa «Par dusētājiem izstāstiet»⁷ trešajā rindā — «un tāds kas teic». Tāpat, domājams, poētikās daudz apcerētais pārneseums (endžambements) ir saistīts ar runas sintagmātiskā dalījuma īpatnībām dzejā.

Sintagmātiskais dalījums ar savu psiholoģisko paužu īpašo izvietojumu jāievēro lasījumā arī tāpēc, ka tas šķir dažādu dzejnieku individuālo ritmiku. Piemēram, J. Petera dzejas prosodiskā kontūra ar vārda un sintagmātiskā uzsvara dominantēm savā uzbūvē ir tuva K. Skuje-

⁷ Asinszāle, 39. lpp.

nieka ritma specifikai: abiem gandrīz pilnīgi reducēts loģiskais uzsvars, un uz rēmu norāda sintagmātiskie uzsvari. Šādam akcentējuma paņēmienam ir sakars ar vienu no poētiskās domāšanas tipiem — jaunais iekļaujas esošajā nevis kā polārs pretstatījums, bet vairāk kā jau zināmā papildinājums uz sakara, kopības pamata. Taču abu dzejnieku ritmiku diferencē atšķirīgs sintagmātiskais dalījums: K. Skujeniekam sintagmas gandrīz vienmēr sakrīt ar teikuma formālo dalījumu.

J. Petera dzejas lasījuma īpatnējā ritmiskā organizācija — maz mainīgie ritmiskie bloki prosodiskajā kontūrā — veido relatīvi statisku izteiksmi.⁸ Domājams, ka tieši ritmiskajā statikā, uzsvērtajā «pabeigtībā» meklējams zināms J. Petera dzejas rotaļīgums (ritmiskais variabls, dinamika izteiksmei piešķirtu lielāku satursisko nopietnību). Teiktajam apstiprinājumu var atrast, piemēram, dzejolī «Aizskrien putni. Nošvīkst gaiss»⁹, kur paralēli vērojami it kā divi ritmiski dažādi organizēti viedokļi par dzīvi, — tas dzejolī kopumā veido spriegu «dialogu». No vienas puses, parādās ikdienas vienmuļības noturība, tajā slēptais dzīvi virzošais, radošais spēks:

Aizskrien putni. Nošvīkst gaiss. 1 0 2 0 // 1 0 2 //
 Man uz pleciem kartupeļu maiss. 1 0 1 0 2 0 0 0 1 //

Bet no otras, izpaužas saspringta atsacīšanās no ikdienas, no dzīves ērtībām un visa upurēšana izvirzītā mērķa sasniegšanai:

Un zini — visaugstākā ideja, 0 1 0 // 0 1 0 0 2 0 0 //
 tā nepazīst... 0 1 0 0 ... //

⁸ Šai sakarā sk. arī *Kursīte J.* No vienbalsības uz daudzbal-
 sību. — *Literatūra un Māksla*, 1978, № 26, 6. lpp.

⁹ Asinszāle, 94. lpp.

Aplūkojot J. Petera daiļradi secīgi pa krājumiem, var secināt, ka trešajā un ceturtajā krājumā¹⁰ gan pašā tekstā, gan lasījumā dzejoļu rindās aizvien retāk tiek izdalīti vairāki bloki. Kaut gan bloks ne vienmēr veidoja patstāvīgu sintagmu, taču pastiprināti iezīmeja pauzes lomu rituma (arī ritma) veidošanā. Tagad, kad nav vairs bloku — divu trīs zilbju (vai divzilbju) vārdu savienojumu —, samazinās izdalīto paužu skaits un attiecīgi to funkcionālā slodze ritma (rituma) veidojumā. Bet tajos gadījumos, kad sintagma paplašinās, vārda un sintagmātiskā uzsvara spēks šķietami samazinās — tiem jāsaliedē fonētiskajā vārdā lielāks zilbju skaits. Tādējādi, sākot ar J. Petera trešo krājumu, metriskās pēdas gan kļūst daudzveidīgākas, bet, saglabājoties vārda un sintagmātiskā uzsvara dominantēm, ritms (arī ritums) veidojas par samērā nabadzīgu divpakāpju struktūru, jo, tāpat kā līdz šim, nepietiekami noslogoti paliek ritmiskie un loģiskie uzsvari. Redzams, īsie bloki ir būtisks elements J. Petera ritma (un rituma) izjūtā. To ieteicams ņemt vērā J. Petera daiļrades sākuma posma dzejas izpildītājiem, jo bloku «salikumu» lausana negatīvi ietekmē dzejoļa mākslinieciskās izteiksmes spēku.

Tādējādi apkopojot var teikt, ka viena no svarīgākajām dzejas formas īpatnībām, kura obligāti ievērojama dzejas lasījumos, ir ritums. Lai to realizētu, jāapzinās katra dzejnieka īpatnējā prosodiskās kontūras uzbūve (salīdzinājumam sk., piemēram, I. Ziedoņa prosodisko kontūru — Krāj.: Latviešu valodas kultūras jautājumi, 15. laid., 1979, 127. lpp. — un šai rakstā doto J. Petera prosodisko kontūru 27. lpp.) un sintagmātiskais dalī-

¹⁰ *Peters J.* Mans bišu koks. R., 1973; *Peters J.* Ceturtā grāmata. R., 1975.

jums, kas ritmizētā runas signālā pareizi izvieta pauzes. J. Peteram prosodiskās kontūras īpatnības izceļ īpatnējs aktuālais dalījums — bloku iezīmēšana. Viņa dzejas runātājiem rituma atveidē vēl vēlams būtu ievērot nedaudzos ritmiskā uzsvara aktualizācijas gadījumus, stabilās un nemainīgās uzsvērumu spēku attiecības un vārda gala zilbju redukcijas trūkumu.

IESKATS LATVIEŠU VALODNIECĪBAS VĒSTURĒ

I. DRUVIETE

DAŽI K. MĪLENBAHA ATZINUMI PAR LATVIEŠU VALODAS NORMALIZĀCIJU

Attīstoties literārajām valodām, arvien svarīgāks kļūst jautājums par valodas kultūru, par valodas normalizāciju un kodifikāciju. Lai varētu zinātniski novērtēt valodas pašreizējo stāvokli un prognozēt tās attīstību, nepieciešams pētīt arī konkrētās valodas normalizācijas vēsturi, galveno uzmanību pievēršot valodas dabiskās attīstības gaitas un valodnieku ieteikumu mijiedarbībai.

Kārlis Mīlenbahs (1853—1916) — pirmais akadēmiski izglītotais latviešu valodnieks — darbojies laikmetā, kad strauji veidojās latviešu literārā valoda. Viņa devums ir nozīmīgs kā normalizācijas teorijā, tā arī valodas praksē.

Sajā rakstā aplūkoti K. Mīlenbaha atzinumi par valodas kultūru un normalizāciju. Tā kā materiāls ir ļoti plašs, raksta mērķis nav aptvert visu zinātnieka uzskatu sistēmu, bet iezīmēt būtiskākos darbības virzienus un parādīt K. Mīlenbaha atzinumu vietu un nozīmi latviešu valodas normalizācijas procesā. Norma izprasta kā optimālais variants, kas izveidojies valodas vēsturiskās attīstības gaitā, atbilst valodas sistēmai, ir kodificēts normu avots un guvis pietiekamu kvantitatīvu izplatību rakstos.

Kārļa Mīlenbaha teorētiskie uzskati

K. Mīlenbahs ir viens no pirmajiem latviešu valodniekiem, kas valodas kopšanas un normēšanas

principus aplūkojis arī teorētiski. Plašākais darbs, kurā izklāstīti zinātnieka uzskati, ir raksts «Par valodas pareizību».¹ Aplūkojot tolaik eksistējušos valodas pareizības vērtēšanas virzienus — priekšzīmju jeb literatūr vēsturisko, dabisko un lietderīgo —, parādītas katra virziena priekšrocības un trūkumi. Sakarā ar K. Milēnbaha norādījumu «Esmu mērena, aprobežota dabiskā virziena māceklis»² tuvāk aplūkosim izteikumus tieši par šo virzienu. Zinātnieks atzinis, ka valodas pareizības kritērijs ir ikdienišķā runā lietojamā valoda, bet vērsies arī pret nekritisku tautas valodas ienākšanu rakstos.³

K. Milēnbahs pierādīja, ka pārmaiņas valodā nešķirami saistās ar valodas dabu. Viņš neatbalstīja uzskatu, ka vēlamākas ir vecākās formas.⁴ Daudzos gadījumos zinātnieks neatzina par iespējamu noteikt, kurš no variantiem uzlūkojams par pareizu, un pieļāva paralēlformas gan atsevišķu vārdu, gan sintaktisko konstrukciju lietojumā. Valodas prakse pierādījusi šā principa pareizību. Valodnieks viens no pirmajiem uzsvēris: «Jo vairāk nodarbosimies ar savu valodu, jo ātrāki izgaisīs valodas nepareizības, jo biežāki aizrādīsim uz valodas piepēm, jo ātrāki tās nozudīs no mūsu valodas koka.»⁵

Apcerēs par K. Milēnbahu teorētiskajiem jautājumiem veltīts samērā maz vērības. Ievērojot K. Milēnbaha atzinumu nozīmi valodas kopšanas un normalizācijas

¹ Grām.: Daži jautājumi par latviešu valodu (turpmāk — DJ). IV. R., 1909, 3.—35. lpp.

² Turpat, 33. lpp.

³ Kas būtu jāievēro, lietu vārdus lokot. — Apskats, 1903, № 13.

⁴ Kurā apgabalā runā rakstu valodu. — Baltijas Vēstnesis, 1903, № 2.

⁵ Iss apcerējums par latviešu dzejas valodu. — DJ IV, 105. lpp.

teorijas attīstībā, būtu nepieciešams zinātniski detalizēti analizēt valodnieka teorētiskos uzskatus šajā jomā.

**Ieguldījums grafē-
tikas un ortogrāfi-
jas attīstībā** 19. gs. otrajā pusē, attīstoties latviešu nacionālajai literatūrai un avīžniecībai, arvien aktuālāks kļuš jautājums par iespiedburtu lietošanu latviešu tekstos. Tiek izteikti priekšlikumi aizstāt gotiskos burtus ar antīkvu vai slāvu burtiem (J. Alunāns, K. Biezbārdis, A. Vēbers, F. Brīvzemnieks u. c.). 1894. gadā latviešu ortogrāfijas jautājumu risināšanā aktīvi iesaistās K. Milenbahs — viens no rosīgākajiem «jaunās» ortogrāfijas atbalstītājiem, vēlākais Ortogrāfijas komisijas priekšsēdētājs. Rakstā «Par mūsu ortogrāfiju»⁶ sniegti vērtīgi ierosinājumi fonēmu apzīmēšanai. 1908. gadā K. Milenbaha vadībā tiek izstrādāts latviešu pareizrakstības reformas projekts, kura pamatprincipi ir spēkā vēl mūsu dienās.⁷

K. Milenbahs atbalstīja J. Endzelīna ieteikumu par zilbes intonāciju apzīmēšanu. Valodnieciskos tekstos ierosināts šķirt 3 intonācijas un apzīmēt tās ar ~, , ^, \. Šie apzīmējumi lietojami vēl šodien, atšķirīgs ir vienīgi zīmju novietojums: gadsimta sākumā divskaņos tās ieteikts likt uz pirmā komponenta, diftongiskajos savienojumos — uz otrā.⁸

Vēl līdz mūsu dienām nav pilnīgi apmierinošu principu vārda dalīšanā pārņemšanai jaunā rindā. J. Endzelīna un K. Milenbaha «Latviešu valodas mācībā» minēti vairāki gadījumi, kad abi blakus esošie līdzskaņi jāpārnes jaunā rindā.⁹ Kaut arī šāds vārda dalījums

⁶ Par mūsu ortogrāfiju. — Austrums, 1894, № 6, 582.—588. lpp.

⁷ Sk.: *Bendīks H.* Ceļā uz mūsdienu rakstību. — Krāj.: Latviešu valodas kultūras jautājumi, 5. laid. R., 1969, 5.—15. lpp.

⁸ Latviešu pareizrakstības jautājums. — Latvija, 1908, № 74.

⁹ Latviešu valodas mācība. R., 1907, 138. lpp.

atbilst zilbes izrunai, praksē tas nav ērts, un tagad vairākums autoru to neatzīst.

1907. gadā «Latviešu gramatikā» likti pamati arī konvencijas ortogrammām — vārdu rakstībai kopā vai šķirti. Tiek stabilizēta vārdu ar *jā-* un *ne-*, kā arī *pavisam*, *arvienu*, *papriekšu*, *tikpat*, *gandrīz* u. c. koprakste.¹⁰

Mēnešu un tautu nosaukumu rakstībā K. Milēnbahs ieteic lietot mazos sākumburtus. Patskaņu garuma apzīmēšanai ieteikta svītriņa neatkarīgi no zilbes intonācijas. Sie principi ir spēkā vēl šodien.

K. Milēnbahs iztirzājis jautājumu par fonētisko un etimoloģisko principu rakstībā. Vārdu sadūrās ieteikts izmantot etimoloģisko principu, piem., *sagts*, ne *sakts* (no *segt*), jo «tā labāk pārrēdzams kopā saderošu vārdu sakars».¹¹ Piebilsts, ka svešvārdos jāievēro fonētiskais princips — *komisija*, nevis *kommisija*. Etimoloģiskais resp. morfoloģiskais princips tālāk attīstīts «Latviešu gramatikā» un kopš 1907. gada ir stabili iesaistīts normēšanā.

Novērtējot K. Milēnbaha devumu latviešu grafētikas un ortogrāfijas attīstībā, jāsaka — tas bijis pamatā daudzām attīstītās latviešu literārās valodas normām. Daudzus gadus veltījot latviešu rakstības reformēšanai un normēšanai, valodnieks licis stingru pamatu mūsdienai pareizrakstībai.

Ieteikumi ortoepijas normu unificēšanā

Veidojoties latviešu literārās valodas normām, izlokšņu ietekme sevišķi stipra bija runā, kaut arī rakstu valodā vispārpieņemas

¹⁰ Latviešu gramatika. R., 1907, 46. lpp.

¹¹ Par mūsu ortogrāfiju. — Austrums, 1894, № 6, 586. lpp.

bija vidus dialekta formas. K. Mīlenbahs vairākkārt uzsvēris, ka «attīstīta kultūras un zinātnes dzīve nav iespējama bez vienotības gan rakstībā, gan izrunā».¹²

Apcerot intonācijas, valodnieks atzinis, ka literārajā valodā vienotas intonācijas konkrētos vārdos vēl nav nostiprinājušās. Tāpēc zilbes intonāciju nav iespējams apzīmēt rakstos, kaut gan tas palīdzētu izlokšņu runātājiem apgūt literāro izrunu. Praktiski valodnieks par normu uzskatīja intonācijas, kādas uzrādījis «Latviešu valodas vārdnīcā» (neatbilstības gadījumos pievienotas piebildes).

Ipašu uzmanību K. Mīlenbahs veltījis [ē], [ĕ] izrunas diferencēšanai. «Latviešu gramatikā» dots sistemātisks [ē], [ĕ] lietošanas apskats, šķirot pozicionālos un vēsturiskos nosacījumus.¹³ Gramatikas tekstā vietām norādīts, vai attiecīgajā formā runājama šaurā vai platā fonēma. Atzīmējams, ka K. Mīlenbahs atbalstījis J. Endzelīna ieteikumu vecos salikteņos *sestdiena*, *svētdiena* lietot šauro *e*, *ē*.¹⁴

K. Mīlenbahs daudzkārt pievērsies literārās valodas un izlokšņu formu nošķiršanai. Ja izruna ir neliterāra, arī rakstos parādās literārās valodas normām neatbilstošas formas. (Tāpēc šādas formas rakstā aplūkotās ortoepijas ietvaros. — *I. D.*) Ieteikts literārajā valodā saglabāt *a*-celmus bez *-i*-iesprauduma galotnē, piem., *kreklis*, *biedris*¹⁵. Jāvairās no *-t*-iesprauduma pirms galotnes *-s* (*-nc*, *-ņč*)¹⁶, nedrīkst pieļaut elīziju divzilbju

¹² Kāds vārds par latviešu valodas izrunu. — Druva, 1913, № 1, 68.—77. lpp.

¹³ Latviešu gramatika, 13.—14. lpp.

¹⁴ Par plato un šauro *e*. — Druva, 1914, № 1, 40. lpp.

¹⁵ Latviešu gramatika, 52. lpp.

¹⁶ Turpat, 21. lpp.

ja-celma vārdos, piem., *dzenis*. Par vairākzilbju ja-celma vārdiem teikts, ka «der *i* arī te paturēt»¹⁷, piem., *vācietis*.

Atbilstoši K. Milēnbaha uzskatam, ka «no izlokšņu formām mums jāizsargās vienmēr, bet it sevišķi tad, kad viņš dara valodu nesaprotamāku»¹⁸, iebilsts pret formām *dies*, *guos*, *tēs*¹⁹. Šis ieteikums aktuāls mūsu dienās, kad rakstos nereti parādās minētās formas.

«Latviešu gramatikas» autori dažām leksēmām par vēlamākiem atzinuši variantus bez līdzskaņiem *dž*, *č*. Daži no šiem ieteikumiem — *zvadzināt*, *ciekurs*, *ciept* — atšķiras no pašlaik pieņemtajām formām. Par literāru atzīta arī forma *lizda* analogiski formām *lazda*, *sviests*, t. i., bez *k*, *g*.²⁰

Substantīvu deklinācijā ieteikts paturēt *k* formās *rikšķu*, *ikšķu*.²¹ Pašlaik par normu atzīti varianti *rikšu*, *bārķšu*.²²

Ieteikumi nomenu darināšanā un deklinēšanā 19.—20. gs. mijā latviešu rakstu valodā vēl valdīja liela dažādība substantīvu dzimtes un celma formu, kā arī izskaņu lietojumā.

K. Milēnbahs bija viens no pirmajiem, kas sniedza teorētiski pamatotus nosacījumus, kādos gadījumos lietojamas konkrētas substantīvu izskaņas (K. Milēnbaha formulējumā — galotnes). Viņš ieteicis tagadējā nozīmē lietot izskaņas *-šana*, *-ums*, *-oņa*.²³ No variantiem ar

¹⁷ Latviešu gramatika, 52. lpp.

¹⁸ Kas būtu jāievēro, lietu vārdus lokot. — Apskats, 1903, № 13.

¹⁹ Latviešu valodas mācība. R., 1895, 20. lpp.

²⁰ Latviešu gramatika, 20.—21. lpp.

²¹ Turpat, 24. lpp.

²² Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca. R., 1981.

²³ Jaunvārdi. — DJ IV, 49.—50. lpp.

izskaņām *-iene// -ene* par literārām atzītas formas ar *-iene*, piem., *Vagaliene, karaliene*.²⁴ Vārdi ar izskaņu *-iste* atzīti par nelatviskiem.²⁵ Liela uzmanība veltīta jautājumam, no kādām vārdšķirām un formām atvasināmi substantīvi, piemēram, ar izskaņu *-iba* nav ieteikts darināt substantīvus no atvasinātiem verbiem (*izlutinātība* u. tml.).

Aplūkojot jautājumu par līdzskaņu miju *i*-celmu daudzskaitļa ģenitīvā, K. Mīlenbahs raksta: «Par dažām no blakus pastāvošām formām es neuzdrošinātos noteikt, kura no viņām labāka, p. p. *aušu* blakus *ausu*, *zošu* blakus *zosu*, *valšķu* blakus *valstu*. Par šiem ģenitīviem, man liekas, jāsaka: abi labi.»²⁶ Valodnieks atzina, ka formām bez mijas tikai labskaņas dēļ vien priekšroka nav dodama. Pret formām *rikstju, valstju, ciltju* kategoriski iebilsts kā pret valodas attīstībai neatbilstošām.

Latviešu valodas normalizācijas vēsturē svarīgi ir K. Mīlenbaha atzinumi par adjektīvu izskaņu semantiku. Sis sarežģītais jautājums galīgi izšķirts nav vēl mūsu dienās. 19. gs. beigās šajā ziņā valdīja liela nekonsekvence gan praksē, gan valodnieku ieteikumos.²⁷ K. Mīlenbahs faktiski nostiprinājis adjektīvu izskaņu lietošanu latviešu valodā, kaut arī daudzus vārdos viņš akceptējis citas izskaņas, nekā pieņemts mūsu dienās.

²⁴ Latviešu gramatika, 29. lpp.

²⁵ Latviešu valoda no Līģciemnieka. — Pagalms, 1881, № 2, 16. lpp.

²⁶ Kas būtu jāievēro, lietu vārdus lokot. — Apskats, 1903, № 14, 219. lpp.

²⁷ Sk.: *Stērstu Andrejs*. Latviešu valodas gramatika. R., 1879. *Sirmāis J.* Latviešu «vecie» un «jaunie» valodnieki. — Dienas Lapa, 1892, № 108.—112.; *K-kks*. Kā apietas ar mūsu valodu. — Baltijas Vēstnesis, 1892, № 93, 94, 99.

K. Mīlenbaha uzskatu apkopojums atrodams rakstā «Par galotnēm *-ējs, -īgs, -isks*».²⁸ Ieteikumos ievērota izskaņu vēsturiskā cilme, to lietojums radu valodās. No adverbiem atvasinātos adjektīvus K. Mīlenbahs uzskatījis par vissarežģītāko grupu, jo šajā gadījumā visvairāk iespējamās svārstības izskaņu ziņā.

K. Mīlenbahs atzinis izskaņu *-isks*, kaut piezīmējis: «Bet šie īpašības vārdi ar galotni *-isks* tik izlietojami tur, kur viņi labāki nekā šeit parastais ģenitīvs.»²⁹

K. Mīlenbahs nav izveidojis teorētisku sistēmu, kas jebkurā gadījumā ļautu noteikt lietojamo izskaņu. Noteicošā ir vārda semantika. Valodnieks pareizi saskatījis valodas sistēmas prasību: «Valodā valda diezgan nežēlīgs likums: kam daudz ir, tam pienāk klāt, kam maz, no tā vēl atņem. Cilvēka gudrība un iegribas pret šo valodas likumu pilnīgi nespēcīgas. To ievērojot, izskaidrojas, kamdēļ galotnes *-isks* draugi, paši nemaz nemano, savas valodas apziņas vadīti, ikdienišķā valodā bieži jo bieži lieto adjektīvus ar galotni *-īgs*, kur pēc viņu mācības būtu lietojama galotne *-isks*.»³⁰ Šo izteikumu pilnīgi varam attiecināt arī uz mūsu dienām.

Pieminēsim vēl dažus atzinumus, kas noderīgi arī šodien. K. Mīlenbahs ieteic šķirt nozīmes adjektīviem *kopīgs* un *kopējs* (piem., *kopīgas intereses*, *kopējs īpašums*), *ilggadīgs* un *ilggadējs* (piem., *ilggadīgas puķes*, *ilggadējs priekšsēdētājs*); viņš ieteicis arī konstrukcijas ar *kopa* (adjektīva nozīmē), piem., *kopa cūka*.³¹

K. Mīlenbahs tagadējā nozīmē ieteicis lietot adjektīvus *vispārējs*, *vispārīgs*, *līdzšinējs*, *vietējs*, *pilngadīgs*

²⁸ Par galotnēm *-ējs, -īgs, -isks*. — DJ II, 1907, 32. lpp.

²⁹ Par valodas pareizību. — DJ IV, 32. lpp.

³⁰ Par galotnēm *-ējs, -īgs, -isks*. — DJ II, 1907, 32. lpp.

³¹ Turpat, 9. lpp.

u. c. Vērtīgi atzinumi izteikti par vārdiem *daudzkārtīgs* — lietojams nozīmē 'daudzkārtīgi (augli)', *abpusējs* — pārāk bieži lietots ģenitīvu *abu*, *abēju* vietā u. c.

Vairāki K. Mīlenbaha atzinumi mūsu dienās gan nav spēkā. Viņa ieteiktajā nozīmē vairs nelietojam adjektīvus *kārtīgs*, *ārkārtīgs*, piem., *ārkārtīga sapulce*. Vairs nav krasu iebildumu pret darinājumiem *mutisks*, *rakstisks*, ko valodnieks noraidījis kā neatbilstošus valodas sistēmai.

Sajā rakstā iespējams tikai nepilnīgi ieskicēt dažus K. Mīlenbaha atzinumus sarežģītajā jautājumā par adjektīvu izskaņu semantiku. Detalizēta K. Mīlenbaha atziņu izpēte būtu liels ieguldījums vārddarināšanas teorijas vēsturē latviešu valodniecībā.

Dažas atziņas par verba formu darināšanu

Sakarā ar izrunas dažādībām izloksnēs un nepilnībām patskaņu garuma apzīmēšanā rakstos 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā nebija konsekvences verbu *a-* un *ā-* celmu tagadnes formu rakstībā. K. Mīlenbaha 1895. gada «Latviešu valodas mācībā» III konjugācijas 1. grupas verbi viscaur rakstīti ar galotni *-as*, bet 1907. gadā J. Endzelīna un K. Mīlenbaha «Latviešu gramatikā» teikts: «Ievērojot to, ka dažas vidus izloksnes pareizi izšķir galotnes *-as* un *-ās* . . , derētu arī rakstu valodā ievērot starpību starp *a*-celmu galotni *-as* (*dzenas*) un *ā*-celmu galotni *-ās* (*apzinās*).»³²

K. Mīlenbahs izteicis savu viedokli arī par verbu nākotnes formu veidošanu daudzskaitļa 2. personā. Viņš ieteic lietot galotni *-iet*, piem., (jūs) *nāksiet*. «. . . Pareizi ir arī sacīt *nāksit*, bet galotne *-it* maz apgabalos

³² Latviešu gramatika, 65. lpp.

tikai vēl uzglabājusies un rakstu valodā neparasta, tāpēc tā nav ieteicama...»³³ No mūsdienu valodas viedokļa formām ar galotni *-it* ir viena priekšrocība: tādējādi tiek novērsta formantu homonīmija īstenības un pavēles izteiksmē (*nāks-iet* un *nāc-iet!*). Taču literārās valodas praksē vismaz pagaidām pārsvaru gūst galotne *-iet*.

Laika pārbaudi nav izturējuši zinātnieka atzinumi par pagātnes aktīvā divdabja sieviešu dzimtes galotni. Apcerējis galotņu *-use* un *-usi* cilmi un izplatību, K. Mīlenbahs raksta: «..Neba mums vajaga lieliem pareģiem būt, bet vajaga tik drusku valodas gaitu pazīt, lai pasludinājum, ka gan galotne *-use* būs nākotnē dzīvotāja un galotne *-usi* nīcēja. Jo sieviešu kārtas galotne *-i* latviešu valodā pavisam panikusi, uzglabādamās tikai apceramā divdabī: *sākusi*, *vedusi* un tad vēl vietnieku vārdā *pati*. Bet galotne *-use* dzīvo ciešā sadarbībā ar lietu vārdiem, kā *saule*, *maize* u. c. un atron šinī plašajā sabiedrībā dzīvības spēku.»³⁴

Ieguldījums sintakses normēšanā

K. Mīlenbahs licis pamatus zinātniskai latviešu valodas sintakses izpētei. Līdztekus teorētiskam latviešu valodas sintakses izklāstam valodnieka darbos doti arī aizrādījumi, kas noderīgi valodas praksē, it īpaši norādes uz nelatviskām konstrukcijām. No plašā atziņu klāsta pieminēsim dažas, kas vislabāk raksturo viņa nostāju sintakses normēšanas jautājumos.

Jau K. Mīlenbaha laikā bija aktuāls jautājums par verbu kārtu lietošanu atkarībā no teikuma satura un struktūras. Uz nepareizu ciešamās kārtas lietojumu

³³ Kurā apgabalā runā rakstu valodu. — Baltijas Vēstnesis, 1903, № 2.

³⁴ Par valodas pareizību, 26.—27. lpp.; sk. arī 8. lpp.

valodnieks aizrāda vairākkārt. Viņš norāda uz nozīmes starpību formās *saderināts* un *saderinājies*, (cita) *pārlicināts* un *pārlicinājies* (pats). Noraidīts atgriezeniska verba lietojums ciešamās kārtas vietā, piem., *lietojas, lokās*.³⁵ Te K. Mīlenbahs saskatījis krievu valodas ietekmi. Atzīmējams, ka valodnieks nav iebildis pret ciešamās kārtas lietošanu principā: «Pazīstama lieta, ka pasīvas konstrukcijas latviešu valodā nav nekādas mīļās. Bet ja mēs, arī ļoti reti viņas kādā rakstā sastapdami un proti īstā vietā, ņemtos viņas nopelt, tad tas nebūtu pareizi.»³⁶

Locījumu semantikai un lietošanai K. Mīlenbahs veļtījis daudz uzmanības. Īpaši apcerēta ģenitīva vieta latviešu valodas locījumu sistēmā. Atzīmējams, ka K. Mīlenbahs saskatījis tendenci ģenitīva konstrukcijām mazināties, kā arī uzsvēris, ka «ģenitīvs nolieguma teikumos nebūt nav vispār latviešu starpā lietojams, kā mūsu gramatikas nepareizi māca».³⁷ Pielikuma ģenitīvu K. Mīlenbahs ieteic saskaņot ar apzīmējamo lietvārdu, piem., *bāra bērns*, bet *bāru bērni*.³⁸ Par nepieļaujamām atzītas pēc krievu valodas parauga darinātās konstrukcijas *latvieši-katoļi, redaktors-izdevējs*, ko ieteikts pārveidot par *latviešu katoļi, redaktors un izdevējs*.³⁹

Mūsu dienās aktuāls ir K. Mīlenbaha atzinums, ka «par nelatviskām atzīstamas konstrukcijas *lai kā arī nebūtu, lai ko tu arī nedarītu*, kas aizstājamas ar vārdu savienojumiem *lai būtu, kā būdams, lai tu darītu, ko darīdams*».⁴⁰

³⁵ Latviešu gramatika, 126. lpp.

³⁶ Par prepozīciju *ar*. — DJ II, 80. lpp.

³⁷ Kurā apgabalā runā rakstu valodu. — Baltijas Vēstnesis, 1903, № 2.

³⁸ Latviešu gramatika, 94. lpp.

³⁹ Turpat.

⁴⁰ Turpat, 152. lpp.

Tuvāk iepazīstot latviešu valodnieka K. Mīlenbaha atstāto mantojumu, redzams, ka viņa teorētisko atzinumu un praktisko norādījumu ietekme uz latviešu valodas un valodniecības attīstību ir vērā ņemama. Arī gadījumos, kad zinātnieka prognozes nav piepildījušās, viņa ieteikumi valodniekus var interesēt no valodas dabiskās attīstības un valodnieku proponējumu mijiedarbes viedokļa.

Ārpus šajā rakstā skarto jautājumu loka palikuši K. Mīlenbaha interesantie un vērtīgie atzinumi vārdarināšanā, svešvārdu atveidē latviešu valodā, dažādu vārdšķiru vārdu lietošanā utt. Lai plašāku valodnieku un interesentu loku iepazīstinātu ar K. Mīlenbaha atstāto mantojumu, būtu vēlams tuvākā nākotnē izdot zinātnisku K. Mīlenbaha darbu izlasi, parādot viņa lielo ietekmi uz latviešu valodniecības attīstību un nevairoties no kritiska skatījuma, jo, kā atzinis pats K. Mīlenbahs, «aizrādījumi uz nostaigātiem neceljiem nevar lieliem vīriem nepatīkami būt; tādus aizrādītājus viņi var tikai uzlūkot par putekļu noslaucītājiem no savu darbu spožuma».⁴¹

⁴¹ Iss apcerējums par latviešu dzejas valodu, 74. lpp.

PROFESORU JĀNI LOJU ATCEROTIES

1981. gada 9. februārī apritēja 85 gadi, kopš dzimis valodnieks profesors Jānis Loja (miris 1969. g. 3. septembrī). Lidztekus teorētisko valodniecības jautājumu pētīšanai un apcerēšanai J. Loja aktīvi darbojās arī valodas prakses novadā, aizstāvēdams demokrātisko virzienu valodas prakses jautājumu risināšanā un dažkārt būdams visai savdabīgos ieskatos.

Valodnieka arhīvā ir virkne vairāk vai mazāk pabeigtu manuskriptu, no kuriem visplašākais ir monogrāfiskais apcerējums «Valodas prakses jautājumi» (sarakstīts 1968. gadā). Atceroties mirušā profesora gadmiju, publicējam fragmentus no šā darba, kuru «Latviešu valodas kultūras jautājumu» redakcijas kolēģijai iesniedzis viņa dēls Jānis Loja. Tajā aplūkota virkne valodā sastopamu izteicienu un vārdu savienojumu.

Ne visi autora ieteikumi ir pieņemami, dažkārt valodas praksē ir nostabilizējušies citādi nosacījumi. Tomēr materiāls ir interesants valodas normalizēšanas vēstures skatījumā.

FRAZEMĀTIKA

Tā kā ar «frazeoloģiju» bieži saprot arī tukšu pļāpāšanu, tad — lai novērstu nevēlamus pārpratumus — zināmās valodniecības nozares apzīmēšanai lietojam pilnīgi nepārprotamu terminu — frazemātika, kurš jau šur tur ir parādījies. Frazemātika aplūko idiomās un citas nedalāmas vārdkopas.

Jāpielaiž valodas izteiksmes daudzveidība. Mēs varam teikt gan *kļūdities*, gan *pielaist kļūdu*, gan *izdarīt kļūdu* — kā kuro reizi labāk atbilst domai.

Jāšķir *ar roku aizsniegt* un *kaut ko sasniegt*, *sasniegumi*; *tagadējos apstākļos* un nevis «pie tagadējiem apstākļiem»;

ar labu gribu un nevis «pie labas gribas»;

ar pilnu pašāvību un nevis «ar visu pašāvību»;

ar tādu algu un nevis «pie tādas algas»;

būt atbildīgs (par zaudējumiem) un nevis «nest atbildību» (kr. нести ответственность);

atklāt uguni ir pilnīgi internacionāls izteiciens (kr. открыть огонь, vācu *das Feuer eröffnen*, fr. *ouvrir le feu*).

«*Gadu atpakaļ*» ir neapšaubāmi latviskāks izteiciens nekā «priekš gada» vai «pirms gada». Vācu valodā aizvien saka «*vor einem Jahr*», «*vor zwei Jahren*». Vairīties no ļoti latviskā izteiciena *divus gadus atpakaļ* nav nekāda iemesla; arī K. Mīlenbaha «Latviešu valodas vārdnīca» dod vairākus piemērus, pat no tautas pasākām: *dažus gadus atpakaļ*, *sen, sen atpakaļ*, *nav diezin cik ilgi atpakaļ*, *atpakaļ gados*, *sen atpakaļ*.

Jāsaka *veicamais atstatums* un nevis «veicamais attālums»;

atteicās no ciņas un nevis «uzdeva ciņu»;
atvērēt, piešķirt vai *izsniegt* līdzekļus, summas un nevis «atlaist» (kr. отпустить);

atziņt par pareizu un nevis «atrast par pareizu» (kr. находить правильным);

augsti jūs cienīdams (-ma) un nevis «visā augstcienībā» (vēstulēs);

augstsprieguma slēdzis un nevis «augstvoltīgs izslēdzējs» (kr. высоковольтный выключатель);

viņš maz par to bēdā un nevis «viņš maz par to iztaisa»;

beidza vai *mitējās dzejot* un nevis «pārstāja dzejot» (kr. перестал).

Līdz šim vārdnīcās gandrīz nav lietoti vajadzīgie un plaši izplatītie izteicieni *ir brīv, nav brīv*;

ceļš ir 100 kilometru garš vai *ceļa garums ir 100 km* un nevis «ceļa garums iztaisa 100 kilometru»;

būt jautrs (es gribu būt jautrs) un *būt jautram (labi būt jautram, man gribas būt jautram)*. Izolētā stāvoklī labāk likt nominatīvu: *būt jautrs*.

Ciest neveiksmi (kr. терпеть неудачу) ir labs izteiciens un nav atvietojams ar «neizdoties».

Ja var vairākkārt *jautājumu cilāt*, tad var to arī vienreizīgi *pacelt*;

dienas kārtība ir visās Eiropas valodās pazīstams internacionāls izteiciens (kr. порядок дня, vācu *Tagesordnung*, angļu *order of the day*, fr. *ordre du jour*, zviedru *dagordning*, esperanto *tagordo*). «Darba gaita» vai «darba kārtība» varētu drīzāk norādīt uz kādu fizisku darbu (grāvju rakšanu, labības kulšanu u. tml.), bet lāgā neder kādas sapulces vai sēdes programmas nosaukšanai. Izteicieni «darba kārta» un «gaitas kārtība» jau ir savā nozīmē pilnīgi neskaidri;

domāt, ka... vai *uzskatīt*, ka... un nevis «skaitīt, ka...» (kr. считать, что...);

domātā tiešā runa (gramatikā) ir labāks termins nekā «nogiedamā runa», jo «nogiedams» latviešu valodā nozīmē «abstrakts», tāpēc pavisam citu jēdzienu;

dot padomus un nevis «sniegt padomus», bet gan *sniegt ziņojumu*;

ja var *stundas dot* (kr. давать уроки, vācu *Stunden geben*), tad var arī *stundas* vai mācību priekšmetus *pasniegt*;

doties laulībā ir tikpat latviski kā *laulāties*, tikai ar svinīgāku nokrāsu;

dzīt jokus, *dzīt kārumus* ir labi latviski izteicieni; nicinošā nozīmē var teikt *dzīt politiku*, bet nopietnā — *nodarboties ar politiku*;

Egejas jūra un *Egejas kultūra* un nevis «Aigeja jūra» un «Aigejas kultūra»;

Gaisa Kara Spēki (GKS) un nevis «Kara Gaisa Spēki» (kr. Военновоздушные силы — BBC);

gliemeža gaitā un nevis «bruņurupuča gaitā» (kr. черепашьим шагом);

izaicināt uz divkauju, bet *izsaukt uz sociālistisko sacensību*;

izdarīt remontu un nevis «izvest remontu» (kr. произвести ремонт);

izdevīgā brīdī un nevis «pie izdevības»;

izdot grāmatas — šo izteicienu pazinuši jau senie grieķi un romieši un tagad lieto krievi, vācieši, angļi, latvieši un citas tautas. Vārdam «apgādāt» ir pavisam cita nozīme (kr. снабдить, снабжать). Apgādāt var ne tikai ar grāmatām, bet arī ar maizi, apģērbu, dzīvokli utt.;

izjaukt sēdi, plāna izpildi un nevis «noraut sēdi, plānu» (kr. сорвать заседание, план);

izkravāties, pārkravāties vai *izvākties* no dzīvokļa un nevis «izvilkties no dzīvokļa»;

izraudzīt vai *izvirzīt kandidātus* kādam amatam vai *izraudzīt kādu par kandidātu* un nevis «nozīmēt» (kr. наметить) vai «izbīdīt» (kr. выдвинуть) kandidātus vai «uzstādīt» kādu par kandidātu;

izsaukt sk. *izaicināt*.

Izteicienus ar *izsaukt* pārnestā nozīmē lietojuši jau senie grieķi (*izsaukt asaras, dusmas, troksni*) un romieši (*izsaukt asaras, dusmas, smieklus*). Tādā pašā pārnestā nozīmē lieto šo vārdu sinonīmus — *izraisīt, sacelt, radīt, modināt* u. c., kas nebūt nav labāki. Var jau teikt: «tas rada sarežģījumus vai pārmetumus», «tas modina aizdomas», «tas rada vai sacel nemieru», «tas rosina jaunu spēku pieplūdumu», bet *izsauc* ir pilnīgi vietā, un bez tā iztikt nevar, piemēram: spriegums *izsauc* strāvu un nevis «rada strāvu». Labāk teikt: *izsauc apbrīnu* nekā lietot mākslīgo «izraisa apbrīnu».

Izsmelt jautājumu ir labs izteiciens un nav atvieto- jams ar «izspriest» vai «pilnīgi pārrunāt jautājumu». Var taču jautājumu «izspriest», to galīgi neizsmēlot. Tāpat gari un apnicīgi, krustām šķērsām pārrunāt jautājumu ir ar citu nozīmi nekā *izsmelt jautājumu*;

izsniegt līdzekļus, preces un nevis «atlaist līdzekļus, preces» (kr. отпустить средства, товары);

iecelt amatā un nevis «nozīmēt amatā» (kr. назначить на должность);

iegūt izglītību un nevis «baudīt izglītību».

Ienākošie un izejošie raksti, ko lieto arī citās valodās, jāatstāj savās vietās. Kādreiz ieteiktie «ienākušie» un «izgājušie» raksti nav neko labāki, un tāpēc šāda veltīga grozīšana nav vajadzīga.

Ieņemt stāvokli, piemēram: *lielvalstis ieņem stāvokli Vācijas jautājumā*. Tā kā tiek pieļauts izteiciens *ņemt*

vietu, tad — ļoti līdzīgā gadījumā — var pilnīgi droši teikt *ieņemt amatu* vai arī *izpildīt amatu*.

Tāpat kā mīklas, arī *jautājumus* var uzdot un nevis «uzstādīt». Var tos zināmā veidā arī *nostādīt*. Pārnestā nozīmē jautājumu var *ierosināt*, *pacelt* vai (vairākkārt) *cilāt*, *iztīrāt*, ne «iekustināt». Jautājums *rodas*, ne «paceļas».

Iet kājām un nevis «iet ar kājām». Bet jāsaka: *tam viņš bija ar kājām un rokām pretī*.

Kārtējās darišanas vai *dažādi jautājumi* un nevis «tekošās lietas» (kr. текущие дела);

kārtot eksāmenu sk. *likt eksāmenu*;

kā tev klājas? Ikdienas valodā: «Kā tev sviežas?»;

katrā izdevīgā gadījumā un nevis «pie katras izdevības».

Internacionālais izteiciens *krist acīs* (kr. бросаться в глаза; vācu *fällt in die Augen*, fr. *cela saute aux yeux*) ir labāks nekā bīstamais «durties acīs», kas turklāt arī ir tulkots no vācu «sticht in die Augen»;

kaut kas un nevis «kas nebūt» (kr. что-нибудь);

lai būtu kā būdams un nevis «kā tas arī nebūtu» (kr. как бы то ни было). *Lai es ietu kur iedams* un nevis «kur arī es neietu»;

lai viņš darītu ko darīdams vai *lai ko viņš darītu* un nevis «ko arī viņš nedarītu» (kr. что бы он ни делал);

likt eksāmenu, *nolikt eksāmenu* un *pārlikt eksāmenu* ir labāk nekā «kārtot eksāmenu», «nokārtot eksāmenu» un «pārkārtot (?) eksāmenu»;

izteicieni *likt vērā* vai *ņemt vērā* nav sliktāki kā «ievērot».

Likties uz mācīšanos, *uz stāstu rakstīšanu* utt. ir stabils izteiciens un nebūt nav vienmēr jāatvieto ar pliekano izteicienu «nodoties mācībām, stāstu rakstīšanai» u. tml.;

literārā valoda un ikdienas valoda un nevis «rakstu valoda» un «sarunu valoda», jo tiklab *literārā valoda*, kā arī *ikdienas valoda* var pastāvēt kā mutiskā (sarunu), tā arī rakstiskā veidā;

liec mani mierā un nevis «laid mani mierā»;

liekas būt labs un nevis vecmodīgais izteiciens «liekas esam labs»;

lielumlielais vairākums un nevis «nospiedošais vairākums» (кр. подавляющее большинство);

runa ir par to un nevis «гуна иет пар то» (кр. речь идёт);

lieta ir tāda un nevis «lieta pastāv iekš tam» (кр. дело в том);

masu kultūras darbs vai *masu politiskais darbs* un nevis «kultmasu darbs», «politmasu darbs» (кр. культ-массовая работа, политмассовая работа);

tas uz lietu neattiecas un nevis «tas uz lietu neatnesas» (кр. это к делу не относится);

tā ne tuvu nebija skaistākā un nevis «tā vēl tālu nebija skaistākā» (кр. она далеко не была самой красивой);

šajā rakstā nekā nepareiza nebija ir veiklāk teikts nekā «šis raksts nekā nepareiza nesaturēja»;

var gan būt *neizšķirta ciņa*, bet tikai: ciņa *beidzās neizšķirti* un nevis «beidzās neizšķirta»;

vai jums neliekas (jeb *nešķiet*), *ka viņš labojies?* un nevis «vai jūs neatrodāt, ka viņš labojies?» (кр. находить un vācu *finden*).

Neskatoties uz vai *neraugoties uz...* ir pilnīgi pieļaujami izteicieni un nebūt nav obligāti aizvien atvietojami ar *lai gan...* vai *kaut gan...* Arī krieviem ir «хотя» (*lai gan*) un tomēr pastāv arī «не смотря на...», «не смотря на...». Arī vācieši lieto «ungeachtet», kas ir nozīmē gandrīz līdzīgs izteicienam «neskatoties uz...»;

nešaubīga ticība un nevis «nesatricināma ticība» (kr. несокрушимая вера);

nešķirama draudzība un nevis «nesatricināma draudzība» (kr. несокрушимая дружба);

netraucē mani! un nevis «nemaisi man!» (kr. мешать: maisīt (ar karoti); traucēt);

nodibināt kontaktu un nevis «atrast kontaktu» vai «radīt kontaktu»;

nokārtot eksāmenu sk. *likt eksāmenu*;

nolikt eksāmenu sk. *likt eksāmenu*;

noraksta pareizību apliecinu vai *noraksts saskan ar oriģinālu* un nevis «par noraksta pareizību atbildu»;

nosist laiku ir internacionāls izteiciens (kr. убивать время, fr. *tuer le temps*);

izteiciens *ņemt dalību* nav sliktāks kā «pedalities»;

parakstāmā literatūra un nevis «abonējamā literatūra»;

parakstīties uz avizēm ir labs izteiciens, kaut arī saskan ar krievu подписаться на газеты;

pārlikt eksāmenu sk. *likt eksāmenu*.

Pilnīgi labs ir internacionālais izteiciens *pārvaldīt valodu* (kr. владеть языком, vācu *eine Sprache beherrschen*, fr. *posseder une langue*). Pilnīgi pārvaldīt valodu ir vairāk nekā *prast* vai *pārzināt valodu*.

Pateicoties kam ir atbilstes krievu, vācu, angļu, franču, itāļu, spāņu u. c. valodās. Sis teiciens ir pilnīgi lietojams, izņemot tikai gadījumus, kur tiek runāts par kaut ko negatīvu (piemēram, nav labi teikt «pateicoties mana drauga nāvei...»).

Tiesības paturētas un nevis «tiesības aizturētas» (uzraksts uz grāmatas).

Internacionālais izteiciens *pielaist kļūdu* (kr. допустить ошибку, vācu *einen Fehler zulassen*) ir pilnīgi skaidrs un pareizs. Izteiciens «atzīt» vai «atļaut

kļūdas» ir ar pavisam pretēju nozīmi un tāpēc nav vērā ņemams. Arī «pieļaut kļūdu» nav daudz labāks;

pieņemt lēmumu un nevis «iznest lēmumu»;

ne tikai *pievērst uzmanību*, bet arī *piegriezt vērību*.

Latviešu valodā pilnīgi ieviesies internacionālais izteiciens *pievest piemērus, pierādījumus, liecības, iemeslus, likumus, dzejnieku izteicienus* utt. Eiropas tautas šajā ziņā pazīst divas izteiksmes figūras: *pievest* un *pienest*. Krievi, vācieši un latvieši lieto «pievest», grieķi, romieši un franči — «pienest». Visos gadījumos ar «minēšanu» un «citēšanu» vien nevarēs iztikt. Dažos gadījumos varbūt varēs kaut kā izlāpīties (piemēram: *sniegt pierādījumus*), bet no minētajiem internacionālajiem izteicieniem arī latviešiem nav ko vairities.

Jāsaka *posties ceļā*, bet *posties uz svētkiem* un nevis «posties svētkiem»;

pūlēties cik spēdams un nevis «pielikt visas pūles»;

ražošanas attiecības (kr. производственные отношения) un *ražojošie spēki* (kr. производительные силы). Pirmais termins ir pilnīgi nostiprinājies. Par otro to vēl nevar teikt. P. Stučka lietoja pārprotamo izteicienu «ražojamie spēki», citi saka «ražotāji spēki», daudzi raksta «ražošanas spēki», bet būtībai visatbilstošākais nosaukums ir *ražojošie spēki*.

Izteicienam *reti skaista sieviete* ir sava īpaša nianse, kuras trūkst vārdiem «loti», «visai», «sevišķi»;

samest gubās vai *samest stīrpās* un nevis «sagubot» vai «sastīrpot» (kr. скирдовать).

Pilnīgi pareizs ir internacionālais izteiciens *sastāvēt no kā* un *sastāvēt kur*, piemēram: «Salikts teikums *sastāv* no diviem vai vairāk vienkāršiem teikumiem.» Tāpat *sastāvēt dienestā, partijā* utt. ir pilnīgi pareizi izteicieni;

valodā ir sastopami un nevis «nāk priekšā» arī nelōģiski izteicieni;

satrunējušais režīms un nevis «satrūdējušais» režīms;

saukt pie kārtības ir pilnīgi labs izteiciens, kurš nebūt nav tas pats, kas «apsaukt»;

sevi nodomāju un nevis «pie sevis nodomāju»;

sirdsšķīsti ļaudis un nevis «šķīstisrīžu ļaudis»;

tur strādā līdzī un nevis «līdzstrādā» arī zinātnieki;

ir svarīgi un nevis «krīt svarā».

Kā varam *slēgt durvis*, tā varam arī *slēgt sēdi* vai *sapulci* un varam arī *slēgt kreditu*;

taisīt spriedumu un nevis «iznest spriedumu» (kr. вынести решение);

tiešā runa un *atstāstītā runa* ir skaidrāk un tāpēc labāk nekā «tiešā runa» un «netiešā runa».

Tukšā dūšā (kr. натошак) ir labs un neatvietojs izteiciens. Kā tāds tas likumīgi paliek visās mūsu jaunākajās vārdnīcās.

Viņš uzdodas par studentu ir labāks izteiciens nekā vecmodīgi kancelejiskais «viņš sakās esam students».

Jāsaka uzsēties uz sēkļa un nevis «strandēt»;

uzskatīt par pareizu, uzskatīt par savu uzdevumu, par savu pienākumu un nevis «skaitīt par pareizu», «skaitīt par savu pienākumu, par savu uzdevumu» (kr. считать правильным, считать своим долгом).

Pilnīgi vietā ir izteiciens *uzstādīt prasības*, kas nebūt nav tas pats, kas «iesniegt prasības»;

uzīekt līgumu, dienestu, dzīvokli utt. (kr. заявить отказ) un nevis «atsacīt līgumu» utt.;

valda uzskats ir pilnīgi labs izteiciens.

Izteicienus *dodu vārdu*, *lūdzu vārdu* var droši lietot, jo tie pazīstami daudzām tautām: krieviem, vāciešiem u. c. Arī senie grieķi zinājuši izteicienu «dot vārdu». Tātad, piemēram, jāsaka: *dodu vārdu Liepiņam* un nevis «tagad Liepiņam runāšana» (kā kādreiz pavisam nopietni tika ieteikts).

Vērā likt jeb *vērā ņemt* nav sliktāks kā *ievērot*;
vērā liekamas lietas (кр. достопримечательности);
piegriez *vēribu* kam, griezt *vēribu* uz kaut ko.

Absolūti nepieciešami un pilnīgi ieviesušies latviešu valodā ir kādreiz apstrīdētie izteicieni *vest grāmatas*, *vest miera sarunas*, *vest ciņu* utt. *Vest miera sarunas* nebūt nav tas pats, kas «runāt par mieru» vai «līgt mieru». Tāpat *vest ciņu* nav vienkārši «cīnīties».

Vienlīdzīgie teikuma locekļi un nevis «vienveidīgie teikuma locekļi», jo tie ir gan gramatiski vienlīdz vērtīgi, bet nebūt katrreiz nav vienādas formas jeb vienāda veida;

direktora vietā parakstījies un nevis «par direktoru parakstījies»;

iet zudumā nav gluži tas pats, kas «zust».

VALODAS KULTŪRAS PAZĪMES

J. ROZENBERGS

IESKATS VALODAS KULTŪRAS PAZĪMJU PĒTĪJUMOS

Mēdz teikt: «Par cilvēku spried ne pēc deguna, bet pēc vārda.» J. Jablonskis atzīst, ka «ar valodu tauta pasaka, kas tā ir, ko tā vērtā». Tāpēc arī katra tauta allaž rūpējas par savas valodas kultūru. Šīs rūpes vispirms izpaužas fonētikas, gramatikas un vārdnīcu izstrādē, valodas normu izveidē un to ievērošanā, valodas kļūdu un trūkumu konstatēšanā, klasificēšanā un skaidrošanā.

Valodas pētītāji, vārda meistari un daudzi jo daudzi citi valodas lietotāji jau tīri intuitīvi jūt, kas ir laba valoda, un, par to rūpējoties, cenšas valodu arvien pilnīgot un nosargāt un attīrīt no aplamā, kļūdainā, svešā. Lūk, šis attīrītais, nekļūdainais tad arī ir laba jeb kulturāla valoda. Tiek izpētītas arī valodas kultūras pazīmes, kas ir labas valodas būtības izteicējas.

Jau skolu mācību grāmatās tiek minētas tādas valodas kultūras pazīmes kā valodas pareizība^{1, 2}, precizitāte², bagātība¹, tīrība², vienkāršība². (Šāda tipa valodas aprakstos gan vērojama tendence valodas kultūras

¹ *Blinkena A., Cirule Dz., Cirulis K.* u. c. *Latviešu valoda 7.*— 9. klasei. R., 1976, 308. lpp.

² *Pauliņš O., Rozenbergs J., Vilāns O.* *Latviešu valodas mācības pamatkurss.* R., 1978, 252. lpp.

izpratni sašaurināt līdz valodas normas jēdzienam, bet tas ir saprotams.)

Par valodas kultūras jautājumiem ir daudz darbu, gan lielāku, gan mazāku, bet maz ir tādu apkopojumu, kas valodas kultūras izpratni raksturotu vienkopus un kopumā. Šajā rakstā izmantota J. Pikčilinga grāmatas «Lietuviešu valodas stilistika» I. daļa³, kurā valodas kultūras pazīmes ir dotas noteiktā sistēmā, teorētiski skaidrotas un bagātīgi ilustrētas ar piemēriem. J. Pikčilinga aplūkotās labas valodas īpašības šeit nedaudz citādā sistēmā raksturotas ar latviešu valodas materiālu.

Valodas kultūrai jeb runas vai teksta kultūrai ir vairākas pazīmes, ko izsaka visu līmeņu valodas struktūras elementi.

Dažas pazīmes ir obligātas, citas mazāk obligātas, ir arī tādas pazīmes, kas attiecas galvenokārt tikai uz atsevišķiem valodas stiliem.

Valodas kultūras obligātās pazīmes ir valodas pareizība, skaidrība, precizitāte un tīrība. Šīs pazīmes nosaka jau tie likumi, ko līdz šim saprotam ar literārās valodas normām.

Mazāk obligātas pazīmes ir runas vai teksta koncentrētība, vienkāršība, bagātība. Arī šīs ir tipiskas pazīmes, bet tās nenosaka literārās valodas normu izstrādātie likumi.

Ir arī tādas pazīmes, kas nav raksturīgas visiem stiliem, bet ir būtiskas atsevišķu stilu izteicējas, piemēram, dzīvums, ietekmīgums, tēlainība, labskana.

Isumā par katru pazīmi atsevišķi.

1. Valodas pareizība. Valoda ir pareiza, ja tiek ievērotas gramatikas un fonētikas likumības, ja

³ *Pikčilingis J.* Lietuvių kalbos stilistika, I. Vilnius, 1971, p. 342.

valodas «būvmateriāls» (vārdi un frāzes) pēc valodā pastāvošās gramatiskās sistēmas tiek pareizi sakārtots teikumos, kas ir valodas struktūras vispilnīgākā vienība sazināšanās un objektīvās īstenības izziņas procesā.

Tā, piemēram, pareiza valoda ir teikumā: *Pat biržas nodedzināšana bija grūts uzdevums Tjuļeņinam*. Teikums tomēr nav precīzs, jo skolēns ir gribējis teikt, ka biržas nodedzināšana ir grūts uzdevums pat tādām varonīgām jaungvardietim kā Tjuļeņins, tas atbilstu A. Fadejeva romāna «Jaunā gvarde» saturam un arī paša skolēna risinātajai domai sacerējumā.

2. Valodas skaidrība. Valoda ir skaidra, ja rakstītais vai teiktais nerada pārpratumus.

Skaidra valoda nav identificējama ar primitīvu valodu. Taču ne katreiz skaidrā valodā izteikta doma vai mākslinieciski piesātināts tēls uzreiz ir viegli uztverams un izprotams. Šādos gadījumos grūtības nevar radīt valodiskie izteiksmes līdzekļi, bet tādas var būt sakarā ar pieredzi, priekšzināšanām, vecumu, izglītību (īpaši profesionālo) un citiem faktoriem.

Valodiskie izteiksmes līdzekļi var radīt neskaidrības, ja ir vārdu nozīmju, homonīmu, homogrāfu, sinonīmu neveiksmīgs lietojums, kā arī vietniekvārdu, palīgvārdu aplama izvēle vai nepareizs novietojums, ja sastopami vārdi, kuros ir saturam neatbilstoši afiksi, nesaprotami vārdu nozīmju pārnešanas gadījumi.

Lai valoda būtu skaidra, autoram katrs vārds un tā novietojums teikumā it kā «jāizlaiž» caur lasītāja «cenzūru»,⁴ kā norāda J. Pikčilingis.

3. Valodas precizitāte. Valoda ir precīza, ja runa vai teksts atbilst tam, ko autors ir gribējis teikt.

⁴ *Pikčilingis J.* Lietuvių kalbos stilistika, I, p. 46—50.

Valodas precizitāte, kas izteikta, lietojot jēdzienus, ir atšķirīga no precizitātes, kura izteikta tēlos. Precīzs vārdu lietojums ir pamatprasība zinātniskajā stilā. Tā ir obligāta prasība lietišķajos rakstos, publicistikā. Sarunvalodā un it īpaši daiļliteratūrā, kur cenšas izteikties tēlos, valodas precizitātei ir cits raksturs, jo vārds daiļliteratūrā bez loģiskā satura sniedz arī stilistisku un ekspresīvu papildinformāciju.

Atrast visprecīzāko vārdu — tā ir liela māka. Nereti teksta autors nonāk «vārda mokās». Tam par cēloni var būt leksikas resursu nepietiekama pārzināšana vai arī attiecīga vārda trūkums jaunatklātas īstenības parādības apzīmēšanai vai attiecīga viedokļa izteikšanai.

Ne viss neprecīzais ir nepareizs, bet viss nepareizais ir neprecīzs.

Neprecizitāti rada polisēmijas, homonīmijas, vārdarināšanas un formveidošanas līdzekļu netrāpīga izraudzīšana un vārdu aplams novietojums teikumā.

Neprecīzu tekstu var pārveidot par precīzu, to slīpējot.

Pat ievērojamākie pasaules vārda mākslinieki, piemēram, F. Stendāls, G. Flobērs, L. Tolstojs, J. Rainis, savus daiļdarbu tekstus ir labojuši un slīpējuši vairākkārt.

Lai teksts būtu precīzs, tajā jāapsver katra vārda lietojums, līdz tiek atrasts optimālais variants.

4. Valodas tīrība. Valoda ir tīra, ja runā vai tekstā nav nemotivēti lietotu neliterārās valodas vārdu, literārās valodas vārdu neliterāru nozīmju vai parazītvārdu, kā arī neliterārās valodas vārdu formu un konstrukciju.

Valodas tīrību sargā literārās valodas normas.

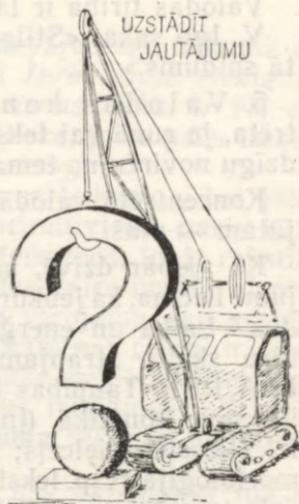
Vārdu vai vārdu nozīmju aizguvumi ir viens no leksikas bagātināšanas avotiem. Daļa aizguvumu latviešu valodā tā ieauguši, ka tos grūti nošķirt no latviskas

cilmes vārdiem, daļa iekļaujas internacionālajā leksikā, bet daļa — nevajadzīgs «imports»⁵. Tie ir barbarismi vai latviešu valodas vārdi ar barbarisma nozīmi, ko atklāj konteksts. Parasti tie ir ar prefiksiem atvasināti vārdi (*uzstādīt jautājumu, atnesties pieklājīgi*) vai vārdi prepozicionālā pārvaldījumā (*caur tiesu izšķirt*).

Valodu pieduļķo arī žargonismu, vulgārismu un vienkāršrunas vārdu nemotivēts lietojums, kā arī teksta nesamērīgs piesātinājums ar izlokšņu vārdiem.

Turklāt nepieciešams apzināties, ka jēdziens «motivēti lietots» ir visai relatīvs. Iespējams, ka neliterārās valodas vārdi ir «motivēti lietoti», bet, ja to tekstā ir daudz, tad tie piegružo valodu. M. Gorkijs ir kategoriski iebildis pret šo valodas duļķu izmantošanu, no viņa lugas «Dibenā» personāžu runas varētu gaidīt šos valodas sārņus, bet tādu tur nav, taču sabiedrības padibeņu un izstumto aina ir meistarīgi un pārlicinoši parādīta.

Valodu piegružo arī parazītvārdi. Tie var būt gan latviskas cilmes (*nu, zin, kā saka, redzi* utt.), gan aizgūti (*vot, aber*). Rakstītajos tekstos visbiežāk sastopams ir palīgvārdu (*kā, it kā, un, bet* u. c.) parazītisks lietojums. Valodas tīrība ir cieši saistīta arī ar valodas koncentrētību.

⁵ *Pikčilingis J.* Lietuvių kalbos stilistika, I, p. 103—107.

Valodas tīrība ir labas valodas obligāta prasība.

V. Igo saka: «Stils ir kā kristāls: no tīrības atkarīgs tā spīdums.»

5. Valodas koncentrētība. Valoda ir koncentrēta, ja runā vai tekstā nav lieku vārdu, frāžu, nevajadzīgu noviržu no temata.

Koncentrētā valodā vārdiem ir šauri, bet domām un jūtām — plaši.

Kā vispār dzīvē, arī valodā ir tieksme taupīt.⁶ Pētījumi liecina, ka jebkurai valodai ir tendence saīsināt vārdus.⁷ Laika un enerģijas taupīšana ir cēlonis abreviatūru skaita straujam pieaugumam, piemēram, TASS, LLA, RER. Taupības tendence ir vērojama visos valodas līmeņos: fonētikā ([nēsam]<neesam; [laprāt]<labprāt; izl. [lieceļš]<lielceļš; izl. [febrārs], [febrāls]<februāris); morfoloģijā resp. leksikā (*apguve* sal. *apgūšana*, *izveide* sal. *izveidošana*; *VEF* sal. *Valsts elektrotehniskā rūpnīca*); sintaksē (piem., periods kā stilistisks izteiksmes līdzeklis daiļliteratūras tekstos pēdējā laikā ļoti reti sastopams).

Šeit par valodas koncentrētību iespējams izteikt dažas domas tikai no lingvistikas viedokļa, atstājot īpašu institūtu un instanču pētījumiem tās runas, kurās orators gari jo gari ir izrunājies, bet nekā nav pateicis.

Valodas koncentrētība ir saistīta ar prasmī atlasīt. Jāvairās, lai tekstā nebūtu nenozīmīgu epizožu, izvērstu pāreju no viena jautājuma uz otru, lai nebūtu noviržu no temata.

Krievu daiļliteratūras valodas īsuma meistars A. Čehovs saka: «Māksla rakstīt — tā ir māksla īsināt.»

⁶ *Pikčilingis J.* Lietuvių kalbos stilistika, I, p. 120—121.

⁷ *Sturtevant E. H.* Linguistic Change. Chicago, 1962, p. 173.

Labā valodā nedrīkst būt arī nevajadzīgu teikumu un to daļu. Tā, piemēram, teikumā *Jurovs nav vienīgais, kas laukā ieradās tikai ap pusdienas laiku, ir vēl arī citi* pēdējā daļa *ir vēl arī citi* ir lieka, jo to pašu izsaka teikuma pirmās daļas vārdi *nav vienīgais*.

Rakstīt var gan īsos, gan garos teikumos, bet jālūkojas, lai īsie teikumi nebūtu primitīvi un garie būtu uztverami un saprotami. Garos teikumos, īpaši rakstītā tekstā, lasītājs bez īpašas piepūles vairs nespēj atcerēties pirmos vārdus. Pēdējā laikā vērojama gan pretēja parādība — teikuma sarukšana, kam par cēloni ir emocionāli estētisko izteiksmes līdzekļu meklējumi teikuma īsināšanā, aprāvumā un tā daļu izlaidumā. Pirmais un pats galvenais teikuma garuma mērs ir mērķtiecīgums.

Labā valodā nedrīkst būt arī bez vajadzības lietotu vārdu — gan parazītvārdu (*tiešām, zini, redziet, vispār, beidzot*), gan citu lieku vārdu — saikļu (*un, bet*), partikulu (*pat, kā, it kā, jau, nu*), apstākļa vārdu (*jau, nu*). Vēl izplatītāka ir daudzvārdība — lieki apzīmētāji, epitēti, nevajadzīgi analītiski vārdu savienojumi (*sēklas materiāls = sēkla, izdarīt vagošanu = vago, pēc notikušā koncerta = pēc koncerta, istenot pieņemtos lēmumus = istenot lēmumus*). Ir sastopama arī dubultvārdība (*nekārtībā izmētāts = izmētāts, sava autobiogrāfija = autobiogrāfija jeb sava biogrāfija*).

Valodas koncentrētība panākama ne tikai ar lieka vārda izmešanu, bet jo vairāk ar visietilpīgākā vārda atrašanu. J. Pikčiliņģis domā, ka valodas «miesa un asinis» ir darbības vārds un lietvārds. Jāmāk atrast visietilpīgāko vārdu, lai nebūtu vajadzīgi lieki precizējumi. A. Tolstojs mācīja: «Esiet sīksti ar vārdiem! Lai ikviens vārds skrien kā uzasināta bulta tieši gan mērķī, gan sirdī...»

Ne velti J. V. Gēte, rakstot vēstuli māsai, atkārtoti Cicerona vārdus: «Tā kā man nav laika Tev uzrakstīt īsu vēstuli, rakstu garu.»

6. Valodas vienkāršība. Valoda ir vienkārša, ja adresāts teikto vai lasīto var viegli, bez īpašas piepūles uztvert.

Jāprot runāt un rakstīt vienkārši arī par sarežģītiem jautājumiem. Vienkāršība — tā ir stila izveides meistarības pazīme.

Valodas vienkāršība ir cieši saistīta ar valodas skaidrību un koncentrētību: vienkāršā valodā izteikta doma skaidrāk atklājas. Prasībai pēc vienkāršības nav sakara ar valodas primitīvismu, kāds vērojams, piemēram, skolēnu pirmajos mēģinājumos veidot sakarīgu tekstu.

Viens no mūsdienu valodas attīstības procesiem ir valodas modernizācija, kas pati par sevi ir pozitīva parādība, bet vienlaikus tā var radīt valodas vienkāršībai naidīgas tendences. Tas vērojams visos stilos, bet jo īpaši lietišķajos rakstos un publicistikā. J. Pikčilingis atzīmē, ka daudzu stilistisku negludumu cēlonis lietuviešu valodā ir birokrātisks uzskats par valodu un pārspīlēta modernizēšana. Birokrāts vienmēr būtību upurē formālismam. Runādams viņš atmet dzīvo, vienkāršo, dabisko vārdu un dod priekšroku samākslotam, uzpūstam kancelejas stila vārdam.⁸

Lietišķo rakstu «augstais», «oficiālais» stils cenšas rast pajumti vairākos publicistikas žanros un lietišķajos rakstos. Preses valodā īpaša uzmanība jāpievērš valodas vienkāršībai. Mazsaturīgu teikumu, pareizāk sakot, domu, visgudri vai birokrātiski virknējumi, «smalki» aizgūti vārdi un vārdu savienojumi, uzpūsts oficiālisms

⁸ *Pikčilingis J.* Lietuvių kalbos stilistika, I, p. 97.

ir sarežģītas, samudžinātas, samākslotas valodas radinieki un vienkāršas valodas ienaidnieki.

Valodas vienkāršība ir būtisks jautājums daiļliteratūrā. Valoda daiļliteratūrā ir šās mākslas matērija un forma. Valodas emocionāli estētiskā jeb garīgā pārdzīvojuma funkcija ir pati galvenā valodas funkcija šajā mākslas nozarē. Tāpēc daiļliteratūras valoda nav vērtējama ar citu stilu valodas vienkāršības vērtēšanas kritērijiem. Emocionāli estētiskās funkcijas maksimālai izmantošanai rakstnieks pakļauj savas radošās iespējas, pat literārais process kopumā cenšas «izteikt neizsakāmo», meklē savas mākslas izteiksmi, cenšas radīt savas mākslas valodu. Šī valoda var būt tik koncentrēta, ar tādu domu un jūtu lādiņu, resp. garīgo piesātinājumu, pie kāda adresāts nav pieradis. Tekstā un kontekstā var būt izteikts tāds saturs un tā nianse, kas lasītājam nesaistās ar attiecīgo valodas izteiksmes līdzekļu tradicionālo saturu. Pirmkārt, tā lasītājam rodas priekšstats, ka vārda mākslinieks raksta sarežģīti, nesaprotami, un, otrkārt, rodas daļēja informācijas noplūde.

Kur straume plūst, tur līdzti tiek rautas duļķes, kādu ne mazums ir mūsu daiļliteratūras tekstos. A. Tolstojs norāda: «Pats pirmais — vienkāršība, precizitāte, skaidrība...» Arī K. Paustovskis secina: «Mēģināju visādi, bet beidzot izpratū, ka vislielākā māksla ir rakstīt vienkārši.»

7. Valodas bagātība. Valoda ir bagāta, ja runā vai tekstā tiek izmantotas valodas sistēmu sinonimijas un polisēmijas iespējas, lai adekvāti atspoguļotu īstenību. Teksts var atbilst valodas kultūras prasībām, bet vienlaikus valoda tajā var nebūt bagāta. Ikdienas valodā cilvēks izmanto tikai dažus tūkstošus vārdu no

milzīgā latviešu valodas vārdu krājuma.⁹ Sarunā izmanto pašus nepieciešamākos, biežāk lietotos, labāk zināmos vārdus, bieži vien nemeklējot trāpīgāku vārdu. Tā, piemēram, nav nepareizi teikt *attaisīt durvis, attaisīt mēteli, attaisīt nazi, attaisīt pudeli, attaisīt konservu kārbu, attaisīt maisu, attaisīt lietussargu*, bet šāds un daudznozīmīgs vārda *attaisīt* lietojums neliecina par valodas bagātību, jo ir iespējams attiecīgo darbību nosaukt ar trāpīgāku vārdu: *atvērt durvis, atpogāt mēteli, atvāzt nazi, atkorķēt pudeli, atgriezt konservu kārbu, atsiet maisu, atvērt lietussargu*.

Mūsdienu latviešu valoda ir bagāta, tā pilnībā spēj atspoguļot izziņāto pasauli gan jēdzienos, gan tēlos, kā arī nodrošināt pasaules izziņas procesu.

Latviešu valodas sinonīmijas un polisēmijas bagātības leksikā ir sniegtas vārdnīcās, bet morfoloģijā un sintaksē — gramatikās.

Sinonīmiju un polisēmiju var dēvēt par zobratiem valodas bagātības sistēmas mehānismā.

Tā, piemēram, vārdam *aiziet* «Latviešu literārās valodas vārdnīcā» uzrādītas 11 nozīmes, kas skaidrotas ar attiecīgu vārdu vai vārdu savienojumu. Šie vārdi ir kādas sinonīmu rindas locekļi, pārsvarā tās dominantes.

Tā, piemēram, *aiziet* nozīmē 'tikt iztērētā, izdotā', resp. 'iztērēt, izdot' ir sinonīmi sinonīmu rindā *izdot — iztērēt — notērēt — aizlaist — izniekot — izgrūst — izgāzt* utt.

⁹ Par latviešu valodas leksikas bagātību liecina, piemēram, K. Milēnbaha un J. Endzelīna «Latviešu valodas vārdnīca». Tajā ir ap 140 000 vārdus, apzināti ārpusē ir atstāti internacionālismi. Turklāt pēc vārdnīcas iznākšanas latviešu valodas vārdu krājums ir ļoti strauji audzis, kaut gan daļa šai vārdnīcā ietvertu vārdu, protams, arī zudusi no mūsdienu lietojuma.

Tekstā *Vēl bija mežzinim jāmaksā par mājas būves kokiem*. Arī *tenauda aizgāja* vārda *aiziet* leksiski semantiskais variants — objektīvu apstākļu dēļ 'tikt iztērētam, izdotam' savā saturā ir bagātāks, precīzāks par tā sinonīmiem *izdot* vai *iztērēt*. Dotajā tekstā vārds *izdot* būtu neitrāls, bez papildinformācijas, nabadzīgāks, tas nenorādītu uz izdošanas cēloņiem, bet vārds *iztērēt* nebūtu precīzs, jo tas norāda, ka nauda nelietderīgi izdota, proti, 'aizlaista', kas savukārt ir viena no 16 nozīmēm vārdam *aizlaist* — 'atļaut aiziet, pabūt kaut kur'. Vārds *aizgāja* norāda uz objektīviem apstākļiem, kuru dēļ nauda tika izdota. Šādu papildinformāciju nedod neviens cits no sinonīmu rindas vārdiem. Latviešu valoda ir bagāta arī formu un konstrukciju ziņā. Morfoloģijā tas īpaši attiecināms uz deklinējamiem un konjugējamiem vārdiem. Arī formu ziņā šīs vārdšķiras ir visbagātākās.

Šī bagātība rodama formu polisēmijā, kas ir viena no galvenajiem morfoloģiskās sinonīmijas avotiem.

Tā, piemēram, īstenības izteiksmes forma var funkcionēt arī ar atstāstījuma, vēlējuma un vajadzības izteiksmes nozīmi. Ja īstenības izteiksmes forma funkcionē ar atstāstījuma izteiksmes nozīmi, tad tā norāda, ka atstāstītājs par izsacītās darbības atbilstību īstenībai ir vairāk pārliecināts, nekā šo darbību nosaucot ar atstāstījuma izteiksmes formu, ka atstāstītājs teikto dzirdējis pats, bet ne no kādas citas personas. Turklāt ar īstenības izteiksmes formu veidotais atstāstījums ir ekspresīvāks, dažkārt ar noģiedamās runas pamatinformācijas nozīmes niansēm, piemēram: *Es tieku bārta tā, kā savā mūžā neesmu dzirdējusi. Ausis man svilst — un es būtu gatava zem sola pazust. Es esmu (= esot) tas vispalaidnīgākais skuķis pasaulē. Es nekautos (= nekaunoties) pieaugušus cilvēkus tišā prātā*

nerrot...! Pērienu es savā mūžā neesmu (= neesot) redzējusi... (A. Upīts.)

Sai piemērā ar īstenības izteiksmes formu izteiktais saturs ir bagātāks nekā tas, ko dotu atstāstījuma izteiksmes forma.

Valodas bagātība vienlaikus ir liela valodas precizitātes rezerve.

Runas vai teksta valodas bagātību nosaka runātāja vai rakstītāja rīcībā esošie aktīvie valodas izteiksmes līdzekļi. Jo bagātāks ir valodas izteiksmes līdzekļu aktīvais krājums, jo bagātāka ir autora valoda.

Visaktīvākie valodas izteiksmes līdzekļi ir sinonīmu dominantes un tām vistuvākie, visbiežāk lietotie varianti, kā arī valodas struktūras elementu polisēmijas pamatvarianti un nozīmes, kas visbiežāk lietotas.

Bagātināt valodu nozīmē aktīvos valodas izteiksmes līdzekļus papildināt ar neaktīvajiem.

J. Pikčilingis norāda: «Kā valodas bagātība piešķir tai spēku, padara izteiksmīgu, tā nabadzība to padara glēvu, mazasinīgu.»¹⁰

8. Valodas dzīvums. Valoda ir dzīva, ja tā ir dabiska, nesamocīta, bez kancelejismiem un samākslotiem modernismiem.

Ja grib, lai valoda būtu dzīva, dabiska, mēdz teikt: «Raksti tā, kā runā!» Šāds ieteikums no pirmā acu uzmetiena var likties praktisks un vienkāršs. Būtībā tas ir sarežģīts un pieņemams tikai nosacīti. Dažs ģimenē, ar draugiem un paziņām runā dzīvi, dabiski, interesanti, asprātīgi, bet plašākai auditorijai vai sienas avīzes rakstiņā tikai ar grūtībām var izmocīt kādu vārdu. Ir arī tā, ka cilvēks māc dzīvā, dabiskā valodā savas

¹⁰ *Pikčilingis J.* Lietuvių kalbos stilistika, I, p. 273.

domas un jūtas uzrakstīt, bet runāšana viņam sagādā grūtības.

Visu stilu un to paveidu pamatā ir sarunvaloda — dzīvā, dabiskā tautas valoda. Te arī ir saskatāms ieteikuma «raksti, kā runā» racionālais kodols. Gadās, ka cilvēks, kas runā labā, dzīvā valodā, sāk šaubīties par savu valodu, ja domas jāuztic papīra lapai vai jākāpj oratora tribīnē, viņš grib savu valodu padarīt tādu pašu kā citiem rakstītājiem un runātājiem un sāk to mākslīgi uzlabot. Turklāt rakstītāja vai runātāja šaubām ir liels pamats. Sarunvalodā ir daudz atkārtojumu, izlaidumu, pāreja no vienas teikuma konstrukcijas uz otru (personas, laiki, izteiksmes utt.), dažāda vārdu secība, nejauši veidotas teikumu konstrukcijas, novirzes no literārās valodas leksiskajām un gramatiskajām normām. A. Puškins ir teicis, ka «rakstītā valoda ik brīdi tiek atdzīvīnāta ar teikumiem, kas dzimst sarunās», bet arī brīdinājis, ka «rakstīt tikai runātā valodā — tas ir neprast valodu».

Tāpēc padomu «raksti tā, kā runā» nedrīkst saprast burtiski. Sarunvaloda ir visu citu valodas paveidu dzīvuma, dabiskuma un bagātības avots, no kura var smelties un mācīties.

Lielākie valodas dzīvuma un dabiskuma ienaidnieki ir kancelejšismi, teksta substantivizēšana, kā arī abstraktu un nekonkrētu vārdu un palīgvārdu nemotivēta lietošana.

Kancelejšismi, ko dažkārt saudzīgi sauc par lietišķo rakstu valodas stila vai oficiālā stila izteiksmes līdzekļiem, ar oratoru un rakstītu cirkulāru starpniecību nokļūst tajās valodas apakšsistēmās, kur tie nevis palīdz, bet traucē labas valodas plūdumu un attīstību. Šie vārdi, vārdu savienojumi un konstrukcijas iekļūst ne

tikai publicistikas un zinātniskās valodas tekstos, bet arī sarunvalodā, skolēnu rakstu darbos un pat daiļliteratūrā.

Ar kancelejismiem ir saistīta arī teksta substantivēšana. Ir tendence dzīvo, dinamisko, ar daudzām gramatiskām kategorijām nozīmes ziņā bagāto darbības vārdu aizstāt ar lietvārdu, kas atvasināts no šā darbības vārda. Ar šiem atvasinājumiem un citiem vispārīgas nozīmes dežūrvārdiem tiek radīti vārdu savienojumi, kas padara valodu ne tikai smagnēju un oficiālu, bet arī grabošu. Piemēram, *veikt noformēšanu* (*noformēt vietā*), *izdarīt operāciju* (*operēt vietā*), *veikt darbu ar atbildības sajūtu* (*strādāt atbildīgi, ar atbildību vietā*). Teksta substantivēšanas dēļ dažkārt rodas pat komiski vārdu savienojumi, piemēram, *iesēt sēklas materiālu* (*iesēt sēklu vietā*; labāk gan *iesēt miežus, rudzus, cukurbietes* utt.; nav saprotams, kā var sēt materiālu), *izdarīt vagošanu* (*vagot vietā*). Nedrīkst veidot vārdu savienojumus ar lietvārdiem, kas izsaka laika ziņā neierobežotu darbību (atvasinājumi ar izskaņu *-šana*) un ir atkarīgi no pabeigtā veida darbības vārda, jo abas minētās nozīmes viena otru izslēdz.

L. Reiners par lietvārdu konstrukciju izplatību saka: «Aizraušanās ar lietvārdiem ir dvēseliska savārguma izpausme: cilvēki sāk vērot pasauli nevis kustīgu, bet sastingušu. Viņi neņem kustīgāko, stiprāko valodas elementu — darbības vārdu, bet savas domas un jūtas izsaka ar sastingušiem verbālajiem substantīviem. Izklāsts kļūst par šablonu, saturs tāpat.»¹¹ Valodas dzīvums un dabiskums nav pretrunā ar lietišķo rakstu un

¹¹ *Reiner L.* Stilkunst. Ein Lehrbuch der deutschen Prosa. München, 1967, S. 150. (Citēts no *Pikēlingis J.* Lietuvių kalbos stilistika, I, p. 167.)

oficiālā stila attīstības tendencēm. Tieši otrādi, valodas kultūras pazīmes jārespektē visos valodas paveidos.

9. Valodas ietekmīgums. Valoda ir ietekmīga, ja tā iedarbojas uz klausītāju vai lasītāju. Valoda var iedarboties uz adresātu gan ar faktiem, gan ar emocionāli estētiskiem izteiksmes līdzekļiem. Runātājs vai rakstītājs klausītājā vai lasītājā cenšas rast atbalsi, neatstāt viņu vienaldzīgu, ieinteresēt, dabūt savā pusē, jo runājam un rakstām ne tikai kaut ko, bet arī kaut kam. Šim «kaut kam» gribam radīt iespaidu, viņu pārliecināt, iejūsmināt. Cenšamies radīt izteiksmes spriegumu. Šim nolūkam izmantojam visdažādākās emocionālās noskaņas nokrāsas: oficiālu, svinīgu, sirsnīgu, familiāru, humoristisku, ironisku, satīrisku vai vēl kādu citādu, arī emocionālā vērtējuma dažādas nokrāsas: cildinājumu, uzslavu, sirsnību, mairgumu, mīlumu, nievājumu, nicinājumu, nosodījumu, izsmieklu utt.

Lai padarītu valodu ietekmīgu, tiek izmantoti visi izteiksmes līdzekļi, sākot ar visvienkāršāko epitētu, salīdzinājumu, metaforu un beidzot ar teikuma konstrukciju, rindkopu, pat stāstījuma vai teksta kompozīciju, sižetu, žanru.

Šādi tipiski valodas ietekmīguma līdzekļi konkrētā runā vai tekstā gūst savu individuālo lietojumu, jo katram cilvēkam ir savs valodas stils. Valodas individuālās īpašības pašas par sevi jau ir valodas ietekmēšanas līdzekļi. Tam lielākie ienaidnieki ir valodas šablوني un štampi. Ja sāk atkārtot vienus un tos pašus vārdus, frāzes, epitētus, salīdzinājumus, tie kļūst par šablonu, noburzās un zaudē vissvarīgāko — dzīvumu, tēlainību un līdz ar to arī ietekmīgumu.

J. Loja norāda, ka visskaidrāk valodas ietekmētājs spēks izpaužas aģitācijas un propagandas darbā, kā

arī audzināšanā un izglītošanā, savdabīgi un jo spēcīgi daiļliteratūrā un «arī parastā ikdienas dzīvē — gan draudzīgā, gan saasinātā dažādo dzīves jautājumu apcerē — ik uz soļa valoda, bieži vien mums pašiem nemanot, veic savu spēcīgo ietekmēšanas darbu».¹²

10. Valodas tēlainība. Valoda ir tēlaina, ja valodas struktūras elementi aktivizē klausītāja vai lasītāja iztēli.

Valodas tēlainība ir cieši saistīta ar citām valodas kultūras pazīmēm, it īpaši ar precizitāti, dzīvumu, ietekmīgumu. Valodas tēlainības izpratne nav sašaurināma līdz emocionāli ekspresīvu valodas izteiksmes līdzekļu izvēlei. J. Pikčilingis atzīst, ka konkrētība ir tēlainības pamats. Viņš norāda, ka tēlaini ir paši dabas objekti un parādības — mākonis, ezers, kalns, vētra, saulriets, ziemeļblāzma utt.¹³ Priekšmeti un parādības cilvēka apziņā rada tēlus, no kuriem izziņas process virzās uz abstrakto domāšanu. No vispārinājuma rakstura ir atkarīga vārda nozīmes konkrētības vai abstraktuma pakāpe. Jo plašāka ir vārda nozīme, jo bālāks ir tēls.

J. Pikčilingis, raksturojot vārdu tēlainību, iedala to pastāvīgā jeb sistemātiskā tēlainībā (vārdi, kas rada redzes un dzirdes gleznas) un potenciālā jeb konteksta tēlainībā (vārdi, kas lietoti pārnestā nozīmē, — metonīmija, salīdzinājums, metafora utt.).

Valodas tēlainības nozīmīgākie izteiksmes līdzekļi ir vārdi un frazeoloģismi, bet tēlainības radīšanai izmanto arī fonētiskos izteiksmes līdzekļus (aliterāciju, asonansi utt.) un gramatiku (morfoloģisko formu sinonī-

¹² *Loja J.* Valodniecības pamatjautājumi. R., 1958, 19. lpp.

¹³ *Pikčilingis J.* Lietuvių kalbos stilistika, I, p. 221.

miju un polisēmiju, retoriskos jautājumus, elidējumus, periodus, sintaktisko paralēlismu utt.).

Valodas tēlainība nav raksturīga visiem stiliem. Tēlainos izteiksmes līdzekļus cenšas izmantot sarunvalodā, tie dzirkstīt dzirkstī tautas pasakās un teikās un ir nepieciešami vairākos publicistikas žanros, piemēram, aprakstā, fejetonā, intervijā, reportāžā u. c. Tēlainība ir viena no būtiskākajām daiļliteratūras valodas īpašībām un viens no valodas svarīgākajiem ietekmēšanans līdzekļiem. Tai jābūt nemākslotai un tiešai.

11. **V a l o d a s l a b s k a ņ a.** Valoda ir labskaņa, ja tekstā fonētiskie izteiksmes līdzekļi tiek prasmīgi organizēti un valoda ir saskaņīga, plūstoša, ritmiska, raīta, tāda, ko patīkami klausīties.

Labā valodā teikumiem un to secībai jābūt gludai, bez labskaņas kļūdām.

Jau skolā tiek mācīts, ka valodas labskaņu traucē viena vārda vai vienas saknes vārda nemotivēti atkārtojumi. Valodas skanīgumu traucē jebkura valodas struktūras elementa nepamatots atkārtojums, piemēram, fonēmas, afiksu, vārdu savienojumu, teikuma daļu atkārtojums blakus vai tuvu esošās teksta daļās.

Labskaņu rada prasmīgs skaņu izkārtojums frāzē. Vārdu izvēlē ir svarīga ne tikai vārda nozīme, bet arī skaņu kompleks.

Daiļliteratūrā, jo īpaši dzejā, labskaņas un tēlainības radīšanai izmanto aliterāciju un asonansi.

Visas valodas skaņas nav vienlīdz labskaņīgas. Skanīgākās ir tās, kam vairāk ir toņa, bet ne trokšņa elementu. Tāpēc visskanīgākie ir tie vārdi, kuros daudz patskaņu, divskaņu, plūdeņu un nāseņu, pēc dzirdes mazāk izteismīgi ir vārdi, kas pieblīvēti ar troksneņiem, īpaši nebalsgajiem.

Labskaņu rada arī valodas ritms. Harmonisks, ritmisks valodas viļņojums ir obligāts dzejas elements, viens no svarīgākajiem dzejas būtības izteicējiem. Prozā un citos valodas stilos ritmam ir cits raksturs. Arī šais stilos valodai var būt savs ritms, ko nosaka teikuma un tā daļu intonācija, vārda uzsvars un zilbju skaits tajā utt. Tā, piemēram, valodas ritmiskumu traucē vairāki blakus stāvoši neuzsvērti vai daudzsilbju vārdi, jo tālu atrodas viena uzsvērtā zilbe no otras.

Valodas labskaņa mazāk būtiska ir lietišķajos rakstos, zinātniskos tekstos, turpretī publicistikā, sarunvalodā un jo īpaši daiļliteratūrā tā ir augstas valodas kultūras apliecinātāja.

* * *

Valoda mainās, attīstās. Un arī «valodas kultūra, tāpat kā pati literārā valoda un tās normas, ir vēsturiski mainīga».¹⁴

Arī modes tendences valodā var būt dažādas — gan valodas izsmalcināšanas tieksme, gan demokratizēšanas un modernizēšanas centieni, kādi pašlaik vērojami, taču valodas kultūra ir katras tautas un ikviena runātāja aprūpē, jo, kā raksta J. Kārkliņš, «...valoda ir katra cilvēka garīgo bagātību spogulis, katra cilvēka valodas bagātība, augsta valodas kultūra paver ceļu uz savas un citu tautu kultūras vērtībām, palīdz kļūt par aktīvu un apzinīgu šo kultūras vērtību vairotāju».¹⁵

¹⁴ Kārkliņš J., Rudzite M., Soida E. Valodas mācība. R., 1977, 123. lpp.

¹⁵ Turpat, 127. lpp.

CITVALODU VĀRDU ATVEIDE LATVIEŠU VALODĀ

L. BALODE

VĒLREIZ PAR LIETUVIEŠU ĪPAŠVĀRDU ATVEIDI MŪSU PRESE

Citvalodu īpašvārdu atveide joprojām ir viens no grūtākajiem un strīdīgākajiem jautājumiem. Daudz šķēpu ir laužts arī par tuvāko kaimiņu — lietuviešu — personvārdu atveidošanu latviešu valodā. Taču ikkatram interesentam ir pieejami T. Porītes sastādītie Norādījumi¹, kuros var atrast ziņas gan par atsevišķu skaņu atdarināšanu, gan par īpašvārdu gramatizāciju latviešu valodā. Kaut arī Norādījumos nav pilnīgi atrisinātas visas problēmas (piem., liet. **o** un **uo** atspoguļojums latviešu valodā, liet. līdzskaņu **č, c, d, dz, dž, r, s, š, t, z, ž** savienojumu ar mīkstinātāju **i** atveide latviešu valodā u. c.), tie stingri jāievēro. Norādījumos ievietots arī neliels īpašvārdu saraksts lietuviešu un latviešu valodā. Tas ir pietiekams, lai izvairītos no kļūdām. Diemžēl rakstītājiem bieži pietrūkst vēlēšanās ielūkoties Norādījumos.

1973. gadā R. Bērtulis «Latviešu valodas kultūras jautājumos»² sīki un pamatīgi analizēja sastopamās kļūdas. Arī šie ieteikumi jāņem vērā!

¹ Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā, IV. Lietuviešu valodas īpašvārdi. R., 1961. (Turpmāk — Norādījumi.)

² Bērtulis R. Lietuviešu īpašvārdu atveidojumi latviešu valodā. — Krāj.: Latviešu valodas kultūras jautājumi, 9. laid. R., 1973, 133.—143. lpp.

Taču ko vērojam mūsu preses lappusēs? Diemžēl ir jāatzīst, ka lietuviešu vārdu un uzvārdu rakstība nereti ir pat izkropļota (šoreiz vārds īstajā vietā!). Tātad jārunā vēl un vēlreiz par šo pašu jautājumu.

Pirmkārt — patskaņu atveide. Gan lietuviešu, gan latviešu valodā patskaņi mēdz būt īsi un garī un tos var atveidot adekvāti. Bet pēc kādiem likumiem lietuviešu valodas garā patskaņa vietā latviešu valodā raksta īso? Piemēram, rakstīts *Gītis* Lukšs, viens no filmas «Maina» režisoriem (Rīgas Balss, 1978, 10. apr.); liet. *Gytis* Lukšas: latv. pareizi *Ģītis*³ Lukšs. Raksta *Ramuns* Klims, rakstnieks (Lit. un Māksla, 1980, 21. nov.); liet. *Ramūnas* Klimas: latv. *Ramūns* Klims. Lasām par grafiķi *Vitautu* Jurkūnu (Lit. un Māksla, 1979, 27. jūl.); liet. *Vytautas* Jurkūnas: latv. *Vītauts* Jurkūns. Starp citu, kaut arī vārdam *Vytautas*: *Vītauts* latviešu valodā ir analogisks personvārds ar īso *ī*, taču, atveidojot lietuvisko variantu, būtu jāiemācās rakstīt pareizi, proti, ar garo *ī*.

Vēl biežāk kļūdās patskaņu garuma un īsuma rakstībā sastopamos uzvārdos. Piemēram, nepareizi raksta: literatūrzinātnieks *Vincs* *Aurīla* (Lit. un Māksla, 1979, 28. sept.); liet. *Vincas* *Auryla*: latv. *Vincs* *Aurīla*. Raksta: *Mažvida* parks *Klaipēdā* (Lit. un Māksla, 1980, 18. jūl.), kaut ikvienam izglītotam cilvēkam ir zināms, ka pirmās lietuviešu grāmatas autora uzvārds ir liet. *M. Mažvydas*: latv. *M. Mažvīds*. Slavenās lietuviešu aktrises uzvārda liet. *Rūta* *Staliliūnaite*: latv. *Rūta* *Stalilūnaite*⁴ nepareizs atveidojums ir *Ruta* *Stalilūnaite* (Kino, 1979, febr.).

³ Par *ķ*, *ġ* lietojumu lietuviešu īpašvārdu atveidē sk.: Norādījumi, 15.—16. lpp.

⁴ Par miksto līdzskaņu atveidi sk. turpat tālāk.

Lietuviešu neprecējušos sieviešu uzvārdu izskaņas ar garajiem patskaņiem liet. *-ytė, -ūtė, -ūnaitė* latviešu valodā ir atveidojamas ar *-ite, -ūte, -ūnaite*.⁵ Bet kā raksta presē? Jaunā grafiķe G. Didelīte (Lit. un Māksla, 1980, 17. okt.) (liet. G. Didelytė: latv. G. Didelite), kaut tajā pašā lappusē analogiska izskaņa ir uzrakstīta pareizi — Jonkaiītē. Filmas «Agrā rūsa» galvenās lomas atveidotāja nosaukta par Rimantu Krilavičuti (Lit. un Māksla, 1979, 10. aug.). Pirmkārt, nepareiza ir vārda galotne; liet. Rimantė: latv. Rimante. Turklāt uzvārda izskaņā rakstāms ū (liet. Krilavičiūtė: latv. Krilavičūte). Žurnāls «Kino» (1979, okt.) gan šo pašu uzvārdu raksta pareizi.

Pēc pieņemtajiem likumiem lietuviešu valodas šaurais *-e*, kas tiek apzīmēts ar burtu *ė*, latviešu valodā vārda sākumā un vidū atdarināms ar burtu *ē*⁶, bet Lietuvas PSR jauno mākslinieku apvienības priekšsēdētāja uzvārds liet. R. Martinėnas: latv. R. Martinēns mūsu presē rakstīts R. Martinens (Lit. un Māksla, 1980, 10. okt.), tāpat arī pieminēti lietuviešu rakstnieki brāļi P. un P. Dirgėlas, kaut liet. ir Dirgėla: latv. Dirgēla. Pat žurnāla nosaukums liet. «Kultūros Barai» latviešu transliterācijā neizskaidrojami pārvērties par «Kulturos Barai» (Lit. un Māksla, 1979, 6. jūl.).

Nedaudz mazāk ir kļūdu lietuviešu īso patskaņu atveidojumos. Piem., «Padomju Jaunatne» iepazīstina (1980, 6. jūl.) ar slaveno lietuviešu peldētāju Līnu Kačuši. Kaut uzvārds šoreiz ir uzrakstīts pareizi, taču meitenes vārds ir Līna — no skaistajiem, zilziedainajiem līniem cēlies! Kāpēc jāraksta Edīta S. (Rīgas Balss, 1978,

⁵ Sk. Norādījumi, 9.—10. lpp.

⁶ Turpat, 7. lpp.

14. apr.), ja lietuviešu valodā ir pazīstams tikai vārds Edita?

Abās minētajās valodās ir divskanis *ie*, bet lietuviešu cilmes īpašvārdos šo divskani latviešu valodā nez kādēļ konsekvēnti aizstāj ar *e*. (Vai tādēļ, ka krievu valodā lietuviešu un latviešu *ie* atveido ar *e*? Vai tiešām tulkotāji pārceļ lietuviešu personvārdu no krievu valodas, nemaz nepainterēsējoties, kā tas skan oriģinālvalodā?) Tā latviešu presē iekļūst jaunās mākslinieces uzvārds F. Linčūte-Vaitekūniene (Lit. un Māksla, 1980, 4. janv.) Vaitiekūnienes vietā. Filmas «Maiņa» režisora uzvārds liet. M. Giedrys: latv. M. Ģiedris «Rīgas Balsī» (1978, 10. apr.) rakstīts M. Gedris — divas kļūdas vienā īsā uzvārdā! 1979. gada Lietuvas PSR Valsts prēmijas laureāta J. Stielkūna uzvārds «Padomju Jau-natnē» (1979, 22. jūl.) rakstīts I. Strelkūns, turpretī «Literatūra un Māksla» (1979. g. 27. jūl.) to pašu uzvārdu raksta pareizi.

Vēl viens «rūpju bērns» ir lietuviešu mīkstinātājs burts *i*. Atveidojot lietuviešu līdzskaņu savienojumus ar šo *i*, latviešu valodā ar mīksto līdzskani jāatveido $gi = \acute{g}$, $ki = \acute{k}$, $li = \acute{l}$, $ni = \acute{n}$ ⁷. Bet atkal lasām: Liņģins Vasiļausks (Lit. un Māksla, 1980, 10. okt.); liet. Liņģinas: latv. Ļonģins. Fotogrāfs Vītauts Staņjonis (Zvaigzne, 1979, sept.), kaut liet. ir Vytautas Staņionis: latv. Vītauts Staņonis. Šajos gadījumos jāraksta latviešu mīkstā līdzskaņa burts, nevis *i* vai *j*!

Un kā lai izskaidro šādas kļūdas? Lasām: Alģirts Dausa (Rīgas Balss, 1978, 10. apr.), kaut lietuviešu valodā ir vārds Algirdas, latv. Alģirds. «Karogs» (1980, № 11) raksta V. Buhnis, kaut daudziem ir pazīstams rakstnieks V. Bubnis. Cerēsim, ka tā ir tikai iespied-

⁷ Sk. Norādījumi, 8. lpp.

kļūda. Uzzinām, ka žurnāla «Pergalē» prēmija 1979. gadā ir piešķirta Albertam Zolotaram (Karogs, 1980, № 9), kaut literatūrzinātnieka uzvārds liet. Albertas Zalatorius (latv. pareizi nolin. Zalatorus, dat. Zalatorum).

Mākslas mīļotājiem ir zināms jaunās gleznotājas vārds liet. Dalia Kaščūnaitē: latv. Daļa Kaščūnaite, bet mūsu preses slejās lasām: Dalia Kaščūnaite (Lit. un Māksla, 1979, 6. jūl.) vai Dalija Kaščūnaite (Lit. un Māksla, 1979, 27. jūl.).

Gadās neattaisnojamas kļūdas arī lietuviešu īpašvārdu gramatizācijā.

R. Bērtulis ir uzsvēris, ka jāraksta Salomēja Nēre⁸ (liet. Salomėja Nėris), bet «Karogā» (1980, № 1) atkal sastopam kļūdaino lietuviešu dzejnieces uzvārda rakstījumu — Nēris. «Karogā» (1979, № 9) lasām šādu teikumu: «Šis sējums ir pēdējais, ko iespiešanai autoru kolektīvs sagatavojis jau mirušā valodnieka J. Kropas vadībā.» Uzvārds liet. J. Kropas: latv. J. Krops pieder pie 1. deklinācijas lietvārdiem, un latviešu valodas ģenitīvs no tā ir J. Kropa.

Kaut arī skaista un oriģināla bija 1980. gada rudenī Pēterbaznīcā notikusī Baltijas republiku jauno mākslinieku dekoratīvi lietišķās mākslas darbu izstāde, taču tajā atkal nepatīkami pārsteidza lietuviešu uzvārdu atveide. Jākonstatē, ka neviens no uzvārdiem nebija latviski pareizi atveidots. Arī Skulptūru dārzā notikušās tēlniecības kvadrinnāles «Rīga-80» izstādē varējām lasīt mākslinieku uzvārdus: Vildžuns (liet. Vildžiūnas: latv. Vildžūns), Ambrazuns (liet. Ambraziūnas: latv. Ambrazūns) u. c.

⁸ Bērtulis R. Lietuviešu īpašvārdu atveidojumi latviešu valodā. — Krāj.: Latviešu valodas kultūras jautājumi, 9. laid. R., 1973, 136. lpp.

Bija laiks, kad arī Lietuvā analogiskā problēma — latviešu personvārdu atveide — bija ļoti aktuāla, bet pašlaik lietuviešiem par labu jāteic, ka situācija ir ļoti uzlabojusies — preses lappusēs vairs nerēgojas kļūdaini latviešu vārdi un uzvārdi. Vai nevajadzētu arī mums saņemties, lai nebūtu jāsarkst?

JAUNVĀRDI NESAISTĪTĀ VALODĀ RAKSTĪTOS TEKSTOS

Nesaistītā valodā rakstītie teksti — tā ir mūsu ikdienas lasāmviela: gan avīžu informācija un publicistika, gan dokumenti, gan daiļproza. No tiem uzzinām jaunus faktus, gūstam jaunus estētiskus un emocionālus pārdzīvojumus. Taču vārdi, kas veido šos tekstus, pa lielākai daļai ir tie paši vecie, mums labi pazīstamie un saprotamie. Turpretī dzejas valodā vēlamā mākslinieciskā efekta sasniegšanai visai bieži izmantoti pašdarināti jaunvārdi.¹

Tomēr arī nesaistītajā jeb prozas valodā diezgan regulāri (pat biežāk, nekā varētu domāt) parādās pa jaunam vārdam. Ja autors stāsta par tālām zemēm un svešām tautām, tad arī jaunie vārdi mēdz būt viesi no tālienes. Tie ir tā saucamie eksotismi, t. i., aizguvumi, kas apzīmē mums mazāk pazīstamām zemēm un novadiem specifiskas reālijas un parādības. Šādi vārdi sastopami galvenokārt tulkojumos, īpaši «Apvāršņa» sērijas grāmatās un šai sērijai tematiski radniecīgos izdevumos. Lūk, piemēram, putnu sugu nosaukumi Dž. Darela grāmatā «Āpskurbušais mežs» (no angļu valodas tulkojusi I. Gintere):

¹ Par jaunvārdiem dzejā sk.: *Veidmane R.* Potenciālie vārdi. — Krāj.: Latviešu valodas kultūras jautājumi, 4. laid. R., 1968, 89.—97. lpp.

šimango, palamedejas, koskorabas gubji, guiras, tirāni, jabiru stārķi, jakani, konuri, kariamas.

Vēl daži citas tematikas eksotismi no minētās grāmatas:

viskača, durukulijs, guava, žararaka, estansija, gvarani, boleadora.

Četri pēdējie vārdi, domājams, latviskā tekstā ir lietoti arī agrāk (*gvarani* viena nozīme skaidrota pat Svešvārdu vārdnīcā), taču pagaidām tie no runas faktiem nav pārvērtušies par latviešu valodas² elementiem, un tādēļ katrā jaunā lietojumā tiem piemīt pirmreizības svaigums.

Ļoti raksturīga eksotismu tematiskā grupa ir svešzemju cilšu un tautību nosaukumi. Piemēram, M. Stingla ceļojumaprakstā «Melnās salas» (no čehu valodas tulkojusi L. Rūmniece) minētas šādas Melanēzijas ciltis un etniskās grupas:

lengo, kumu cilts (turpmāk — c.), nangampi, motu c., ari-ari, tolaji, bainangi, matupitu, benabeni, kjaku c., čimbi, gadsupi, kobu c., koitapi (jeb koiti, koitari), ragetu c., naregu c. ar gamganu, numambu, kombaku un pentagu klaniem, endugvu c., foru c., ava, jagariju c., kamano.

Dažādas tematikas eksotismus sastopam arī avīzēs un žurnālos, piemēram:

aitiss, aloviti, ganbu, mašigangasas c., milks, pančajats, tamga, totokalčio, totoneto.

Visus eksotismus varam uzlūkot par potenciāliem vārdiem, t. i., par tādiem runas līmenī lietotiem izteiksmes līdzekļiem, kam potenciāli piemīt iespēja iekļauties latviešu valodas leksikas sistēmā. Tiesa, šī iespēja

² Par *runu* un *valodu* šai rakstā dēvētas valodnieciskas kategorijas: runu veido individuālās, sistēmā neietilpstošās valodiskās parādības, valodu — lingvistisko elementu sistēma.

realizējas tikai ļoti retos gadījumos, vairums eksotismu funkcionē tikai viena vai dažu tekstu ietvaros.³

Arī svešvārdi, tāpat kā eksotismi, ir veidoti no aizgūtiem elementiem (izņemot, protams, latviskās vārdu galotnes). Jauni svešvārdi latviešu valodā ienāk galvenokārt ar dažādu nozaru terminoloģijas starpniecību. Par jaunvārdiem tos daudz maz droši var saukt tajos gadījumos, kad jauns ir arī šo vārdu apzīmētais jēdziens, piemēram:

mtilons (jauna šķiedra), *voitarens* (jauns preparāts), *premikss* (jauna produkcija, īpaša sastāva lopbarības piedeva).

Pat šajā gadījumā, runājot par pēdējo piemēru, nevar kategoriski apgalvot, vai kādreiz šāds vārds nav lietots kādu citu piedevu, piemaisījumu apzīmēšanai. Sastopot tekstā līdz šim nedzirdētu terminu, lasītājs var būt gandrīz pārliecināts, ka attiecīgās nozares speciālistiem šis vārds jau ir labi zināms. Daži piemēri, galvenokārt no avižu rakstiem: *fitoterapeits*, *hiperbaroterapija*, *hiroptologs*, *konverters*, *mahramē*, *mutine*, *rolkers*, *tangonilla*.

Isti par jaunvārdiem nevar atzīt arī mazpazīstamos neterminoloģiska rakstura svešvārdus, piemēram: *epatēt*, *markants*, *perlustrēt*, tomēr tie vēl rada zināmu neoloģismiem tipisku negaidītības efektu, tādēļ ir šeit pieminami.

Arī par latviskas cilmes jaunvārdiem, lai cik neparasti tie liktos, gandrīz nekad nav iespējams ar pilnu pārliecību apgalvot, ka tie ir kaut kas līdz šim nekur un nekad nebijis. Lūk, daži it kā pavisam jauni vārdi: *apaudzība*, *braucenis*, *ganeklis*, *mežaine*, *sīteklis*. Taču šiem vārdiem ir ne mazāk par 40 gadiem, tos izmantojis

³ Sk. arī *Veidmane R.*, turpat.

(darinājis?) Valdis Grēviņš 1939. gadā izdotajā K. Čapeka grāmatas «Dīvainā Anglija» tulkojumā. Šajā rakstā minētajos konkrētajos piemēros nav īpaši atlasīti tikai absolūti jauni vārdi (tas šobrīd nemaz nebūtu iespējams), bet ir doti tādi vārdi, kurus teksta uztvērējs resp. lasītājs subjektīvi izjūt kā nedzirdētus, nepazīstamus, jaundarinātus.

Mūsdienu latviešu literārajā valodā visproduktīvākais jaunvārdu darināšanas paņēmiens ir salikteņu veidošana⁴; autora apkopotajā materiālā⁵ starp latviskas cilmes neoloģismiem salikteņu ir apm. 70%. Nemēģinot sīki aprakstīt visus šo vārdu tipus un paveidus, gribētos atzīmēt dažus raksturīgus momentus.

«Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā» (I, 207. lpp.) norādīts, ka jaunākajā laikā vērsās plašumā jauns salikteņu tips — saliktie lietvārdi ar darbības vārda nenoteiksmes formu salikteņa pirmajā daļā. Šā tipa nostiprināšanās latviešu valodas vārddarināšanas sistēmā acīm redzami turpinās, piemēram:

dejotmilētājs, muzicētprieks, pārliecinātspēja, sacenstiesprieks, taupittieksme, apgūttalants.

Cits tieši jaunākajam laikam raksturīgs salikteņu paveids ir vārdi ar internacionālu elementu salikteņa pirmajā daļā un latvisku elementu otrajā daļā, piemēram:

diskovakars, diskovide, helioierīce, heliozinātne, kino-raža, kinosacensības, motoauļošana, motokaudze, motopastarītis, mikropriekšrocības.

Šāda salikteņa otrajā daļā var būt arī latviešu valodā

⁴ Par to, piem., *Ahero A.* Salikteņu pazīmes un rakstība. — Krāj.: Latviešu valodas kultūras jautājumi, 15. laid. R., 1979, 164.—179. lpp.

⁵ To veido ekscerpti no 1980. gada preses izdevumiem un dažu pēdējo gadu laikā izdotām dažādas tematikas grāmatām.

daudz maz asimilējies internacionālisms. Šādā gadījumā tā tad abi salikteņa struktūras pamatelementi ir aizgūti (internacionāli), tomēr pats jaunais vārds dažreiz var būt izveidojies latviešu valodā, kaut arī biežāk laikam tomēr aizgūts jau «gatavais» saliktenis. Daži piemēri:

diskopublika, diskoritmi, heliotehnika, kinokomanda, kinonovitāte, kinoprodukcija, kinošedevrs.

«Latviešu valodas kultūras jautājumos» jau ir rakstīts par to, ka dažu internacionālo salikteņu darināšanas elementu, piemēram, *mini-* un *super-*, izmantošana kļuvusi gandrīz vai par modes lietu.⁶ Jaunus piemērus kuplā skaitā varam atrast arī 1980. gada laikrakstos un žurnālos. Relatīvi nedaudz retāki ir salikteņi ar *mini-*:

miniizdevums, minimateriāli, minimeistarsacikstes, minireljejs, minisacensības, minitekstilija, minivalsts, minivitrāža.

Toties vārdi, kas sākas ar *super-*, tiek darināti «superbieži»:

superass, supercilovēks, supereksotisks, superfiltrs, supergulta, superlimuzīns, supermanēža, superpiepūsts, superpirts, superplācenis, superplašs, superpīrkšķis, supersarežģīts, superskaidriba, supertorte, supervecpūsis, supervilnis.

Gandrīz visi šeit minētie salikteņi, kaut arī daži no tiem šķiet visai īpatnēji, atzīstami par potenciālajiem vārdiem. Taču reizēm gadās sastapt tādus jaunvārdus, kas ir saprotami tikai konkrētajā kontekstā vai konsituācijā. Var droši apgalvot, ka tie nekad nekļūs

⁶ *Baldunčičs J.* Elementi *super-* un *mini-* latviešu valodas salikteņos. — Krāj.: Latviešu valodas kultūras jautājumi, 13. laid. R., 1977, 68.—70. lpp.

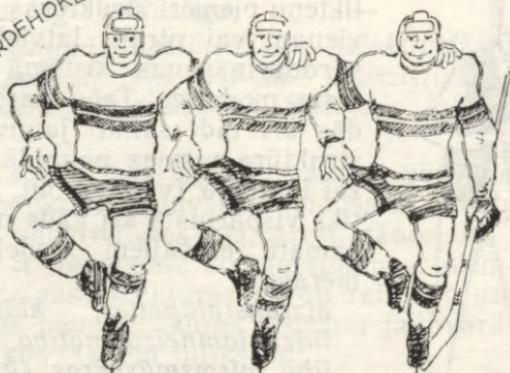

par valodas sistēmas elementiem, tādēļ atšķirībā no potenciālajiem vārdiem šā tipa neoloģismus varētu saukt par okazionālajiem vārdiem. Daži piemēri (šo vārdu darinājums un lietojums ir neapšaubāmi individuāls, tādēļ norādīti arī to autori):

kordehokejs (R. Krauklis), *leibmaita* (M. Zariņš), *mākslastrīce* (Z. Skujiņš), *mīnusapātija* un *mīnusnervozitāte* (I. Ziedonis).

Pēdējo piemēru veidotājs, kā redzam, ir dzejnieks. Dzejnieki mēdz aktīvi lietot gan potenciālus, gan okazionālus vārdus ne tikai savos saistītā valodā rakstītajos daiļdarbos, bet arī rakstos, esējās u. c. Parasti daiļ-

KORDEHOKEJS

darbu tekstos salikteņu skaits ir mazāks, zinātnes funkcionālā stila tekstos — lielāks, taču dzejnieku proza (samērā lielā jaundarināto salikteņu skaita dēļ) šajā ziņā laikam tuvojas zinātniskajam stilam. Netieši par to liecina arī jaunie salikteņi ar pirmo komponentu *dzejas-* (gandrīz visi — dzejnieku lietoti): *dzejasbriži, dzejasdarbs, dzejasdzīvoklis, dzejasmūzika, dzejasorganisms, dzejasskanošs, dzejassoļi, dzejasveids*.

Vēl daži dzejnieku rakstītajā prozā lietoto salikteņu (potenciālo un okazonālo vārdu) piemēri (iekavās norādīti šo vārdu autori):

atgremotājdomiņa, dežūrdomiņa, dziesmapmāts, ķeksištradīcija, normālapziņa, pilsētfolklora, recenzijterminoloģija, tīrbalss, zemniektauta (A. Bergmanis); *iekšāviešana, iespējampilnīgi, īpašsvarīgi, viencilvēks* (M. Čaklais); *aktuālgriezošs, assmirdošs, dziļievīrze, dziļupievīrze, dzintarklumšķis* (J. Peters); *kopāvišana* (J. Veitners); *kontaktdienas un kontaktstundas, kontaktpasaule, kultūrbūtisks, kultūrnozīme, pasaulesjušana* (I. Ziedonis).

KLĀTBŪTTALANTS

Visi līdz šim nosauktie jauno salikteņu piemēri struktūras ziņā atbilst vienam vai otram latviešu valodas vārddarināšanas sistēmā jau zināmam modelim. Taču paretam parādās arī tādi salikti jaunvārdi, kuru struktūra vismaz pagaidām šķiet visai īpatnēja (var jau būt, ka ar laiku tiks vispārināts arī kāds no šo vārdu pamatā esošajiem modeļiem), piemēram:

aizrakstplāpātis, klātbūttalants, līdzgalamneizdomātība, parokgalība, pirmsmūsuēras (ģenitīvenis).

Visai raiba aina paveras, kad pievērsamies sufiksālajiem atvasinājumiem. Jaunu vārdu darināšanai tiek izmantoti daudzi sufiksi, taču tikai daži no tiem lietoti samērā bieži. Tie ir sufiksi

-īb-: blakuscilvēcība, dzejība, kreisenība, ķēkšība, vietniecība; -est-īb-: mātestība;

IESPRAUCENIS

-īg-: *belzīgs, iegāzīgs, menuetīgs, sajūsmīgi, tantīgs, uzvarīgs; -est-īg-: mātestīgs;*

-isk-: *atkaņotājmaksliniecīks, detektīvisīzētīks, korānīks, poliesterīks; -ist-isk-: islamistīks;*

-en-: *ielidenis, iespraucenis, kreisenis, labenis, skauģene.*

Daži citi sufiksi, kas latviešu valodas vārddarināšanā ir visai produktīvi, jaunvārdu veidošanā izmantoti reti tieši šās produktivitātes dēļ, proti, tāpēc, ka latviešu valodā jau ir ļoti daudz atvasinājumu ar šiem piedēkļiem un līdzīgas struktūras vārdu reti var uztvert kā jaunu. Pāris piemēru, kuros redzami jaunvārdi ar dažiem produktīvākajiem sufiksiem:

dabūtais, lunietis, flomāsteriņš, ceturtdaļnieks un trīsceturtdaļnieks (regbijā), ziņkārībnieks (dzirdēts sarunvalodā).

Pārējie sufiksi jaunu vārdu darināšanā tiek izmantoti epizodiski:

-ain-: *niekainis, tipainis;*

-ēkl-: *mērdēklis;*

-iķ-: *imiķis, luniķis, lūriķis, zemiķis;*

-ism-: *cītātisms, sūdzībkalējisms, vesternisms;*

-n-: *cietnis, mīkstnis;*

-uk-: *pildspalvuks;*

-ul-: *izrādulis, paviršulis;*

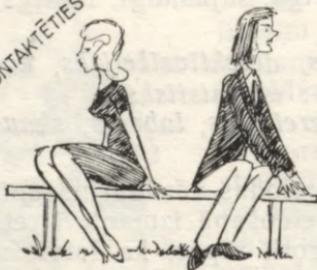
-um-: *menuetīgums, milziskums;*

-uv-: *iedzertuve, viduve;*

sufiksālās galotnes: *mūsdienis, sazare, vēle.*

Diezgan intensīvi mūsdienu latviešu valodā noris jaunu darbības vārdu atvasināšana no lietvārdiem. Pāris piemēru (ar dažādiem sufiksiem): *rikošetēt* (dokumentu), *sižetēt, teleksēt, traktorēt, laivot, saiknēties, kārkloties.*

ATKONTAKTĒTIES

Retāk jaunus verbus sufiksāli darina no adjektīviem: *labt, ireāloties* vai no citiem verbiem: *slēpināt < slēpot*.

Prefiksālo atvasinājumu starp jaunvārdiem ir samērā nedaudz. Produktīvākie šķiet priedēkļi *pār-, ie-, at-*, piemēram:

pārikdienišķs, pārironizējošs, pārpsihologizēts, pārsintezēšana, pārsprauga; iedublēt, iegaisma, ielikums, iesprintot, ietuināt; atkontaktēties, atsemantizēt, atvārds.

Citi priedēkļi jaunu vārdu darināšanā izmantoti diezgan reti, piemēram:

- ap-:** *apdzeja, apspulgs;*
- bez-:** *bezattieksme;*
- līdz-:** *līdzieinteresētība;*
- ne-:** *nezivis, nežanriskums;*
- priekš-:** *priekšmiršana;*
- sa-:** *sasportot;*
- uz-:** *uzprasība.*

Priedēkļu funkcijā ir izmantoti arī daži internacionāli vārddarināšanas elementi, piemēram:

anti-: *antivesternisms, antiviesulis;*
eks-: *ekshokejists, eklīderis* (šis vārds, kaut arī vēl īsti valodas sistēmā nav nostiprinājies, ir lietots jau ne vienreiz vien);

kontr-: *kontrviedoklis;*
vice-: *vicepastarītis (vicelīderis* vairs laikam nav atzīstams par jaunvārdu).

Daži līdzīgas struktūras vārdi (piemēram, *dekultura-*

lizācija, neoformālisms, proamerikānisks) parādās tulkotos tekstos, bet tādā gadījumā tie jāuzlūko par aizguvumiem, nevis par atvasinājumiem.

Specifisku grupu, kas, šķiet, latviešu valodā pašreiz aktīvi iesakņojas un nostiprinās, veido prefiksāli atvasinātie ģenitīveņi. Attiecīgā vārddarināšanas modeļa ekspansiju acīmredzot veicina bieža nepieciešamība atveidot latviski krievu valodai raksturīgos no substantīviem prefiksāli atvasinātos adjektīvus (piemēram, *предсезонный, дореволюционный, бесталанный*), taču jāatzīmē, ka latviešu valodā parādās arī tādi aplūkojamās struktūras jaunvārdi, kam nav tieša ekvivalenta krievu valodā. Piemēri:

bezdzimtenes, bezietekmes, pēččempionāta, pēcdecembra, pēcsacensību, pirmsislama, pirmskolumba, pirmskristietības, pirmsmusulmaņu.

Nedaudzos gadījumos jaunvārda darināšanā izmantots gan prefikss, gan sufikss, piemēram:

antipantiņisms, apzaļināt, ieplēvēt, izmormiškot, neaktieriskošana, pieūdeņoties, sakokot, sasižetizēts.

Šajā īsajā prozas tekstos sastopamo jaunvārdu apskatā nebija iespējams detalizēti aplūkot visas šo vārdu struktūras un semantikas īpatnības, un tas arī nebija autora nolūks. Ar atlasītā materiāla palīdzību gribējās tikai vēlreiz parādīt latviešu valodas iespējas savas leksiskās sistēmas bagātināšanā. Vajadzība pēc jauniem vārdiem rodas ne tikai dzejniekiem un prozaīkiem, bet arī zinātniekiem, žurnālistiem un citu profesiju pārstāvjiem. Iepazīšanās, kaut ļoti īsa, ar latviešu valodas vārddarināšanas attīstības tendencēm tādēļ varētu interesēt ne tikai valodniecības speciālistus vien.

ANGLICISMI ANĢĻU—LATVIEŠU VĀRDNICĀS

Latviešu valodniecības problēmu vidū samazinās divvalodu vārdniecām veltīto jautājumu īpatsvars, tomēr tas nenozīmē, ka šeit trūktu vielas pārdomām un ierosinājumiem, piemēram, anĢļu—latviešu vārdnīcu uzlabošanā.

Piecdesmito gadu sākumā latviešu valodā atsākās plašāks anglicismu ieplūdums, tāpēc mūsu valoda ir papildinājusies ar prāvu skaitu anglicismu.¹ Vai tiem būtu vieta arī mūsdienu anĢļu—latviešu vārdnīcās? Pārmērīgu svešvārdu lietošanu, kā zināms, ir nosodījuši gan marksisma-leņinisma klasiķi, gan arī ievērojamākie latviešu valodnieki un kultūras darbinieki. Tomēr medaļai ir arī otra puse. Tie paši ievērojamie cilvēki nav iebilduši pret svešvārdu lietojumu, kur tas ir nepieciešams. Piemēram, eksotisku parādību apzīmējumus (etnogrāfismus, naudas vienību apzīmējumus, titulus un specifisku amatu nosaukumus) parasti nemēdz tulkot. Tā visumā rīkojušies arī anĢļu—latviešu vārdnīcu autori. Pārējo svešvārdu² aizstāšana ar latviešu vārdiem ir grūts un samērā lēns process, bet apzīmējumi daudzām jaunām lietām un jēdzieniem ir vajadzīgi nekavējoties. AnĢļu—latviešu vārdnīcās šī problēma ir risināta trejādi: a) anĢļu vārdiem par ekvivalentiem lietoti tikai aizguvumi, piemēram, *albatros* — *albatross*; b) izmantotas aprakstošas vārdkopas vai teikumi, piemēram, *flip* — *dzēriens no alus, degvīna*,

¹ Sk.: *Baldunčiks J.* Jaunākie anglicismi latviešu valodā. — *Krāj.: Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 16. laid. R., 1980, 33. lpp.

² Bez eksotismiem sastopami arī citi tradicionāli netulkojami vārdi, piemēram, dažādu mērvienību, moderno deju un apģērbu apzīmējumi.

olām un cukura; c) lietota kombinētā metode, resp., aizgūvums un latviešu sinonīms (vārds vai vārdkopa), piemēram, *motel* — *motelis*, *viesnīca* *autobraucējiem*; *sandwich* — *sendvičs*, *sviestmaīze*.³ Plašākajā angļu—latviešu vārdnīcā (R., 1966) ir gandrīz 350 anglicismu. Salīdzinājumā ar aptuveni tikpat lielo 1957. gadā publicēto vārdnīcu anglicismu skaits ir palielinājies par 38, no tiem 19 apzīmē jaunas reālijas, bet 19 aizstājuši aprakstošas vārdkopas vai arī ievietoti kā sinonīmi. 1974. gada vārdnīcā, kas ir vairāk nekā divas reizes mazāka par salīdzinājumam ņemto 1966. gada vārdnīcu, atbilstošie skaitļi ir 27, 7 un 20. Statistika liecina, ka anglicismu daudzums palielinās galvenokārt tādēļ, ka mainās iepriekšējās vārdnīcās ievietoto angļu vārdu latviskie ekvivalenti. Tomēr tas vēl nenozīmē, ka tieši šāds process norisinās arī valodā. Aplūkosim tos anglicismus, kas aizstājuši aprakstošās vārdkopas vai kļuvuši par sinonīmiem 1974. gada vārdnīcā (salīdzinājumā ar 1966. gada vārdnīcu): *atols*, *bums*, *koblers*, *dendijs*, *flips*, *hobijs*, *džinsi*, *džips*, *fērlongs*, *lenčs*, *mikseris*, *mūzikls*, *nokdauns*, *rallijs*, *seiners*, *seksapils*, *šeikers*, *stouns*, *tosters*, *tūbings*. Vairāk nekā puse no šiem vārdiem bija fiksēta dažādās vārdnīcās jau pirms 1966. gada, daži pat pagājušajā gadsimtā (*dendijs*, *flips*) vai mūsu gadsimta sākumā (*atols*, *lenčs*, *stouns*). Salīdzinot 1966. gada vārdnīcas materiālu ar 1961. gadā izdoto V. K. Millera Angļu—krievu vārdnīcu,⁴ redzam, ka daudzi angļu vārdi, piemēram, *atoll*, *clerk*, *dandy*, *drag*, *liner*, *music-hall*, *Pullman*, *seiner*, *tubing*, angļu—krievu vārdnīcā tulkoti ar atbilstošajiem anglicismiem,

³ Visi piemēri ņemti no 1966. gada angļu—latviešu vārdnīcas.

⁴ Англо-русский словарь. Сост. Мюллер В. К. М., 1961.

bet angļu—latviešu vārdnīcā šo anglicismu tulkojumā nav. Salīdzinājums ar 1959. gada krievu—latviešu vārdnīcu⁵ ir nedaudz pārsteidzošs: атолл — *atols*; клерк — *klerks*, kantorists; денди — *dendijs*, švīts; драга — *draga*, zemessmēlētājs, bagars, bagarmašīna; лайнер — (jūr.) *laineris*; мюзик-холл — *mūzikhols*; пульман — *Pulmana vagoni*; сейнер — *seiners* (zvejas kuģis); тубинг — (tehn.) *tubings*. Vai vārdnīcās katrai valodai pretstatīta cita latviešu valoda? Laikam gan tā ir tikai vārdnīcu autoru atšķirīga attieksme pret aizguvumiem vai, iespējams, labāka vai sliktāka orientēšanās aizguvumu reālajā lietojumā latviešu valodā.

Negribu apšaubīt vārdnīcu sastādītāju plašās zināšanas, tomēr mūsdienu angļu—latviešu vārdnīcu (ar 40—45 tūkstošiem šķirkļu) veidošanas darbs būtu jāorganizē tā, lai tiktu izmantotas skaidrojošās vārdnīcas vai enciklopēdijas sastādīšanas metodes, resp., salīdzināšana ar terminu vārdnīcām un citām vārdnīcām, konsultācijas ar dažādu nozaru speciālistiem, bet nepieciešamības gadījumā arī plašākas aptaujas. Ievērojot mūsdienu cilvēku vispārīgo attīstības līmeni un it īpaši vārdnīcas lietotāju izglītības līmeni, nebūtu pareizi vispārlietojamā leksikā vai kādā noteiktā terminoloģijas nozarē pazīstamus svešvārdus aizstāt ar aprakstošām vārdkopām vai pat veseliem teikumiem. Tas ļoti sarežģī tulkoņdarbu, rada arī terminoloģiska rakstura pārpratumus (piemēram, ja vairākus specifisku buru kuģu vai laivu paveidu apzīmējumus tulko tikai ar vispārīgo «buru kuģis» vai «[neliela, viegla] laiva»). Līdzīgos gadījumos problēmas atrisinājums ir jau iepriekšminētā kombinētā metode, kas tulkoņdarbam dod

⁵ Krievu—latviešu vārdnīca, 1—2. R., 1959.

gan angļu vārda īsu skaidrojumu, gan arī ērti lietojamu vienvārda apzīmējumu (piemēram, latviešu ekvivalenti angļu vārdiem *cobbler*, *pointer*^b, *porter*^c, *roadster*, *toaster*, *yeoman* 1974. gada vārdnīcā). Turpmākajā angļu—latviešu vārdnīcu veidošanas darbā varētu izmantot šādus aizguvumus — galvenokārt anglicismus (pēc 1966. un 1974. gada vārdnīcu šķirkļu saraksta): *bagijs*, *basets*, *beltings*, *bendijs*, *bestsellers*, *bikini*, *bleizers*, *blizards*, *boilers*, *bostonvalsis*, *buklets*, *bukstiņš*, *bungalo*, *čarters*, *dingija*, *diskžokejs*⁶, *dizains*, *donka*, *dungrīņš*, *džentrija*, *džuleps* (dzēriens), *ekspresis*, *eskalācija*, *fenders* (jūrniecības termins), *fīzs* (dzēriens), *flotācija*, *grizlilācis*, *grūms*, *hanTERS*, *heknījs*, *hits*, *hons*, *impedance*, *inaugurācija*, *interloks*, *kardiganjaka*, *karijs* (ēdiens), *kāstings*, *kečs*, *klerks*, *klinčs* (sporta termins), *klirens*, *kokpīts*, *kollijs*, *kompaunds*, *kongresmenis*, *konstebls*, *krekers*, *koldkrēms*, *kriks*, *lastiņš*, *līga* (garuma vienība), *lobijs*, *lobists*, *mastijs*, *menedžeris*, *minitmenis*, *mohēra*, *mulča*, *mūzikhols*, *nobls* (sena monēta), *nonsenss*, *Pančs*, *Pentagons*, *pidžins* jeb *pidžina* [angļu] *valoda*, *presings*, *pūpe*, *regtaims*, *rodeo*, *sažari*, *sedans* (automašīnas virsbūves tips), *skenēt*, *skeners*, *skrebs*, *skvošs* (sporta termins), *slābs*, *slips*, *smogs*, *spensers*, *spīdvejs*, *steks*, *stress*, *supermenis*, *tartāns* (rūtaains skotu audums; sintētisks materiāls), *telekss*, *testers*, *tests*, *tobogans*, *treileris*, *triggeris*, *trimmeris*, *ulsters* (mētelis), *westerns*. Daudzi no šiem vārdiem atrodami mūsdienu svešvārdu vārdnīcās un speciālajās vārdnīcās, daži pieņemti LPSR ZA Terminoloģijas komisijā. Ievērojot valodas praksi, būtu jāprecizē arī dažu vārdu rakstība, piemēram, *oldermenis* (nevis

⁶ Nesen presē parādījās vārds *diskors*, tomēr tas lietojams tikai Padomju Savienībā.

aldermanis), *lendlīze* (nevis *lendlīzs*), *sērfings* (nevis *serfings*), *spiričuēls* (nevis *spirituālis*). Šķiet, ka pieņācis laiks padomāt par vienas valodas slenga elementu tulkošanu ar otras valodas slenga elementiem, lai panāktu lielāku atbilstību starp abu valodu izteiksmes līdzekļiem.⁷ Vēl jānorāda uz tulkojuma kļūdām, kas acimredzot radušās dažu nozaru īpatnējās specifikas vai vāji izstrādātas latviešu terminoloģijas dēļ, īpaši jūrniecības leksikā un dažu sveāku sporta veidu terminoloģijā, piemēram, jūrnieku sauciens *ahoy* arī latviešu valodā ir *ahoi*; *bilge* nav «kuģa tilpne» vai «netīrs ūdens kuģa tilpnē». Angļu valodā šis vārds apzīmē kuģa dibenu no viena borta līdz otram. Latviešu valodā par ekvivalentiem lietoti trīs vārdi: *ķimenes* (lejasvācu *kimme*)⁸, *bildžas*, *bilžas* (angļu *bilge*) un *sateces*.⁹ Angļu *yawl* tulkojumā izšķiramas divas nozīmes: a) *jolla* (kuģa vai zvejas laiva); b) *jauls* (divmastu burinieks).

Sporta termins *scrimmage* 1966. gada angļu—latviešu vārdnīcā tulkots neprecīzi (precīzāks tulkojums būtu *stridbumbas izciņa*), tas attiecas uz regbiju vai amerikāņu futbolu, nevis uz futbolu, savukārt *innings* nenozīmē «piespēle», bet «serve kārtā» jeb «gājiens». Šie piemēri, protams, ir tikai pirmie, kas piesaista uzmanību. Nopietnāka analīze noteikti liktu precizēt arī dažu citu angļu vārdu tulkojumu.

⁷ Šāds risinājums ir vērojams vārdnīcā «Дополнение к большому англо-русскому словарю». М., 1980.

⁸ Tā vieta kuģim, kur borti pāriet dibenā, tātad — šaurāka nozīme.

⁹ Kuģa dibens (iekšpusē). Sk.: *Millers L.* Burāšanas sports. R., 1966, 267. un 278. lpp.

PAR DAŽĀM KRIEVU VALODAS DEFISSAVIENOJUMU ATBILSMĒM LATVIEŠU VALODĀ

Tulkojot no krievu valodas (sevišķi zinātnisko, tehnisko literatūru), bieži grūtības sagādā krievu valodas defissavienojumu¹ atveidošana latviešu valodā. Latviešu valodai defissavienojumi nav raksturīgi. Burtiski tos pārņemot no citas valodas, nereti tiek apgrūtināta teksta uztvere, nav skaidra defisālo konstrukciju jēga. Tāpēc ir svarīgi pētīt dažādās latviešu valodas struktūrai, īpatnībām un tradīcijām atbilstošās adefisālās konstrukcijas², kas latviešu valodā izsaka tos pašus jēdzienus un attieksmes, ko krievu valodas defissavienojumi. Problēma par defissavienojumu vai adefisālo konstrukciju lietošanu ir svarīga gan no pareizrakstības — ortogrāfijas un interpunkcijas — viedokļa, gan arī no gramatiskā un jēdzieniski semantiskā aspekta. Katrā konkrētajā gadījumā jāizprot tulkojamā jēdziena nozīmi, jāatrod latviešu valodai atbilstošs izteiksmes veids.

Krievu valodā defise lietota samērā plaši. Sīki analizēta arī defises lietošana (krievu valodā defissavienojumi ietilpināti salikteņu kategorijā), konstatētas nekonsekvences tās lietojumā dažādās vārdnīcās un rokasgrāmatās. Defissavienojumu struktūras pētīšanu

¹ Defissavienojums jeb defisālā konstrukcija ir vārdu grafisks saistījums ar defisi vienā jēdzieniskā un strukturālā vienībā.

² Adefisālās konstrukcijas ir dažādi atributīvi savienojumi, salikteņi, kā arī citas struktūras konstrukcijas, kuru rakstībā defise nav lietota.

apgrūtina tas, ka nav skaidru un nepārprotamu kritēriju, kad defise jālieto, kad — ne. Eksistē daudz robežgadījumu, kas sarežģī klasifikāciju. B. Bukčina un L. Kalakucka iesaka izvēlēties defisālās konstrukcijas, ievērojot galvenokārt formālus kritērijus.³ Arī prakse defises lietojumā krievu valodā joprojām nav īstas konsekvences.

Latviešu valodā defissavienojumu problēma ir maz pētīta. Daži paragrāfi defises lietošanai veltīti skolu gramatikās. Par šo problēmu publicēts A. Blinkenas raksts⁴, tai atvēlēta arī neliela nodaļa viņas grāmatā «Latviešu interpunkcija»⁵. Par defisi īpašvārdu rakstībā runāts izdevumos «Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā»⁶.

Krievu valodas defissavienojumus tulkojot latviešu valodā, iespējami divi principi — tulkojums ar defissavienojumu un tulkojums ar adefisālo konstrukciju. Defissavienojumi latviešu valodai, kā jau teikts, nav raksturīgi, un tie tiek lietoti tikai nedaudzos gadījumos, galvenokārt — lai norādītu uz divu priekšmetisku nojēgumu funkcionālo līdzvērtīgumu, piemēram, *mar-*

³ Sk.: Букина Б. З., Калакуцкая Л. П. Сложные слова. М., 1974.

⁴ Blinkena A. Par defises lietošanu. — Krāj.: Latviešu valodas kultūras jautājumi, 1. laid. R., 1965, 146.—157. lpp.

⁵ Blinkena A. Latviešu interpunkcija. R., 1969, 380.—385. lpp.

⁶ Sk., piem.: Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā. IX. Franču valodas īpašvārdi. R., 1963, 39., 41., 43., 44. lpp.; Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā. III. Vācu valodas īpašvārdi. R., 1960, 33., 34. lpp. u. c.

ksisms-ļeņinisms — марксизм-ленинизм ZT, 77, 10, 27;⁷ *sūknis-motors* — насос-мотор 40 b, 146; *caurulišu-lentes radiatoris* — трубчато-ленточный радиатор 10 tv, 362. Pārējos gadījumos latviešu valodā iespējamās visdažādākās krievu valodas defissavienojumiem atbilstošas adefisālās konstrukcijas — salikteni (*ekspresautobuss* — автобус-экспресс 45 b, 133); ar saikli saistīti vārdi (*naudas un mantu loterija* — денежно-вещевая лотерея RB, 78, 25, 4; *sirds un asinsvadu slimības* — сердечно-сосудистые болезни RB, 77, 284, 6); dažādas bezsaikļa konstrukcijas — ar lietvārdu nominatīvā (*pašizgāzējs automobilis* — автомобиль-самосвал 45 b, 133); ar lietvārdu ģenitīvā (*fantāzijas filma* — фильм-фантазия RB, 77, 289, 5; *rūdu bagātināšanas kombināts* — горно-обогатительный комбинат RB, 78, 8, 2); ar adjektīvu vai divdabi (*divgadīgās puķes* — цветы-двулетники 9 tv, 597; *sprakstošie līni* — лен-прыгунец 9 tv, 422; *universālās saliekamās ierīces* — универсально-сборочные приспособления 11 tv, 474); ar adverbu (*instruktīvi metodiskā vēstule* — инструктивно-методическое письмо 13 tv, 369); konstrukcijas ar rakšaidrojumu iekavās (*romāni (daki)* — дако-романцы ZT, 77, 9, 37); konstrukcijas ar palīgteikumu (*actiņas, kas atgādina spožas pogas* — глазенки-пуговицы RB, 78, 21, 6); citas struktūras konstrukcijas (*diplomandi* — студенты-дипломники RB, 78, 35, 4; *augšnes gruntsūdens* — почвенно-грунтовая вода 12 tv, 373).

⁷ Avotu saīsinātajās norādēs lietots šāds šifrs: avota nosaukuma saīsinājums, izdošanas gads, numurs, lappuse (periodikai) vai avots, lappuse (vārdnīcām un biļeteniem). Avotu nosaukumu saīsinājumi: M — «Māksla», RB — «Rīgas Balss», ZT — «Zinātne un Tehnika», b — Latvijas PSR ZA Latviešu valodas terminoloģijas biļetens (norādīts biļetena numurs), tv — Terminu vārdnīca (norādīts vārdnīcas numurs).

Sajā rakstā sīkāk apskatīta viena no latviešu valodas daudzveidīgo adefisālo konstrukciju grupām, kas guvusi plašu lietojumu zinātniskajā terminoloģijā. Tās ir adefisālās konstrukcijas, kuras veido adverbā un īpašības vārda vai adverbā un divdabja savienojums (turpmāk — adefisālās konstrukcijas ar adverbu); šis savienojums kopumā funkcionē kā priekšmetiska nojēguma raksturotājs (piem., *sanitāri higiēniskā izpēte* — санитарно-гигиенические изыскания 11 tv, 367; *kompleksi mehānizētā ražošana* — комплексно-механизированное производство 11 tv, 481). Šādās konstrukcijās adverbs mēdz būt adjektīviskas cilmes. Šās grupas adefisālo konstrukciju darināšanas iespējas ir ļoti plašas, jo latviešu valodā ir daudz adverbu, kas darināti no adjektīviem: «. . . vārdšķiras nozīmes ziņā adverbī ir ļoti tuvi ar adjektīviem. Tādēļ mūsdienu latviešu valodā gandrīz visiem adjektīviem līdzās iespējams veidot adverbu.»⁸ Adverbus darina gan no primāriem, gan atvasinātiem adjektīviem, visvairāk — ar galotni *-i*.

Konstrukcijas, kurās adverbā un īpašības vārda vai divdabja savienojums tuvāk paskaidro raksturojamo vārdu, latviešu valodā ir atributīvas. Arī krievu valodā šīm konstrukcijām atbilst defissavienojums atributīvā funkcijā (tā pirmais komponents ir elements, kas beidzas ar *-o*, bet otrais — adjektīvs, piem., словесно-логическая память — *verbāli loģiskā atmiņa* 13 tv, 361). Komponentu secība abās kontaktvalodās vairākumā gadījumu sakrīt, piemēram, *mākslinieciski estētiskā attīstība* — художественно-эстетическое развитие 13 tv, 403; *konkrēti tēlainais paņēmieni* — конкретно-образный

⁸ *Soida E.* Adverbs un adverbēšanās mūsdienu latviešu valodā. R., 1969, 45. lpp.

приём ZT, 77, 1, 29; *brīvi apgrozāms aizņēnums* — свободно-обращающийся заём 11 tv, 355.

Adefisālās konstrukcijas ar adverbu, kuras paskaidro raksturojamo lietvārdu un atbilst krievu valodas defisavienojumiem, visbiežāk tiek lietotas zinātniskajā, tehniskajā un mācību literatūrā (vairākums šo konstrukciju, parasti kopā ar raksturojamo vārdu, fiksētas terminoloģijas vārdnīcās un biļetenos), bet daļa no tām sastopamas arī periodikā, piemēram, *ķīmiski farmaceitiskā rūpniecība* — химико-фармацевтическая промышленность 11 tv, 485; *alfabētiski sistemātiskais katalogs* — алфавитно-систематический каталог 42 b, 146; *idejiski tikumiskās īpašības* — идейно-нравственные качества RB, 78, 24, 3; *optiski aktīvais komponents* — оптически-активный компонент ZT, 77, 5, 3.

Analizētais piemēru materiāls liecina, ka adefisālajās konstrukcijās ar adverbu adjektīvam parasti ir noteiktā galotne: *dabiski ekonomiskā zona* — природно-экономическая зона 9 tv, 383; *marksistiski leņiniskā ētika* — марксистско-ленинская этика RB, 77, 297, 8, u. tml.

Terminu vārdnīcās adjektīviskās adefisālās konstrukcijas ar adverbu reizēm dotas bez raksturojamā vārda, piemēram, *sarkanīgi brūns* — красновато-бурый 9 tv, 411; *krokaini krunkots* — складчато-морщинистый 9 tv, 547. Praksē tās lietojamas kopā ar raksturojamo vārdu, kura gramatiskā forma nosaka arī adefisālās konstrukcijas otrā komponenta formu, piemēram, *sarkanīgi brūnās tuksneša augsnes* — красновато-бурые пустынные почвы 9 tv, 514.

Reizēm praksē sastopami gadījumi, kad konstrukcijās ar adverbu un adjektīvu arī latviešu valodā tiek lietota defise: *vokāli-instrumentālais ansamblis* (I. Kalniņa skaņuplates «Dzeguzes balss» apvāks); *literāri-*

muzikāla kompozīcija M, 80, 3, 55; *zinātniski-praktiskā konference* (LLA Veterinārijas fakultātes 1979. gada oktobra konferences programma). Šādi gadījumi konstatēti arī pirmajos terminu biļetenos, piemēram, *sabiedriski-politiskā leksika* 18 b, 23; *etimoloģiski-morfoloģiskais pareizrakstības princips* 18 b, 19; *marksistiski-ļēniniskā estētika* 21 b, 4. Konsekventi defise līdzīgās konstrukcijās lietota J. Lojas grāmatā «Valodniecības pamatjautājumi» (R., 1968): *emocionāli-ekspressīvie momenti* (134. lpp.); *loģiski-priekšmetiskais saturs* (133. lpp.); *salīdzinoši-vēsturiskās metodes* (114. lpp.) u. c. Šādā pozīcijā defise latviešu valodā ir lieka.

Minētā tipa konstrukcijās adverbs semantiski raksturo ar īpašības vārdu nosaukto pazīmi. Adverbs šādā pozīcijā vienmēr saistīts ar adjektīvu, ir atkarīgs no tā, paskaidro to, bet visa konstrukcija kopumā tuvāk raksturo ar sekojošo lietvārdu nosaukto objektu; piemēram, *absolūti sausa augsne* 9 tv, 499: sausuma pakāpi raksturo adverbs, bet visa adefisālā konstrukcija izsaka objekta *augсне* pazīmi; *zinātniski tehniskā revolūcija* 11 tv, 504: šis termins apzīmē zinātnes un tehnikas revolūcijas procesu, kam «izveidojušies kopīgi cēloņi, kas izraisa kopējas sekas, kuras ir savstarpēji saistītas, atrodas ciešā mijiedarbībā un veido vienotu dialektisku procesu. Šis process aptver visas zinātnes, tehnikas un ražošanas nozares.»⁹

Adjektīviskas cilmes adverbs var būt arī savienojumā ar divdabi un kopā ar to paskaidrot lietvārdu, piemēram, *informatīvi rosinošā metode* — информационно-побуждающий метод 13 tv, 342; *vienlaicīgi nobriestošās kaņepes* — одновременно-созревающая конопля 9 tv,

⁹ *Utināns F.* «Zinātniski tehniskā revolūcija» vai «zinātnes un tehnikas revolūcija»? — *Ciņa*, 1974, 18. janv.

406; *otrēji piesātināta augsne* — вторично-насыщенная почва 12 tv, 540; *sabiedriski bīstama darbība* — общественно-опасное действие 10 b, 10. Tāpat kā adefisālajās konstrukcijās ar adverbu un īpašības vārdu, minētajos piemēros adverbs raksturo divdabi, bet visa konstrukcija kopumā — ar lietvārdu nosaukto objektu.

Īpatnēji savienojumi latviešu valodā veidojas arī tad, ja tulko krievu valodas defissavienojumu, kurā viens no komponentiem ir saliktenis. Atbilstošajā latviešu valodas adefisālajā konstrukcijā sastopami vairāki vārdi, starp kuriem veidojas komplicētas attiecsmes, piemēram, *lirveida plūksnaini šķelta lapa* — лировидно-перистораздельный лист 9 tv, 427; *pārtraukti nepārplūksnaini dalīta lapa* — прерывисто-непарноперисторасеченный лист 9 tv, 428.

Dažādu valodu ortogrāfiskās sistēmas ir atšķirīgas, un tās nosaka valodu strukturālās īpatnības un tradīcija. Salīdzinoša krievu un latviešu valodas teksta analīze liecina, ka latviešu valodā defise tiek lietota daudz retāk nekā krievu valodā. Valodas praksē defises lietošanā ir vēl daudz svārstību un problemātisku gadījumu. Tāpēc nepieciešams dziļāk pētīt abu valodu gramatiskās un semantiskās īpatnības, lai varētu izstrādāt noteiktus kritērijus defissavienojuma vai adefisālās konstrukcijas izvēlei un ieteikt optimālo struktūru konstrukcijām latviešu valodā, kuras atbilstu krievu valodas defissavienojumiem. Rūpīgi jāiedziļinās izsakāmo jēdzienu saturā, labi jāapzinās tās iespējas, kādas šo jēdzienu izteikšanai ir latviešu valodā. Svarīgi ir nostiprināt defisrakstījumu tur, kur tas ir lietderīgi, bet atbrīvoties no nevietā ieviesta defisrakstījuma rakstu valodā.¹⁰

¹⁰ Sk. arī *Blinkena A.* Par defises lietošanu, 156. lpp.

PAR VĀRDA ZINĀTNE VESTURI

Kā liecina rakstu valoda, tad gadsimtiem ilgi var iztikt bez vajadzīga vārda. Vārds *zinātne*, piemēram, rakstu valodā parādās tikai 19. gs. 70. gados, kaut gan vajadzība pēc tā rodas jau 17. gadsimtā. 19. gs. otrajā pusē gan tiek darināta virkne jaunvārdu, bet tie nozīmi 'zinātne' iegūst uz neilgu laiku. Veclatvieši — 17., 18. gs. rakstu valodas veidotāji —, saskaroties ar nepieciešamību jaunam jēdzienam atrast atbilstošu latviešu vārdu, vācu valodas vārdam *Wissenschaft* piemēro kaut ko no tā, kas valodā tajā laikā atrodams. Un tā gandrīz trīs gadsimtus jēdziena «zinātne» funkcijas tiek it kā sadalītas starp lietvārdiem *ziņa* un *zināšana*. Pirmo reizi vārdam *Wissenschaft* ekvivalents jāmeklē G. Mancelim 17. gs., sastādot vācu—latviešu vārdnīcu. Šim vācu valodas vārdam viņš pretim liek *zināšana*.¹ Šo pašu sastatījumu atrodam cita veclatvieša — J. Langija 1685. gadā sarakstītajā vārdnīcā.² 18. gadsimtā vērojamas zināmas pārmaiņas — abās lielākajās šā laika vārdnīcās — J. Langes (1777. g.) un G. F. Stendera (1789. g.) — jēdzienam *Wissenschaft* par vairāk atbilstošu izraudzīts lietvārds *ziņa*. Šie šķirkļa vārdi līdz ar lietvārdu *ziņa* atklāj kādu īpatnību, kas raksturo vārddarināšanu un leksisko sistēmu veclatviešu rakstības periodā, kad jaunvārdu veidošanu aizstāja ar jaunu nozīmju piešķiršanu jau valodā esošiem vārdiem; atsevišķām valodas vienībām šā perioda rakstu valodā tiek mākslīgi izveidota noslogota leksisko nozīmju struktūra.

¹ Mancelis G. Lettus. 1638, 211. lpp.

² Langijs J. Vācu—latviešu vārdnīca. R., 1936, 254. lpp.

It labi to rāda lietvārds *ziņa*. G. F. Stenders šķirkli *ziņa* iekļāvis valodas materiālu, kas raksturo šā lietvārda lietojumu valodā. Bagātīgais ilustratīvais materiāls — *ziņu dot, ziņā likt, tas būs mana ziņa, ar ziņu darīt, ar manu ziņu* — rāda, ka vārds ir aktīvā vārdu krājuma vienība. G. F. Stenders, sastatot šo lietvārdu ar jēdzienu *Wissenschaft, Erkenntnis* un izmantojot to arī vārdkopā *augstas ziņas* jēdziena «filozofija» tulkojumam (sk. vārdnīcas 264. lpp.), radījis lietvārdam tādu semantisko slāni, kam pēc nozīmības būtu jāklūst par primāro vārda leksiskās semantikas struktūrā. Vārdnīcas vāciski latviskajā daļā pretim *Wissenschaft* ir doti abi lietvārdi — *zināšana, ziņa* (706. lpp.). Acīmredzot G. F. Stenders nav bijis īsti pārliecināts par sastatījuma *ziņa* — *Wissenschaft* pareizumu, varbūt pat nojautis, ka vārdam ar aktīvu pamatnozīmi un daudzveidīgu funkciju vārda savienojumos ir grūti mainīt leksisko nozīmju struktūru.

Arī pirmajos jaunlatviešu sacerējumos, kur bijusi nepieciešamība pēc jēdziena «zinātne», izmantots šis veclatviešu izplatītais paņēmieni — jaunu nozīmju piešķiršana jau esošajiem vārdiem. Tā J. Alunāns mēģinājis jēdziena «zinātne» apzīmēšanai lietot vārdus *gudriba, mācība*. 1862. gadā «Pēterburgas Avīzēs»³, rakstot par Pēterburgas Zinātņu akadēmiju, viņš lietojis vārdkopu *augstas gudribas akadēmija*. Šajā laikā, kā liecina rakstu avoti, rodas pirmie mēģinājumi jauna vārda darināšanā, kuram vajadzētu valodā funkcionēt ar nozīmi 'zinātne'. 1860. gadā iznākušajā B. Diriņa grāmatā «Latviešu rakstniecība» atrodams jaunvārds *zinātnība*, kas turpmāk — 19. gs. 70. un 80. gados rakstu valodā plaši sastopams: «..Lomonosovs tika celts par

³ Pēterburgas Avīzes, 1862, № 23.

Zinātnību Akadēmijas biedru.»⁴ J. Alunāns ar nozīmi 'zinātne' darina jaunu lietvārdu *zināmība*, ko vārdkopā *valsts zināmība* viņš attiecina uz vārdu *politika*: «. viņš mācījās valsts vadišanas zināmību (Kameralwissenschaft).»⁵

19. gs. 60. gados sagatavotās K. Valdemāra un K. Ulmaņa vārdnīcas uzskatāmi atspoguļo jaunvārdu materiālu, kas radies, rakstot par zinātņi, istajam *zinātnes* vārdam vēl valodā neesot. K. Valdemārs jēdzienu *Wissenschaft* izteicis ar jaunvārdu *zinātnība*⁶, K. Ulmanis vārdnīcā ievietojis abus jaunvārdus — *zināmība* un *zinātnība*⁷, kas attiecināti uz *Wissenschaft*.

Īsi pēc abu vārdnīcu iznākšanas rakstu valodā beidzot parādās pats *zinātnes* vārds. 1874. gadā «Baltijas Vēstnesī» ievietots Kronvaldu Ata raksts «Valodas kopējiem», kurā par pareizo jaundarinājumu ieteikts vārds *zinātne*.⁸ 19. gs. 70. gadu rakstu avoti liecina, ka Kronvaldu Ata jaunvārds ātri vien sāk iekarot pamattiesības, un 70. gadu beigās vārds jau ir ietverts M. Miežiņa sagatavotajā vārdnīcā⁹. So jaundarinājumu par veiksmīgu atzinis A. Stērste un lietojis savos sacerējumos: «. Mans gala nolūks ir tas, lai latviešu valodu skolās mācītu un mācītos kā *zinātņi*.»¹⁰

Jaundarinājumu veiksmē nav nejauša. Kronvaldu Atis, jaunus vārdus darinot, radīja ne vienu vien veik-

⁴ Vārpa. Lasīšanas grāmata skolās un mājās. R., 1881, 305. lpp.

⁵ *Alunāns J.* Tautas saimniecība. 1867, VI lpp.

⁶ [K. Valdemārs] Krievu—latviešu—vācu vārdnīce. M., 1872.

⁷ [K. Ulmanis] Lettisches Wörterbuch. R., 1872.

⁸ *Kronvalda Atis.* Kopoti raksti, I. R., 1937, 471. lpp.

⁹ Leišu—latviešu—poļu—krievu vārdnīca [no Miežiņa]. Tilzīte, 1894, 141. lpp.

¹⁰ *Stērste A.* Latviešu valodas mācība, sistemātisks kurss. R., 1879, IV lpp.

smīgu atvasinājumu ar neproduktīvo piedēkli *-(t)n-*, piemēram, *sūtnis, pagātne, nākotne, pagātne*. Atsevišķu jaunvārdu nozīme laika gaitā ir mainījusies, dažs darinājums ar ieteikto nozīmi nav valodā ieviesies. Tā, piemēram, 1899. gadā vārds *pamatne* lietots ar nozīmi 'iemesls': «Es dažādu pamatņu dēļ vēlu un ceru, ka [avīzei] būs daudz vairāk lasītāju...»¹¹ Jaundarinājums *uzdotne* ar nozīmi 'uzdevums' nekļūst par literārās rakstu valodas piederumu¹².

Glūži bez nozīmes nepaliek un uzreiz no rakstu valodas neizzūd 19. gs. 70.—80. gados tik populārie *zinātnība* un *zināmība*. Nosaukumā «Rīgas Latviešu biedrības zinātnības komisija» vārds *zinātnība* tiek nomainīts ar atvasinājumu *zinība*, ko kādu laiku lieto arī ar nozīmi 'zinātne': «Ja ar šādām atbildēm apmierinās, tad vairs nevar nekāda zinība pastāvēt.»¹³

Pārskatam par atvasinājuma *zinātne* ieviešanos rakstu valodā šajā vietā likt punktu nebūtu īsti pareizi, jo apskats vēl būtu nepilnīgs un zināmā mērā vienpusīgs. Nepilnīgs tāpēc, ka jaunvārda nostiprināšanās rakstu valodā tik nepamanāmi vis nenoritēja, bet vienpusīgs tāpēc, ka nemaz netiktu aplūkots pats jaunā vārda veidošanas fakts tādā būtiskā aspektā kā vārddarināšana. Tāpēc jāpiemin, ka 19. gs. beigās periodikā izraisījās diskusija par jaunvārdu *zinātne, zināmība, zinātnība, zinība* darināšanu, to lietderību un semantiku. Diskusijā piedalījās K. Milenbahs, A. Stērste (ar pseidonīmu Tālvaitis), A. Vēbers. Pēc diskusijas materiāliem¹⁴ redzams, ka jaunvārdus *zināmība, zinātnība* noraida visi

¹¹ *Kronvalda Atis*. Kopoti raksti, II. R., 1936, 312. lpp.

¹² Turpat, 311. lpp.

¹³ Pūrs, 1894, № 3, 165. lpp.

¹⁴ Baltijas Vēstnesis, 1878, № 20.

diskusijas dalībnieki. A. Vēbers par labāko atzīst atvasinājumu *zinība*, skaidrojot šo vārdu kā labu virsleksēmu, kam labi pakārtojas valodas materiāls, kurš saistīts ar vārdu *mācība*, piemēram, *dabas, valodas mācība*. A. Vēbers atzīst, ka vārds *zinība* ir labāks arī tāpēc, ka tas darināts pēc valodā esoša tipiska vārdarināšanas parauga — verba sakne + izskaņa *-iba*.

A. Stērste noraida visus atvasinājumus ar izskaņu *-iba* un vārdu *zinātne* atzīst par labāko gan no vārdarināšanas uzbūves, gan vārddarināšanas nozīmes viedokļa. Pēc viņa ieskata, atvasinājums pēc uzbūves labi iekļaujas valodā to atvasinājumu vidū, kas darināti ar piedēkli *-(t)n-* (A. Stērste izdala piedēkli *-tn-*. — M. B.), piemēram, *nākotne, senatne, mazatne, jaunatne, pelotne, sēklotne, nogultne, virsotne, galotne* u. c.

A. Stērstes dotais vārddarināšanas nozīmes skaidrojums atvasinājumam *zinātne* vērtējams gan kā neveiksme, gan arī kā veiksmē. Par neveiksmi tas jāatzīst tāpēc, ka semantiskais sastatījums un salīdzinājums ar iepriekš minētajiem atvasinājumiem nepārlicina, bet par veiksmi uzlūkojams tāpēc, ka A. Stērste, noraidīdams visus atvasinājumus ar *-iba* — *zinība, zinātnība, zināmība* —, uztvēris kādu būtisku šo atvasinājumu īpašību: atvasinājums ar *-iba* abstrahē katru atsevišķu jēdzienu, kas nosauc vairāk vai mazāk konkrētu vai abstraktu parādību, piemēram, *mūžs* — *mūžība, gudrs* — *gudrība*, un tāpēc atvasinājumiem *zinība, zinātnība, zināmība* nepiemīt tā kopības vai veseluma nozīme, kuru par svarīgu jaunā vārda *zinātne* semantikā uzskata A. Stērste. Viņš raksta: «Pēdējā ziņā uzņemams vārds *zinātne*, kā zinātnīgu ieguvumu auglis = vesels kopā savākts sajēgums...»¹⁵ A. Stērstes skaid-

¹⁵ Baltijas Vēstnesis, 1878, № 20.

rojums arī nav īsti pārliecinājies, un diskusijā iesaistās K. Milēnbahs, norādot: «..No viņa [A. Stērstes] raksta nav īsti «zinātnes» pareizība noskārstama.»¹⁶ It īpaši K. Milēnbahs iebilst pret A. Stērstes izvirzīto labaskaņas principu jauna vārda noderības pamatojumā. K. Milēnbahs aizrāda, ka tas vien, ja vārds jaukāk skan, nav pietiekami zinātnisks pamatojums.

Arī K. Milēnbahs skaidro jaunvārda uzbūvi un nozīmi. Uzskatāmi parādīta vārda *zinātne* iekļaušanās valodas sistēmā pēc tā vārddarināšanas uzbūves. K. Milēnbahs dziļākai vārddarināšanas uzbūves izpratnei min salīdzinājumus ar verbu. Viņš parāda, ka valodā ar piedēkli *-n-* darināti vārdi, kam pamatā kopcilmes darbības vārdi, kuru senākā nenoteiksmes forma beidzas ar *-ti*, piemēram, *ligot*, sal. liet. *liguoti*, *pit*, liet. *pinti*, *mit*, liet. *minti*, un no tiem darināti lietvārdi *ligotnis*, *mitnis*, *pītnis*. Jāatzīst, ka arī K. Milēnbaha dotais vārddarināšanas nozīmes skaidrojums — atvasinājuma *zinātne* semantiskais salīdzinājums ar tādu darinājumu kā *tekatnis* — ir nepārliecināošs.

Valodā bija radīts jaunvārds, kura nozīmes skaidrojumā nevarēja balstīties uz struktūras ziņā līdzīgiem atvasinājumiem. Tāpēc par veiksmi uzlūkojams A. Stērstes dotais atvasinājuma *zinātne* atšķirību skaidrojums salīdzinājumā ar atvasinājumiem, kas darināti ar izskaņu *-iba*.

Tagad, kad ir pilnīgi skaidra un apzināta viena no vārddarināšanas sistēmas likumsakarībām — vārddarināšanas formas un nozīmes nesaderības likums jaunu vārdu darināšanā,¹⁷ ir viegli izskaidrot, kāpēc vārdam *zinātne* ir tik daudz priekšteču. 19. gs. beigās un 20. gs.

¹⁶ Baltijas Vēstnesis, 1878, № 20.

¹⁷ Земская Е. Словообразование. М., 1973, с. 69—76.

sākumā, kad izraisījās ne viena vien diskusija un strīds par kādu atsevišķu jaunu vārdu un vārddarināšanas teorija atpalika no vārddarināšanas prakses, nozīmīga bija K. Milenbaha izvirzītā prasība: «..mums nebūs ikkatru jaundarinātu vārdu rakstniecībā kā kādu jaunu atradumu apsveicināt, bet vienmēr pārbaudīt, vai jaunceltais vārds pareizi pēc atvasinājumu un skaņu likumiem darināts. Diemžēl tādu nepieciešamu pārbaudījumu mums trūkst vēl ne mazā mērā.»¹⁸

A. BLINKENA

VAI BURTISKI JĀSAPROT TIKAI BURTISKI?

No īpašības vārda *burtisks* atvasinātais apstākļa vārds *burtiski* tiek lietots vairākās nozīmēs. Sākotnējā un vistiešākā izsaka to, ka vārds vai teksts ir burts burtā atkārtots, piem., skolēns var no klases biedra *burtiski* norakstīt uzdevuma atbildi. Šī nozīme saskaņā arī «Latviešu literārās valodas vārdnīcā» dotajā piemērā *Vārdu «bezmiegs» nevajag saprast burtiski kā pilnīgu miega trūkumu* (Llvv 1, 145), taču te sakars ar pamatvārdu nav vairs absolūts, jo vārdos izteikti jēdzieni mūsu apziņā ne vienmēr saistās ar rakstu, ar burtiem. Vārdam *burtisks* izveidojušies pārnesta nozīme, kas norāda, ka sekojošais vārds jāsaprot ļoti tuvu savai tiešajai nozīmei: ..*pie Staraja Rusas viņu burtiski saka pāja lodes*. (Karogs, 1979, № 2, 143. lpp.) ..*romāns «Dundurs» viņu burtiski satrīca*. (Rīgas Balss, 1980, 17. jūn.) ..*tavi varoņi ekrānā burtiski dzīvo*. (Kino, 1978, № 10, 24. lpp.)

¹⁸ Milenbahs K. Daži valodas jautājumi. 1902, 23. lpp.

No šīs pārnestās nozīmes izaugusi trešā — modālā — nozīme, kas līdzīga vārdu *tieši, patiešām, itin* u. tml. nozīmēm. Šādos gadījumos vārds *burtiski* pastiprina skaitļa vārdus, noteiktos vietniekvārdus vai īpašības un apstākļa vārdus, piem., .. *šajā valstī burtiski katrs cilvēks mil un saudzē dabu.* (Cīņa, 1980, 9. jūn.) .. *rāda pašizliedzīga darba paraugu burtiski visos saimniecības ražošanas iecirkņos.* (Cīņa, 1978, 1. aug.) .. *orķestris un solisti burtiski vienā mēģinājumā pratuši panākt savstarpēju saprašanos.* (Rīgas Balss, 1980, 22. maijā.) *Ienaidnieks uzglūn burtiski uz katra soļa..* (Rīgas Balss, 1980, 17. jūn.) *Tur uzskaitīts burtiski viss, pat vistas un gaiļi..* (Horizonts, 1979, № 17, 19. lpp.)

Dažreiz pat konteksts liecina, ka teiktais «*burtiski*» tiešajā nozīmē nemaz nav domāts, piem., *Cik gan iesācējiem viņš nav palīdzējis tikt uz augšu! Vadāja burtiski aiz rokas kā bērnus, veselām naktīm sēdēja pie nemākulīgiem manuskriptiem, grieza, svitroja, laboja, pārtaisīja sižetu un kompozīciju, pārrakstīja veselas nodaļas, bez žēlastības saisināja.* (Hillers V. Klusais tirāns. R., 1980, 104. lpp.) Vārds *burtiski* te izmantots kā stilistiskas ekspresijas līdzeklis.

Ievērojot vārda *burtiski* stilistiskās resp. modālās funkcijas, daži rakstītāji (vai izdevniecību redaktori?) šo vārdu sāk atdalīt ar komatiem kā iespraustu vārdu, kas attiecas uz visu teikumu, piem., *Tas, kas notika vēlāk, Kulaginu, burtiski, satricināja.* (Hillers V. Klusais tirāns. R., 1980, 36. lpp.) *Todien Garaņinai, burtiski, viss krita no rokām laukā..* (Turpat, 61. lpp.) *Es pats to uzzināju, burtiski, pēc pāris minūtēm.* (Turpat, 226. lpp.) *Viņu, burtiski, bija satricis viss dzirdētais.* (Ardamatskis V. Atmaksa. R., 1975, 349. lpp.) .. *Savinkovs viņam sacīja, burtiski, šādus vārdus..* (Turpat,

365. lpp.) *Pirms filmēšanas Leimanis, burtiski, izpētīja katra tēlotāja seju..* (Skujiņš Z. Zibens locīšana. R., 1978, 29. lpp.) *Viņa [Viļa Lāča] darbi, burtiski, ielauzās katrā mājā..* (Turpat, 41. lpp.)

Tomēr *burtiski* galvenokārt pastiprina vienu vārdu, resp., teikuma locekli un tātad nav atdalāms ar komatiem. Tāpat runā šis vārds netiek atdalīts ar pauzēm un arī citādi intonatīvi neizdalās.

Jāpiebilst vēl, ka vārda *burtiski* lietošanā vajadzētu būt kritiskākiem un neaizmirst arī citus izteiksmes līdzekļus. Sis vārds pastiprināti ienāk tulkojumos oriģinālvalodu ietekmē, bet ne vienmēr tas ir nepieciešams.

A. PLESUMA

PAR VĀRDU *RADOŠS*

Pēdējos gados publicistikā visai bieži sastopams vārds *radošs*, tas kļuvis par modes vārdu un bieži tiek lietots bez apdoma. Šķiet, ka vairākums šā vārda lietojumu radies, autoriem ejot pa vieglākas pretestības ceļu stila meklējumos. Liela ietekme acīmredzot bijusi arī krievu vārdam творческий. Taču vārds *radošs* nebūt nav piemērots visiem tiem gadījumiem, kad krievu valodā lieto творческий. Krievu—latviešu divsējumu vārdnīcā (1959) vārdam творческий doti tulkojumi *radīšanas-*; *radošs*; *jaunrades-*; *daiļrades-* un pievienoti piemēri dažādiem lietošanas gadījumiem. Citēšu dažus no tiem: творческая мысль — radoša doma; творческая история романа — romāna radīšanas gaita (vēsture); творческий вечер — jaunrades vakars, radoša

darba vakars; творческий процесс — jaunrades process; творческий путь писателя — rakstnieka daiļrades ceļš.

Pareizi vārds *radošs* tiek lietots tādos gadījumos, kad to attiecina uz personām, kas rada kultūras vērtības, nodarbojas ar daiļradi, piem., *radošie darbinieki, radošā inteliģence* (pretstatā inteliģencei, kuras darbam nav jaunrades rakstura). Šis vārdkopas kļuvušas par terminiem, un tajās vārds *radošs* lietojams ar noteikto galotni, tāpat arī vārdkopā *radošās profesijas*, kura attiecināma uz tādām profesijām, kuru pārstāvji ir kultūras vērtību radītāji, piem., rakstnieki, mākslinieki, arhitekti. Pārnestā nozīmē vārds *radošs* ar noteikto galotni lietojams vārdkopā [mākslinieka] *radošais rok-raksts*, ar ko tiek apzīmētas mākslinieka daiļrades raksturīgākās īpatnības.

Ar nenoteikto galotni vārds *radošs* tiek lietots vārdkopās *radošs cilvēks, radoša personība*, ar ko apzīmē cilvēkus, kuru attieksme pret dzīvi un darbu nav formāla, vienaldzīga, bet kuri arvien cenšas radīt, atrast kaut ko jaunu, vērtīgāku. Ar šādu attieksmi cilvēks *strādā radoši*, viņa pieeja darbam ir *radoša pieeja*, un viņa veiktais darbs ir *radošs darbs*.

Ja cilvēku kopējā darba, viņu sacensības, tikšanās rezultātā tiek radītas jaunas vērtības vai vismaz tiek gūta ierosme turpmākajam darbam, tad var runāt par *radošu sadarbību, radošu sacensību, radošu tikšanos*. Bieži tomēr vārds *radošs* šādās vārdkopās ir lieks un tekstā itin labi var iztikt ar vārdiem *sadarbība, sacensība, tikšanās* (piem., *rūpnicu strādnieku un aktieru tikšanās*). Nepareizs nav arī vārda *radošs* lietojums vārdkopās *radoša doma, radoša noskaņa*, taču dažkārt vairāk piemēroti būs citi varianti, piem., *radošam darbam* (vai *daiļradei*) *piemērota noskaņa*.

Nereti sastopami lietojumi *radošais komandējums*,

[rakstnieku, mākslinieku] *radošais atvaļinājums*, t. i., komandējums (atvaļinājums), kas paredzēts radošajam darbam, *radošie strīdi* — strīdi par radošā darba (jaunrades, daiļrades) jautājumiem, *radošais process* — radošā darba process. Tātad šeit ir runa par apstākļiem, norisēm, kas sekmē kādu garīgu vērtību tapšanu.

Piemēram:

Ovčiņņikovs ne tikai teicami pārvalda diriģēšanas tehniku, bet viņam piemīt arī spējas psiholoģiski iedarboties uz orķestri... Viņš aicina sev līdzīgu mūzikas aizrautībā, un gan viņš, gan muzikanti sakļaujas vienā radošā procesā (Rīgas Balss, 1980, 15. septembrī).

Izdevniecība «Liesma» 1980. gadā izdevusi literatūrteorētisku rakstu krājumu «Kā rakstīt?», kura titullapā dots šāds žanra apzīmējums: *Polemiskas apceres un radoši strīdi*. Pret šādiem lietojumiem, šķiet, nebūtu pamata iebilst.

Vairāki no krievu valodas tulkoti nosaukumi un apzīmējumi atzīstami par vārdkopām, kurās elidēts kāds vārds, piem., Творческое объединение «Экран» — *Radošā apvienība «Ekrāns»* (t. i., radošo darbinieku apvienība), творческие союзы — *radošās savienības*, творческие вузы — *radošās augstskolas*, (t. i., augstskolas, kas gatavo radošos darbiniekus); šeit minamas arī vārdkopas *radošais kolektīvs* [kinofilmu uzņemšanas] *radošā grupa*.

Daudzos tekstos tomēr vārds *radošs* ir lieks; to izmetot, teksts nekļūst mazāk saprotams, pat otrādi — iegūst lielāku skaidrību. Piemēri:

[Rīgas Krievu drāmas] *teātra mākslinieciskās padomes locekļu skaitā divi ir Rīgas vagonu rūpnīcas pārstāvji. Teātra un rūpnīcas radošais kontakts palīdz gan aktieriem, gan ražošanas darbiniekiem ko-*

lektīvu estētiskajā un tikumiskajā audzināšanā. (Rīgas Balss, 1980, 15. septembrī.) Labāk un skaidrāk būtu: .. *Teātra un rūpnīcas kontakts palīdz ..*

Visi 48 darbi izstādei izvēlēti tā, lai rīdziniekiem rastos priekšstats par šā mākslinieka radošo izaugsmi. (Rīgas Balss, 1980, 28. novembrī.) Ja rakstītu par šā mākslinieka izaugsmi, tad, šķiet, neviens lasītājs gan nedomātu par mākslinieka fizisko augšanu, t. i., augšanu garumā. Varētu teikt arī: .. *lai rastos priekšstats par mākslinieka daiļrades attīstību.*

Ieskatu Daugavpils mākslinieku radošajos meklējumos, izteiksmes formās un «rokrakstos» gūsiet, iegriežoties G. Šķiltera memoriālajā muzejā. (Rīgas Balss, 1980, 28. novembrī.) Ja ir runa par mākslinieku meklējumiem, tad taču pats par sevi saprotams, ka šie meklējumi attiecas uz daiļradi, nevis uz kādu pazaudētu vai iegūstamu lietu.

Tas [Latvijas Padomju Rakstnieku savienības VIII kongress] nospraudis lielos un atbildīgos uzdevumus, kas veicami, lai tālāk paaugstinātu daiļdarbu idejisko un māksliniecisko līmeni, nostiprinātu literātu radošo sadraudzību ar darbaļaužu kolektīviem. (Rīgas Balss, 1980, 27. oktobrī.) Sai gadījumā pietiktu, ja rakstītu par literātu un darbaļaužu sadraudzības vai draudzības nostiprināšanu.

Viņš [aktieris Aleksandrs Bojarskis] šķirās no mums radošo un profesionālo spēku pilnbriedā. (Lit. un Māksla, 1980, 16. novembrī.) Šķiet, ka aktiera radošais darbs nav nošķirams no viņa profesionalitātes, turklāt, ja sakām, ka aktieris miris spēku pilnbriedā, tad ar to jau saprotam viņa radošo darbu, radošos spēkus. Tātad citētajā tekstā ir vairākkārtēja liekvārība.

Šis slimības [ateroskleroze, miokarda infarkts u. tml.].. nereti aizsauc no dzīves ļaudis radošo spēku plaukumā. (Rīgas Balss, 1980, 15. septembrī.) Vai tādus cilvēkus, kas savus spēkus neveltī radošam darbam, šis slimības neskar? Te labāk iederētos sensenais tautas izteiciens *pašos spēka gadus*.

Vārds *radošs* ir lieks arī šādos kontekstos: *panākumi Dziesmu un deju svētku radošajās sacensībās; aktieri dalās radošajās iecerēs* (labāk: *aktieri stāsta par savām iecerēm*); *paust to, kas iecerēts un izauklēts radošā iztēlē; tēlnieku radošā grupa* (vai ir arī neradoši tēlnieki?).

Tālāk minēsim piemērus, kam gan nojēguma formulējuma, gan stila ziņā itin viegli atrodamī labāki varianti: *radošā pieredze* (labāk: *pieredze radošajā darbā, daiļradē*); *radošā problēma* (labāk: *radošā darba, daiļrades problēma*); *noietais radošais ceļš* (labāk: *noietais daiļrades, jaunrades ceļš*), *radošā biogrāfija* (labāk: *radošā darba biogrāfija, daiļrades biogrāfija*; reizēm var iztikt tikai ar vārdiem *daiļrade, jaunrade, radošais darbs*), *radošā atskaite, radošais pārskats* (labāk: *pārskats par radošo darbu*), *mākslinieka radošais sniegums* (labāk: *mākslinieka sniegums*). Pēdējo stereotipo, jēdzieniski neskaidro vārdkopu dažos kontekstos labāk aizstāt ar pilnīgi citādu izteiksmi. Piemērs:

Antonio Saljēri.. bija galma komponists un kapelmeistars. Radošajā sniegumā ap 40 operu, oratorijas, mazāku formu baznīcas mūzika, instrumentāldarbi. (Lit. un Māksla, 1980, 19. septembrī.) Labāk saprotami un līdz ar to stilistiski labāki varianti: *Komponista atstātajā mantojumā ir ap 40 operu..; viņš sacerējis (komponējis) ap 40 operu.*

Valmieras teātrim jau vairāk nekā divdesmit gadus ir radoši sakari ar kaimiņrepublikas Igaunijas

teātriem. (Lit. un Māksla, 1980, 15. septembrī.) Vai šajā gadījumā nebūtu labāk izteikties pavisam parasti: *Valmieras teātris jau vairāk nekā divdesmit gadus sadarbojas ar Igaunijas teātriem?*

Vēl mācoties Maskavas konservatorijā, viņš [V. Ovčinnikovs] pārsteidza savus studiju biedrus un pāsniedzējus ne tikai ar muzikālo atmiņu, bet arī ar radošo savdabīgumu. (Rīgas Balss, 1980, 15. septembrī.)

Nav īsti saprotams, kas domāts ar «radošo savdabīgumu». Talanta savdabīgums? Vai varbūt savdabīga pieeja darbam?

Neloģiski vārds *radošs* lietots šādā kontekstā: *..nemitīgi ciniņi par sava «es» radošo pastāvēšanu.* (Lit. un Māksla, 1980, 12. septembrī.) Tad jau labāk tā: *..ciniņi par sava radošā «es» pastāvēšanu.*

«Rīgas Balss» 1980. gada 27. augusta numurā vienā rakstā atrodami divi vārda *radošs* lietojumi nevieta.

- 1) *Nekad nebūs iespējams radošo kinoprodukciju ražot tā, lai katrs kadrs būtu apbrinas objekts.*
- 2) *Tāpēc nevar radoši «norakstīt» cilvēkus, kuriem kādreiz atsevišķs kinodarbs nav izdevies.*

Kas ir «radošā kinoprodukcija»? Mākslas filmas? Un vai īpaši tiek ražota arī neradoša kinoprodukcija? Ja radošajā kinoprodukcijā katrs kadrs nevar būt apbrinas vērts, tad varbūt neradošajā produkcijā tas ir iespējams? Lūk, cik daudz neskaidrību un pat miklu lasītājam uzdod šādi nepārdomāti vārdu virkņējumi! Un ko nozīmē «radoši norakstīt cilvēkus»? Laikam jau «norakstīt», t. i., neatzīt šo cilvēku radošo darbu. Tad tā arī vajadzētu teikt vai rakstīt.

Pavisam neloģiski ir vārdu savienojumi *radošā krīze*, *radošās neveiksmes*. Kaut arī šeit it kā būtu piedomā-

jams klāt vārds *darbs*, taču šie vārdu savienojumi jēdzieniski nav līdzīgi iepriekš minētajiem *radošie strīdi*, *radošais process* u. tml., kuros ir runa par tādiem strīdiem, tādu procesu, kurā kaut kas rodas. Krīzes, neveiksmes turpretī neko nerada un nepalīdz radīt, gluži otrādi — tās neļauj radīt, traucē radošo darbu. Saprotami un rakstītājam itin viegli iedomājami, ja vien viņš nav pakļāvies vārda *radošs* inflācijai un domāšanas stereotipiem, ir loģiskākie vārdu savienojumi *daiļrades krīze* vai *krīze radošajā darbā*, *neveiksmes daiļradē* (*radošajā darbā*).

Jāievēro arī, ka *radošs* ir divdabis, tāpēc nebūtu vēlams darināt tam salīdzināmo pakāpju formas *radošāks*, *visradošākais*.

Lasot vārda *radošs* milzum daudzus lietojumus dažādās kontekstos un vārdu savienojumos, kas, kā redzams, bieži ir visai neloģiski, rodas priekšstats, ka vairākums rakstītāju tiekušies pēc spilgtākas izteiksmes, bet nav domājuši par domas skaidrību. Taču domas skaidrība ir pirmais un svarīgākais laba stila priekšnoteikums.

J. VALDMANIS

PAR VĀRDU UZIET

Ir vērojams, ka samērā bieži vārds *uziet* tiek lietots ar nozīmi 'atrast'. Rodas jautājums, vai vārdi *uziet* un *atrast* ir sinonīmi, respektīvi, vai *uziet* visos gadījumos var lietot *atrast* vietā, vai tikai dažos gadījumos *uziet* ir lietojams ar nozīmi 'atrast'.

Apriori jāpieņem, ka minēto vārdu semantika nav identiska, jo, kā zināms, leksiskā sistēma necieš absolūtus dubletus un cenšas tikt no tiem vaļā. Salīdzinot

vārdu *uziet* un *atrast* semantiku, var konstatēt, ka tajā ir gan kopīgais, gan atšķirīgais.

Vārdam *atrast* «Latviešu literārās valodas vārdnīcā» (sk. 1. sēj. 413.—414. lpp.) ir fiksētas 6 nozīmes, un katrai no tām (izņemot 3. un 6. nozīmi) ir vairākas nozīmes nianšes (relatīvi patstāvīgas nozīmes sastāvdaļas ar sīkākām semantiskām atšķirībām).

1. 'Meklējot ieraudzīt, dabūt (ko pazaudētu, pazudušu, noslēptu, noslēpušos)': *atrast* pazaudēto atslēgu. // 'Sameklēt (vajadzīgo, vēlamo)': *atrast* piemērotu dzīvokli. // 'Uziet, atklāt (parasti to, ko meklē)': *atrast* dimantus taigā. // 'Nejauši, negaidīti ieraudzīt, uziet (ko cita pazaudētu vai noslēptu)': *atrast* uz ielas naudas maku. // 'Pārbaudot konstatēt, atklāt': *atrast* kļūdas skolēna darbā. 2. 'Atklāt, konstatēt, arī izgudrot (pētījumu, meklējumu rezultātā)': *atrast* jaunu ķīmisku savienojumu. // 'Domāšanas rezultātā (piemēram, analizējot, izdarot matemātisku darbību u. tml.) noteikt, konstatēt, izsecināt': *atrast* teikumā izteicēju. // 'Izdomāt': *atrast* izeju sarežģītā situācijā. // 'Domās izvēlēties (piemērotāko izteiksmi, līdzekļus u. tml.)': *atrast* īstos vārdus. 3. 'Atlicināt, veltīt laiku': *atrast* brīvu brīdi. 4. 'Sastapt, satikt (kur)': *atrast* paziņu mājās. // 'Ieraudzīt, pamanīt (ko noteiktā stāvoklī)': *atrast* bērnu guļam. // 'Ieraudzīt, pamanīt (lietas, parādības)': pamaz ironijas atrodam dzejā. // 'Saskatīt, ievērot, uztvert (īpašības)': *atrast* daudz vērtīga drauga raksturā. 5. 'Iegūt, iemantot': *atrast* piekritējus. // 'Sastapt (noteiktu attieksmi)': miera piekritēju kustība atradusi atbalsi darbaaudīs. // 'Pārdzīvot, izjust': *atrast* prieku darbā. 6. parasti divdabja formā: atradis. 'Iedomājies, izdomājies, arī izvēlējies (ko)': atradis par ko brīnīties.

Vārda *uziet* semantika 'atrast' nozīmē ir daudz šaurāka. Var izdalīt četrus lietojumus. Par biežāk lietoto un primāro atzīstama nozīme 'ejot, virzoties nejauši, negaidīti ieraudzīt (priekšmetu, dzīvu būtni)'. Piemēri:

Es u z g ā j u ganidama Birzē daiļu ozoliņu .. (Tautasdziesma.) *Kristīne [slēpojot] u z g ā j u s i vakardienas sliedes — pa tām vieglāk slid.* (Indrāne I. Lazdu laipa. R., 1963, 454. lpp.) *Tas [saimnieku dēls] tiešām gulēja kaut kur, tikai mātei netrāpījās u z -*

i et. (Upīts A. Zaļā zeme. R., 1947, 251. lpp.) *Reiz kamenes uzgāja gavs, alkšņu krūmā dundurus braucidama..* (Caune A. Zemes raksti. R., 1978, 39. lpp.) *.. šis pats Egle [ārsts] uzgāja, ka slīmieki Dzelves krastā dejoja, un rājās tā, ka skanēja viss mežs.* (Birze M. Smilšu pulkstenis. R., 1964, 177. lpp.)

Sai nozīmei ir nianse — 'nejauši, negaidīti ieraudzīt, atklāt (parasti ko pazaudētu, pazudušu, noslēptu, noslēpušos)':

Kā gan tēvs nebrinētos, skapi piepeši uziedams pāri tūkstošu rubļu! (Blaumanis R. Izlase. R., 1958, 187. lpp.) *Kravādamies viņš uzgāja grāmatu, kurā bija ierakstīts Viļa Bauskas vārds un kuru nesen bija no viņa aizņēmis.* (Sakse A. Pret kalnu, 2. R., 1960, 95. lpp.) *.. nomira reiz cilvēks, kas daudzus gadus bija ubagojis. Bet pēc nāves viņa skrandās uzgāja četri tūkstoši rubļu zeltā.* (Salenieks E. Otrais mētelis, šūts no ielāpiem. R., 1969, 201. lpp.) *.. pils pārbūves darbos uzietas pazemes ejas un telpas ar dažādām apslēptām mantām.* (Zinātne un Tehnika, 1976, № 10, 11. lpp.)

Retāks ir vārda *uziet* lietojums nozīmē 'ejot, virzoties sameklēt (vajadzīgo, vēlamu)':

.. [Annele] izstaigājusi laukā visas malas: nekur uziet tādas zemes, kā vajaga. (Brigadere A. Trilōģija. R., 1957, 112. lpp.) *.. jebkurā gadījumā, kad centos uziet naktsmitni, man izdevās to atrast jau pašā pirmajā mājā, kurā iegriezos.* (Lagzdīņš V. Zili zaļā romantika. R., 1966, 141. lpp.) *.. te pat krūmi pilni aizaugušām pamestām mājām, bet nevaru uziet.* (Ziedonis I. Kurzemīte, 2. R., 1974, 131. lpp.)

Līdzīgi iepriekšminētajam retāks ir vārda *uziet* lietojums ar semantiku 'atklāt, atrast (vajadzīgo, vēlamu)':

.. izdarot izrakumus, zemē var atrast ļoti interesantas lietas. Piemēram, u z i e t senu sagrautu pilsētu pēdas .. (Zvaigzne, 1955, № 1, 14. lpp.) .. pārmeklējot skolu, vecajās klavierēs u z i e t a pārtikas slēptuve. (Dripe A. Pēdējā barjera. R., 1971, 187. lpp.)

No minētajiem piemēriem un iepriekš teiktā var secināt, ka vārda *uziet* korektam lietojumam ir raksturīgi divi momenti. Pirmkārt, *uziet* parasti konkrētas lietas, tas ir, priekšmetus, dzīvas būtnes u. tml., nevis ko abstraktu. Par nevēlamiem uzlūkojami šādi lietojumi: «uziet motivāciju savam lēmumam», «uziet pareizo pieeju katram cilvēkam», «uziet brīvu brīdi», «uziet daudz vērtīga drauga raksturā» u. tml. Otrkārt, jēdziens 'uziet' neietver iezīmes «mērķtiecīgs», «sistemātisks», bet tam raksturīgas īpašības «nejaušs», «negaidīts». *Uziet* — tas ir ieraudzīt, atklāt, sameklēt *nejauši*, *negaidīti*. Tāpēc par neatbilstošu vārda semantikai atzīstami šādi *uziet* lietojumi:

.. jo modernāku un tādēļ arī apstrīdamāku atrisinājumu [monumenta projektam] *uziesim*, jo izdevīgāk viņam [= Magnusam Tē] .. (Vetemā E. Mazo romānu grāmata. R., 1979, 30. lpp.) *Leņingradas astrofiziķi izdarijuši svarīgu atklājumu ceļā uz Visuma dziļu izzināšanu. PSRS Zinātņu akadēmijas A. Jofes Fizikas un tehnikas institūta darbinieki ar unikālu aparatūru, ko ar aerostatu paceļ atmosfēras augšējos slāņos, u z g ā j u š i anti vielas daļiņas — antiprotonus primārajā kosmiskajā starojumā.* (Rīgas Balss, 1980, 20. febr.) «*Vai tas cilvēks, kas te bija ielidis pēc jūsu pēdējā apmeklējuma, ir saņemts..?*» «*Jā. .. tas cilvēks ir u z i e t s ..*» (Pivovarčiks A. Atvērtais logs. R., 1975, 54. lpp.)

Gan atrisinājums monumenta projektam, gan anti-

vielas daļiņas, gan cilvēks ir atrasts, tas ir, mērķtiecīgi, sistemātiski darbojoties, atklāts, sameklēts.

Kā redzams, salīdzinājumā ar *uziet* vārda *atrast* semantika ir daudz plašāka un vairāk sazarota, tātad arī *uziet* lietojuma iespējas nav tik daudzveidīgas. Šie vārdi ir sinonīmi, un tos iespējams likt vienu otra vietā tikai dažās nozīmēs.

O. BUSS

BARBARISMI-1980

Par barbarismiem latviešu valodnieki un arī nevalodnieki, kam rūp valodas kultūra, ir runājuši un rakstījuši jau desmitiem, pat simtiem reizu. Un acīmredzot tas būs jādara vēl daudzkārt, jo barbarismu problēmu atzīt par atrisinātu nekādā ziņā nedrīkst, it īpaši tāpēc, ka ikdienas sarunvalodā lietoto barbarismu skaits un to lietošanas biežums joprojām ir visai ievērojams.

Ka tas tiešām tā ir, par to liecina arī visjaunākie novērojumi. 1980. gada pirmajos desmit mēnešos autors centies pierakstīt katru pamanīto barbarisma lietojumu. Protams, bieži vien pierakstus izdarīt nebija iespējams; ir fiksēts apmēram 20—25% no šai laikā dzirdēto barbarismu lietojumu kopskaita. Iegūtā materiāla kopējais apjoms gan nav sevišķi liels, tomēr daudzas kopīgas tendences tajā izpaužas pietiekami uzskatāmi.

Minētajā laikposmā rīdzinieku sarunvalodā ir izdevies fiksēt 355 barbarismu lietojumus (šeit un turpmāk minētajos skaitļos nav atspoguļots *vo!* lietojums; šis vārdiņš lielā izmantošanas biežuma ziņā ir unikāls). Tas nozīmē, ka šai laikā pavisam dzirdēts apmēram

1400—1800 barbarismu lietojumu. Šis skaitlis nav mazs, tomēr arī ne tik liels, kā vareja gaidīt. Sistemātiski tika novērota humanitāri izglītotās inteligences runa, bet citu sociālo slāņu pārstāvju valodiskās darbības vērojumi bija fragmentāri.

Iegūtajā materiālā krievu cilmes barbarismu (turpmāk — arī KCB) skaitliskais pārsvars pār neliterārajiem aizguvumiem no vācu valodas (turpmāk — arī VCB) ir tikai 185 vārdlietojumi pret 170.

Tiesa, šo nelielo starpību starp VCB un KCB veido atšķirīgas struktūras kopumi. VCB biežumu samērā augstā līmenī notur biežāk lietoto leksēmu daudzkārtējs izmantojums, turpretī KCB kopskaits ir lielāks, bet atsevišķu vārdu lietošanas biežums caurmērā mazāks nekā līdzīgiem ģermānismiem.

Leksēmu skaits desmit mēnešu laikā fiksētajā materiālā ir šāds: 99 VCB un 132 KCB. To vārdu skaits, kas lietoti vairāk nekā vienu reizi, abās grupās ir gandrīz vienāds: 24 VCB un 23 KCB (te nav ņemti vērā tie gadījumi, kad kādu vārdu atkārtoti lietojis viens un tas pats runātājs). Summējot katras grupas 8 vispopulārāko barbarismu lietojumu skaitu, var konstatēt neliterāro ģermānismu lietojumu skaitlisko pārsvaru: 51 pret 42.

Kuri tad ir visbiežāk dzirdamie barbarismi dažādu sociālo slāņu un grupu pārstāvju runā? «Līderis» gan starp ģermānismiem, gan arī kopumā ņemot, neapšaubāmi ir *foršs*¹ — 16 reģistrējumi (piemērs no 10—12 gadus vecu pusaudžu sarunas: *kas ir? forš koļask(a)! iestums iekšā!*), 10 reizes fiksēts *bišk* ar variantiem

¹ Kopā ar adjektīviem ir uzskaitīti arī no šā paša celma darinātie adverbji, piem., *foršs* un *forši*, *feins* un *feini*, *švaks* un *švaki* u. c.

bišku, bišk, bišķiņ, bišķīt (man ir bišku sēnes, drusku ogas, un tas i viss), 5 reizes feins, pa četrām — cēneris (pārdevēja draudzenei: viņa te būs, un ta tu to cēner no viņas ievalc), fāters (kopā ar variantu fācs: man točn fāčam dāvan(u) vajag), fiksi², johaidi!, miskaste (māte mazam bērnam: nu, priekš kam tev tād(i) mēsl(i) vaj(a)dzig! Iemet viņ miskastē!), mutere.

KCB «līderis» (neņemot vērā ārpus konkurences esošo vot), kas fiksēts 10 reizes, ir toč, točn, točna. 7 reģistrējumi ir dāvai un mošk, 6 — truba. So četru vārdu frekvence ir krietni augstāka nekā nākamajam četriniekam, kurā ietilpst — katrs ar 3 fiksējumiem — fšjo, plaščis (grāmatveikala pārdevēju saruna: pie tiem plaščiem liel(a) rind(a)? — pirka viens pēc otra! dāvai, aizdrāz!), ručka (rindā stāvoša sieviete: somai ir kiškas ārā... ručka satrūkusi), učene.

Zināmu interesi varbūt var izraisīt arī tas, kuri barbarismi vēl fiksēti vairāk nekā vienu reizi (dažādu cilvēku lietojumā). Tie ir VCB duršlaks, follā, ķiķerēt,

² Minēts adverbs, jo atbilstošais adejktīvs netika fiksēts.

SOMAI IR KIŠKAS ĀRĀ... RUČKA SATRŪKUSI

galloģermānisms *randiņš, šance, šancēt, šilte, širmis, šmucspainis, štelle, štruntigs, štrunts, veša, zapte* un KCB *a* (ar nozīmi 'bet'), *atsročka*, anglorusisms *gols, gosti* (<ГОСТ), *ģēla* (variants *ģiela*), *harašo* (variants *harošs*), *kiškas* (variants *ķiškās*), *načaļņiks, pendele, sapravit, spička, ščots, tolks, vaģities* (variants *voģities*).

Jau no šā KCB uzskaitījuma var secināt, ka materiāla atlasē apzināti ir nedaudz grēkots pret stingri zinātniskiem barbarismu izdalīšanas kritērijiem. Proti, ir ņēmi vērā arī tādi vārdlietojumi, kas īstenībā būtu saucami par citvalodas citātiem. Daži piemēri:

es ar to leišu grāmatiņu pie viņiem — salik man udarēņijus (to stāsta, atceroties studiju gadus filoloģijas fakultātē);

toč tajā brīdī no padjezda nāk vecen ārā (no pusaudžu sarunas).

Piemēri, kuros krievu valodas vārdi lietoti bez morfoloģiskās adaptācijas:

*es aizņem rind(u) na fsjakij pažarnij;
vobščem, es piezvanišu.*

Šādi citas valodas vārdu lietojumi ir pirmā pakāpe ceļā uz to, lai attiecīgie vārdi kļūtu par latviešu valodas barbarismiem, un tādēļ barbarismu apskatā jāiekļauj arī tie. Protams, ne jau katrs šādi lietots vārds pārvēršas par barbarismu. Tā kā divvalodības apstākļos citvalodas vārdu un izteicienu citēšanas iespējas ir praktiski neizsmeļamas, tad arī barbarismu krājuma paplašināšanos varētu iegrožot tikai apzināta enerģiska pretdarbība.

Tieši citātu jeb potenciālo barbarismu kategorijā KCB ir visneapstrīdamākais skaitliskais pārsvars pār VCB — proporcijā apmēram 4:1 (precīzus skaitļus nosaukt šeit nav iespējams, jo robeža starp citātu un barbarismu ir pārāk plūstoša un subjektīva).

Lai pārbaudītu, cik lielā mērā novērotāja pozīcija ietekmē savāktā materiāla proporcijas, šo materiālu var sadalīt divās daļās, atsevišķi izdalot tos fiksējumus, par kuru informantiem (t. i., runātājiem) ir droši zināms, ka tie pārstāv humanitāri izglītoto inteligenci. Otro materiāla daļu veido lielākoties nejauši noklausītu sarunu fragmenti, un starp informantiem ir bijuši visdažādāko sociālo un profesionālo grupu pārstāvji. No tipiskuma viedokļa šī otrā grupa tāpat ir reprezentīvāka, un tajā KCB lietojums ir relatīvi biežāks, proporcija KCB:VCB (saskaitot vārdlietojumus) ir 115:94.

Turpretim humanitāri izglītotās inteligences pārstāvju runā izpaužas pavisam cita tendence, proti, biežāk tiek lietoti ģermānismi — 76 VCB fiksējumi pret 70 KCB. Drošai vispārināšanai šie skaitļi gan ir par

maziem, bet starpība proporcijās ir neapšaubāma. Viens no šādas starpības cēloņiem acīmredzot ir saistīts ar dažādas cilmes barbarismu atšķirīgu odiozuma (nepieņemamības, «pretīguma») pakāpi dažādās sociālās grupās. Aktuālākais uzdevums ir — gan īsto, gan potenciālo barbarismu odiozuma palielināšana visplašākajos sabiedrības slāņos. So uzdevumu varēsim veikt vienīgi tad, ja īstenosim pretbarbarismu propagandu visur un vienmēr, kur un kad vien tas iespējams.

A. VILSONS

VAI VĀRDI NOLIETOJAS?

Pēdējos gados daži valodnieki un dzejas teorētiķi atkārtoti apgalvo, ka arī vārdi nolietojoties. Tā, piemēram, «Latviešu valodas kultūras jautājumus» 16. laidienā (R., 1980) valodnieks O. Bušs, citējis dzejnieka L. Brieža domas, ka «vārdi, no kuriem mēs ceļam savu dzejoļu namus, nolietojas kā materiāli, tā arī morāli» (86. lpp.), šim uzskatam pievienojas un vēl no savas puses pieliek: «Nolietojas, un ne tikai dzejā [...]» (86. lpp.).

Par jēdzienu «nolietoties» parasti runājam, kad darbarīks, apgērbs utt. pārliecīgas tā izmantošanas dēļ vairs nespēj veikt savus uzdevumus, ir nodilis un to vajag salabot (uzasināt, salāpīt u. tml.) vai aizstāt ar citu. Kamēr tas nav izdarīts, darbarīks arī laba meistara rokās ir nederīgs. Bet vai ar vārdiem notiek tāpat?

Pieņēmums, ka arī vārdi nolietojas («kā materiāli, tā arī morāli!»), vedina uz domām, ka viss valodas pamatfons, kas pazīstams jau gadu simtus un neskaitāmas reizes ik dienas lietots, ir vismaz morālistiski

nolietojies un ja ne šodien vai rīt, tad parīt nespēs veikt savus uzdevumus, kādēļ lietderīgi jau tagad, piemēram, jēdzienam «galva» vismaz eksperimenta veidā gatavot jaunu apzīmējumu.

Tas, protams, būtu absurds. O. Bušs tādu secinājumu arī neizdara, bet pamatoti protestē tikai pret nevēlamām sekām, kādas rada vārda «lietojuma masveidība» (86. lpp.) resp. pārlicīga atkārtotāšanās, bet tā nav nolietošāšanās, tas ir kaut kas pavisam cits.

Ja nams uzcelts slikti, tas ne vienmēr nozīmē, ka ķieģeļi bijuši slikti (nolietojušies), un, ja stils ir nemākulīgs, tas neliecina, ka arī tā elementi, atsevišķi ņemti, būtu jāpārveido. Pārmērīgi lietot var arī ūdeni un sāli un tā samaitāt jebkuru virumu, bet tādēļ nav jādomā, ka sāls un ūdens mūsu modernajās ZTR dienās nolietojušies un aizstājami ar ko citu. Kādēļ gan vārdam «nolietoties» piedēvēt tādu nozīmi, kas rada jucekli!

Vai ne tikai tādēļ, lai sen zināmu patiesību, to pasakot citā veidā, pasniegtu kā jaunu? Dzejā tāds paņēmieni ir īsti vietā, bet zinātnē nepavisam.

Kulinārijā nekādi pārpratumi šādā sakarā gan nerodas, jo tiem pretī stājas spēcīgs oponents — vēders, bet, par valodu runājot, tādas lietpratīgas autoritātes dažkārt pietrūkst.

Tādos gadījumos tēzē par vārdu nolietošanos tiek saskatīts «teorētisks pamatojums» secinājumiem, kas cīņu pret minēto nolietošanos iztulko nevis kā cīņu pret bezgaumīgumu, nemākslinieciskumu, netalantīgiem leksikas atkārtojumiem tekstos, bet kā uzstāšanos pret veciem un parastiem vārdiem vispār un kā attaisnojumu samākslojumiem un nevajadzīgam un apgrūtinotīgam novatorismam.

Meklējumi pēc jauniem vārdiem un jauniem morfoloģiskiem veidojumiem, bez šaubām, vajadzīgi, taču ne tādēļ, ka jau ilgi kalpojušie vecie, labie vārdi būtu nolietojušies, bet pavisam citu iemeslu dēļ. Galvenokārt tādēļ, ka dzīvē rodas un atklājas arvien jaunas parādības un šā jaunā vai tikai no jauna apgūtā satura izteikšanas uzdevumi papildinājumus leksikā un morfoloģijā prasīt prasa varbūt ne mazāk kā J. Alunāna laikos. Darba šē daudz, un nešķiedīsim enerģiju nevajadzīgos virzienos.

Cīnīsimies pret izteiksmes pelēcību un nekulturālibu, ko rada autora vārdu krājuma nabadzība un nemākulība vārdu atkārtotā lietošanā, bet ar kļūmīgiem secinājumiem pavadītu pārpratumu novēršanas labad nesauksim minēto aktivitāti par cīņu pret vārdu «nolietošanas».

Nespriedīsim par nolietošanas arī tādos gadījumos, kad labāk teikt vienkārši — vārdu vai formu novecošanās (brīvestība > brīvība).

Neprasmīga atkārtošana vai kā citādi nepiemērota vārdu lietošana ir stilistikas jautājums, novecošanās — jautājums par vēsturi un attīstību. Pirmajā no šiem jautājumiem parasti vairāk kvalificēti ir literāti (žurnālisti, oratori utt.), otrajā (galvenokārt terminoloģijas izveidē) lielāka kompetence palaikam attiecīgo nozaru speciālistiem.

Jauni vārdi — pat ne visai labi veidoti — ātri ieviešas, ja tie nāk «tukšā vietā», t. i., ja attiecīgā apzīmējuma vēl nav, bet tas ir vajadzīgs. Turpretim jau esošo, bet it kā «nolietoto» vārdu un formu uzlabošanas mēģinājumus tauta pieņēmusi samērā maz.

Par to liecina, piemēram, mežsaimnieku leksika. Mežos sen jau plaši ieviesta moderna tehnika, bet joprojām

runājam par ciršanu, cirsmām, cirtēm u. tml. Ar faktisko stāvokli koksnes apstrādē šī terminoloģija nesaskan, bet neviens tādu trūkumu necenšas novērst, un tas nav arī vajadzīgs. Kaut vai tādēļ ne, ka vēsturiskajam ir sava īpatnēja vērtība un skaistums.

Latviešu valodas pilnveidošanā neparasti veiksmīgi ir bijuši J. Raiņa ieteiktie atvasinājumi, un tādēļ jo zīmīgi, ka pat šajā gadījumā tautas un rakstnieka nepieņemto darinājumu ir stipri vairāk nekā pieņemto.

Lūk, tikai pāris desmitu no lielā meistara dienasgrāmatās fiksētajiem, bet vismaz pagaidām vērtīgajiem ieteikumiem «nolietoto» aizstāt ar ko labāku (īsāku, poētiskāku).

26.2.13. mierinājums — mierme
izlīdzinājums — izlīdzme
pieminējums — mintne
aizmiršana — aizmirstne
darījums, darīšana — darne

3.5.12. /nešana/ nesme
/būšana/ būsmē
/iešana/ ejme
/darīšana/ darne (ne vairs «darne» kā
26. 2. 12.)
/runāšana/ runme
/rakstīšana/ rakstne

3.5.12. (cita lapiņa ar tādu pašu datumu kā
iepriekšējā)
/sataisīšana/ sataise
/staigāšana/ staigne
/atpūšanās/ atpūta — atpūtne
/ēšana/ ēsmē
/iešana/ iesme (ne vairs «ejme»)
/izgriešana/ izgriesme

- 4.5.12. /gulēšana/ gulme
 /liešana/ liesme
 /ģērbšanās/ ģērbsne
 /vārīšana/ vārme
 /iešana/ iesma (ne vairs «iesme»)
 /uziešana/ uzieša

Kā redzams pēc citētajiem piemēriem, erudītais, talantīgais valodas novators un reizē ģeniālais dzejnieks gadu desmitu ilgā darbā nav atradis citas uzlabojuma iespējas kā grūti izrunājamu līdzskaņu, it īpaši troksneņu, sablīvējumus (*-dzm-*, *-ntn-*, *-rstn-*, *-kstm-*, *-rbsm-*), kas gan bieži sastopami dažādās slāvu (poļu, čehu), bet ne latviešu valodā un nezina vai ir ieteicami.

Šie kritiskie atzinumi nav rakstīti pēc vecajās tradīcijās sastingušas domāšanas iepriekšpieņēmuma: «Velti pūlēties, tikpat nekā neiznāks!» — bet ar nolūku brīdināt no ilūzijām par ātri un viegli sasniedzamiem valodas novatoru lauriem, kas it kā iegūstami pēc principa — lai tikai būtu citādi nekā līdz šim.

Centība darbā, protams, ir laba, un apdāvināta jaunieša mirkļa iejūsma laimīgā gadījumā var dot pat spožāku rezultātu nekā tāda enciklopēdista ilgas pūles, kurš nespēj radoši domāt. Taču galvenajiem tādas darbības virzieniem jābūt citiem: pirmkārt, jārada latviskie nosaukumi līdz šim tikai ar svešvārdiem apzīmētiem jēdzieniem (*stress* — *spriedze*). Otrkārt, kā jau atzīmējām, jāmēģina saskatīt jaunu saturu vai tā nianse līdzšinējos vispārīgos apzīmējumos (*labsirdība* — *labestība*) un līdz ar to tie jādiferencē.

Kā vienā, tā otrā gadījumā jā rūpējas, lai netrūktu latvisku vārdu, nevis jācīnās pret vārdu «nolietošanas».

LATVIEŠU KALENDĀRVĀRDI

Jau senās Romas kalendāros tika atzīmētas dienas, kurās godināmi dievi, varoņi un valstsvīri. To pieminējis savās vārmās arī Ovīdijs. Mūsu ēras 4. gs. beigās katoļu baznīca sāka godināt savus svētos to nāves dienu datumos. Ar 1643. gadu izdeva īpašus sarakstus — Acta Sanctorum. Sējumu skaits ar šiem svēto sarakstiem sniedzās vairākos desmitos. Protestantu aprindas svētos neatzina, bet senās, ierastās piemiņas dienas, kas latviešiem bija arī ar ekonomisku raksturu, tika svētītas. Jurgos sākās jauns saimniecības gads, Jāņos — siena pļauja, Jēkabos — rudzu pļauja utt. Atmiņā saglabājās arī laikapstākļu maiņu (piemēram, sausuma vai lietus periodu) saistība ar noteiktām piemiņas dienām.

Vārda dienu svinēšana latviešiem ar reliģiskā kulta tradīcijām nesaauga, bet pastāvēja kā to personu godināšana, kam bija atbilstošais vārds. Tas attiecas gan tikai uz protestantiem un ateistiem, jo katoļiem un pareizticīgajiem viņu vārdi bija cieši saistīti ar svētajiem. Tāds pats stāvoklis ir saglabājies līdz mūsu dienām.

Tagadējos kalendāros ir saglabājušies daudzi vārdi, kuri tulkoti no svešām valodām vai ir latviskas cilmes un kuru nav nevienas konfesijas «svēto» sarakstos.

Kad 1761. gadā Jelgavā iznāca pirmais latviešu kalendārs «Jauna un veca laika grāmata us to 1761. gadu...», ļaužu apziņā vārda saistīšana ar noteiktu kalendāra datumu bija tik dziļi iesakņojusies, ka izdevējiem vajadzēja vārdus datēt kalendārā. No šā laika kalendāri nodereja arī par bērnu vārdu izvēles avotu.

Pirmajā latviešu kalendārā vārdi bija pārņemti no Kurzemes vācu kalendāra. Daži vārdi bija latviskoti vai tulkoti latviešu valodā. Tā *Fēliksa* vietā bija *Laimīgais*, *Konstantīna* vietā — *Pastāvīgais*, *Klaudija* vietā — *Klibais* u. tml. Rubenes draudzes mācītājs K. Harders (1748—1818) no 1781. līdz 1790. gadam izdeva pirmo Vidzemes kalendāru, kurā tulkotu un jaundarinātu vārdu skaits sasniedza 88. Par paraugu kalendārniekiem noderēja G. Manceļa un G. F. Stendera vārdnīcas.

Ar tautas atmodas laikmetu sākās arī latviešu interese par saviem personvārdiem. Veselu gadsimtu tie bija vācu kalendārnieku rokās. Jau 1871. gadā (*Baltijas Vēstnesis*, № 8, 9) Mēkons ieteic kalendārā atstāt tikai latviskus vārdus ar pozitīvu nozīmi. Viņa priekšlikumu realizēja Auseklis, 1879. gadā izdodot Latviešu gruntniecības kalendāru ar 315 jauniem latviešu vārdiem un atstājot tikai 40 senos, ierastos vārdus. Jaunos latviešu kalendārvārdus Auseklis bija ņēmis visvairāk no latviešu un lietuviešu mitoloģijas un vēstures — *Laima*, *Rota*, *Smaida*, *Spodra*, *Ceronis*, *Ziedonis* u. c. Šai laikā par latviešu personvārdu jautājumiem interesējās arī K. Biezbārdis, A. Kronvalds un Rīgas Latviešu biedrība.

19. gs. otrajā pusē latviešu kalendāru skaits strauji palielinājās. 1874. gadā to bija 4; 1885. gadā — 10; 1900. gadā — jau 32 kalendāri. Visos tajos bija papildināts vārdu krājums, ieviesti jauni vārdi. Vārdu izvēlē un datēšanā šajos kalendāros nebija nekādu principu un konsekvences. To kritizēja 1874. gadā «*Baltijas Vēstnesis*» (№ 42), A. Bīlenšteins 1885. gadā (*Latviešu Avīzes*, № 39, 40) un A. Alunāns 1882. gadā (*Baltijas Vēstnesis*, № 277).

Ausekļa eksperimentu 1889. gadā Pēterpilī atkārtoja

J. Sanders, papildinot latviešu kalendārvārdu sistēmu vēl ar vairākiem lietuviešu vārdiem (*Daina, Malda, Marga, Druvis* u. c.). Izveidojās vairākas kalendārvārdu sistēmas. Turklāt visos minētajos kalendāros ik gadus ievietoja jaunus vārdus. Tika mainīti esošo vārdu datumi. Vārdu darināšanā, izvēlē un datēšanā izveidojās juceklis. Vairāki latviešu kultūras darbinieki izteica savus ierosinājumus kalendārvārdu jautājumā. J. Kārkluvāls 1902. gadā «Baltijas Vēstnesī» (№ 132) ieteic paturēt tos vārdus, kas «pārgājuši tautas asinis», bet citus vecos un svešos vārdus no kalendārvārdu sarakstiem svītrot. Viņš ieteic paturēt arī visus latviskos un lietuviešu cilmes vārdus, kas tautā ieviesušies, un jaunus vārdus darināt tāds, kas saskan ar tautas dabu. Viņš atzīst par iespējamu dažu cittautu vārdu tulkošanu latviešu valodā, turklāt kalendārvārdu sistēma ik gadus revidējama. J. Kārkluvālam seko E. Zeltmatis, kas 1908. gadā izdod «Rakstniecības almanahu» ar latviešu kalendārvārdiem. Viņš arī sūrojas par vārdu datēšanas nevienādību un nostājas pret vecajiem kristietiskajiem un vāciskajiem personvārdiem, proponē paturēt noteiktos datumos ieviestos vārdus, bet jaunu vārdu datēšanu pieskaņot agrāko vārdu nozīmei un laikam. Pēc viņa domām, biblisko vārdu vietā liekami vārdi no latviešu mitoloģijas — *Kārta, Laima, Jumis, Pērkons* u. c. Jaunos vārdus viņš ieteic izvēlēties no latviešu literatūras un folkloras, sieviešu vārdus arī no puķu nosaukumiem, piemēram, *Magone, Roze, Vijolīte*.

Lai izbeigtu radušos haotisko stāvokli latviešu personvārdu darināšanā, 1901. gadā «Dzimtenes Vēstnesis» (№ 66) ieteic Rīgas Latviešu biedrībai nodibināt komisiju personvārdu jautājumā. Ieteikumu apspriež RLB Zinību komisijas vasaras sapulcēs Jelgavā 1910. gadā,

tiek izdotas «Piezīmes un aizrādījumi pie pārlabotiem latviešu dienu vārdiem». Tiek ierosināts kalendārā atstāt tikai tos vārdus, ko tautā lieto, un svītrot tos, kas ir sveši un nedaiļskanīgi un ko tauta nelieto. Tālāk sapulce iesaka latviešu kalendāros uzņemt arī labākos krievu personvārdus un no katoļu kalendāra tos vārdus, ko lieto Latgalē, atstājot arī izlokšnes īpatnības. No lietuviešu kalendāra ierosināts ņemt tikai raksturīgākos un jau tautā ieviesušos vārdus, piem., *Birutā, Baņuta, Daina, Ģedimins* u. tml., jaunus vārdus atvasināt no sugas vārdiem saskaņā ar pastāvošajiem gramatiskajiem principiem. Savā vārdu sarakstā Zinību komisija bija atstājusi 143 protestantu, 19 pareizticīgo un 9 katoļu vārdus un no jauna proponējusi 105 protestantu, 16 pareizticīgo un 5 katoļu kalendārvārdus.

Kalendāru izdevējiem ieteikums nebija saistošs, tādēļ kalendārvārdu sarakstos maz kas mainījās. Turpinājās jaunu vārdu pieplūde, tā ka ar vienu vārdu katrā kalendāra datumā vair nevarēja iztikt, bija jāliek blakus vairāki vārdi. Par to 1911. gadā «Dzimtenes Vēstnesī» (№ 142) raksta Rudzišu Pēteris un 1912. gadā «Baltijas Kalendārā» P. Bērziņš.

Vārdu skaita pieaugums dažādos kalendāros radīja nepieciešamību sastādīt vārdu kopsavilkumu un izskaidrot to cilti un nozīmes. Tādas vārdnīcas sastādīšanu 1915. gadā ierosināja D. Brukšis (Cēsu Apskats, № 14) un 1917. gadā izdeva darbu «Ko nozīmē mans vārds, kādā saucos, un kādus vārdus lai dodam saviem bērniem».

Pēc pirmā pasaules kara diskusiju par latviešu kalendārvārdiem uzsāka J. Sanders (Svētdienas Rīts, 1921, № 8), un 1923. gadā J. Bisenieks «Lauksaimnieku kalendārā» ierosināja nodibināt īpašu komisiju.

Buržuāziskajā Latvijā par kalendārvārdiem ir

rakstījuši ap 20 dažādu autoru, izteikdami visdažādākos ierosinājumus. Zinātnisku pētījumu par senajiem (13.—16. gs.) latviešu personvārdiem un uzvārdiem izdarījis E. Blese (Latviešu personvārdu un uzvārdu studijas. R., 1928). Savu ierosināto komisiju latviešu personvārdu lietā nodibināja J. Sanders 1930. gadā viņa vadītajā Latvju kristiešu biedrībā.

Jauno personvārdu sarakstu iespieda 1931. un 1932. gadā «Latvju Kristiešu gada grāmatā». Šis kalendārs turpināja «Pēterburgas kalendāra» tradīcijas, tāpēc palika tikai minētās biedrības ietvaros.

Kalendārvārdu jautājums joprojām palika nenokārtots. 1935. gadā Izglītības ministrija nodibināja kalendārvārdu komisiju, kurā uzaicināja piedalīties valodniekus ar E. Blesi priekšgalā. Komisija izveidoja divas paralēlas vārdu sistēmas: vienā uzņēma jaunus vārdus, otrā atstāja vecos. Katrs vārds kalendārā figurēja tikai vienu reizi. No kalendāra izmeta nederīgos vārdus un to vietā uzņēma derīgos. Vārdam bija jābūt labskanīgam, ar pozitīvu nozīmi, tādām, kas nerada nevēlamas asociācijas, un ne pārāk mākslīgi darinātam. Komisija jaunus vārdus nedarināja, bet aprobežojās ar tautā lietotiem vārdiem. Par nederīgiem tika atzīti stipri pārveidoti un no citām tautām aizgūti, kā arī pārāk oriģināli vārdi. Ierastās vārdu formas atstāja nemainītas, mainīja tikai dažu vārdu rakstību. Komisija balstījās uz P. Smita ieteikumiem: vārdu katalogā uzņemt «Līvonijas hronikas» vārdus, īpašvārdus no latviešu mitoloģijas (*Austra, Auseklis*), piemērotus vārdus no dzīvnieku un stādu nosaukumiem, zīmīgus vārdus (*Ausma, Blāzma, Dzidra* u. c.), bet izslēgt tādus vārdus kā *Kurbads, Trūdaļa, Zemlika, Viltis* u. tml. Izstrādātais vārdu saraksts netika ieviests, to aizkavēja Lielais Tēvijas karš.

Atzīmējama V. Ragusalas 1935. gadā Ludzā izdotā brošūra «Mūsu kristībvārdi, to nozīme un izcelšanās», kurā uzņemti gandrīz 300 cittautu cilmes vārdi ar nozīmes skaidrojumiem un 130 latviešu vārdi bez skaidrojumiem.

Pēc Lielā Tēvijas kara Latvijā tika izdoti kalendāri ar vārdu katalogiem, kādi pastāvēja 1941. gadā, vārdu skaitu pakāpeniski pavairojot. Sākot ar 1953. gadu, vārdu katalogi no kalendāriem tika uzņemti. Kad kalendāros atjaunoja vārdu katalogus, bija radies daudz vārdu, kas kalendāros nebija uzņemti. Tā kā gadsimtu gaitā tauta bija pieradusi pie vārda dienām, tad prasība par jaunu vārdu uzņemšanu kalendāros bija tik masveidīga, ka Kalendāru redakcijai bija jānodibina komisija jauno vārdu novērtēšanai un pretenziju apmierināšanai. No visiem jaunajiem vārdiem par pieņemamiem tika atzīti ap 30 vārdu. Ar tiem papildināts 1972. gada kalendārvārdu saraksts, kurā 1970. gadā bija 267 vīriešu un 395 sieviešu vārdi.

Ir laiks sākt kalendārvārdu jautājumu iztīrīt no principiālām pozīcijām.

A. MIKELSONE

DAŽI *KĀ*, *NEKĀ* LIETOJUMI

Sajā rakstā tiks apskatīti daži partikulu (pēc citu uzskatiem saikļu) *kā* un *nekā* lietojumi saikļvārda nozīmē salīdzinājuma konstrukcijā (sintaktiskā konstrukcijā, ar kuru izsaka divu nojēgumu salīdzinājumu¹).

¹ Sīkāk par to sk.: Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, 2. sēj. R., 1962, 377.—381. lpp.

Par kā, nekā lietojuma atšķirībām. Partikulu *kā* salīdzinājuma konstrukcijā lieto starp salīdzinātājdaļu un salīdzināmo daļu, ja tiek salīdzināti divi priekšmeti, priekšmets un pazīme, divas pazīmes u.tml.: *Ielejas vidū trīs pauguri kā trīs Gaiziņkalni pavasara miglā un bērzi kā balti alpinisti rindiņā kāpj pa vidējā kalna nogāzili augšup.* (Ziedonis I. Dzejnieka dienasgrāmata. R., 1965, 25. lpp.) *Katrs dzirdētais vārds kā ass naža dūriens ķēra Ģirtu tieši sirdi. Tā taču patiešām varēja notikt!* (Dripe A. Ceļa zīmes. R., 1966, 169. lpp.) *Saimniece.. siksta kā velns, ne pati drikst ēst, ne gājējiem dod..* (Upīts A. Zaļā zeme. R., 1947, 108. lpp.) *Bet Juri.. nebiju manijusi kā pārno rasu.* (Plotnieks J. Viena raiba vasara. R., 1977, 7. lpp.) *Katram jau tik ļoti [asaras] viss nebira kā Auziņietei..* (Upīts A. Zaļā zeme. R., 1947, 236. lpp.) *Kādreiz jau Edgars sailgojās nemiera. Tāda, kas pārņem tevi visu, kad tu vairs neesi spējīgs domāt kā vienmēr, staigāt, elpot kā vienmēr.* (Zigmonte D. Jūras vārti. R., 1963, 132. lpp.) *Juris cērtas apkārt kā dzelts, bet tēvs uzceļas gausi, it kā viņam sāpētu krusti.* (Krūmiņš E. Arī tava daļa. R., 1966, 18. lpp.)

Sādā vispārīgā salīdzinājuma nozīmē, kad salīdzināmajā daļā nav adjektīva, lokāmā divdabja vai apstākļa vārda pārākās pakāpes, ar partikulu *kā* var veidoties vārdu savienojumi *tā kā, tāpat kā, tikpat kā, it kā, itin kā*, kas saista salīdzinājuma konstrukcijas abas daļas. Vārdu savienojums *tā kā*, arī *tāpat kā* saista salīdzinājuma konstrukcijas daļas un reizē norāda arī uz pastiprinātu salīdzinājumu starp šiem komponentiem: *..dvēsele tā kā cirulis uzlido savās dzimtajās debesīs.* (Čaklais M. Lapas balss. R., 1969, 125. lpp.) *Labu, labu dziesmu Vajag meitenei. Gaišu tā kā liesmu Viņu meklēt ej.* (Lasmanis I. Ceļi šķērso horizontu. R., 1962,

25. lpp.) Vārdu savienojums *tikpat kā*, saistīdams salīdzinājuma konstrukcijas daļas, norāda arī uz pavājinātu salīdzinājumu: *Vecais Ilgums bij slims un no gultas nevarēja šķirties, tā bija viņam tikpat kā gliemezim vāks.* (Skalbe K. Pasakas. R., 1957, 182. lpp.) Saistot salīdzinājuma konstrukcijas daļas, uz pavājinātu, šķietamu salīdzinājumu norāda vārdu savienojums *it kā*, retāk *itin kā*: *..parādijās tumši sarkans, it kā uguns versmē nokaitis mēness..* (Grants J. Ausma ceļā. R., 1959, 65. lpp.) *Gūtie ceļa iespaidi it kā.. kinolente slid garām, nebeidzot stāstīt par mūsu Padomjzemes skaistumu..* (Zvaigzne, 1953, № 19, 17. lpp.)

Partikulu *kā* bieži lieto arī tad, kad vārdu savienojumam nav tik tipiskas salīdzinājuma nozīmes kā iepriekšējos gadījumos (te salīdzinātājdaļas nozīme zināmā mērā ir līdzīga pielikuma nozīmei). Ar šādu salīdzinājumu pastiprina izteikuma nozīmi salīdzinātājdaļā un piešķir tam lielāku pamatojumu, noteiktību, reizē arī norādot, ka salīdzināmajā daļā izteiktais nojēgums ir ierobežots no kāda viedokļa: *Man kā komunistam un vienkārši kā cilvēkam vajadzēja redzēt tālāk.* (Dripe A. Ceļa zīmes. R., 1966, 171. lpp.) No iepriekš minētajiem *kā* lietojumiem zināmā mērā atšķiras gadījumi, kad jāsaista viena un tā paša vārda atkārtojums un reizē jānorāda uz atkārtotā vārda nozīmes pastiprinājumu: *Mājās ejot, tas iegriezās pie kalēja Sedola, veca paziņas, kura smēdīte stāvēja kā stāvējusi ceļmalā.* (Pagele L. Proza. Romāni. R., 1949, 204. lpp.) *«Mājas kā mājas,» onkulis domīgi nosaka. «Vai tad nu mūsu mūžīnam nepietiek!»* (Saulītis B. Kad zeme atveras. R., 1966, 81. lpp.)

Aplūkotie gadījumi ir parastākie partikulas *kā* lietojumi latviešu literārajā valodā salīdzinājuma kons-

trukcijā.² Tālāk pievērsīsimies partikulas *nekā*³ lietošanai.

Literārās valodas norma prasa, lai partikulu *nekā* lietotu tad, kad salīdzinājuma konstrukcija ir saistīta ar nenoliegta verba formu un salīdzināmajā daļā ir adjektīva, lokāmā divdabja vai apstākļa vārda pārākā pakāpe: *.. parādījās smilts, dzeltenāka un miklāka nekā kāpu virspusē..* (Lācis V. Zvejnieka dēls. R., 1947, 413. lpp.) «Eduardam [Veidenbaumam] viss iznāk tiešāk un, galvenais, patiesāk nekā avižu cildinātajiem pantiņu salicējiem.» (Kalniņš J. Savādnieki. R., 1979, 38. lpp.) *Rīgas elektromašīnu rūpniecā strauji vēršas plašumā sacensība par piecgades individuālo plānu izpildi līdz V. I. Ļeņina 110. dzimšanas dienai. Pašlaik šajā kustībā piedalās vairāk nekā 150 strādnieki..* (Rīgas Balss, 1979, № 80, 2. lpp.)

Līdzīgi *nekā* salīdzinājuma izteikšanai lieto saliktā pakārtojuma teikumā, kad *nekā* saista palīgteikumu ar virsteikumu, kurā ir nenoliegta verba forma un adjektīva, lokāmā divdabja vai apstākļa vārda pārākā pakāpe: *Cilvēks var daudz vairāk izturēt, nekā viņš pats domā.* (Grigulis A. Caur uguni un ūdeni. R., 1945, 65. lpp.)

Turpretī, ja salīdzinājuma konstrukcijā ir adjektīva, lokāmā divdabja vai apstākļa vārda pārākā pakāpe un kāds noliegums (parasti noliegta verba forma), tad abu daļu saistīšanai lietojama partikula *kā*: *Bet ko Laimei bij darīt, ka viņai nebij vairāk kā šis saldaiss vilts [viltus]?* (Skalbe K. Pasakas. R., 1957, 62. lpp.)

² Par partikulas *kā* lietošanu sk.: Jankevics A. Piezīmes par salīdzinājuma partikulas *kā* lietošanu. — Krāj.: Latviešu valodas kultūras jautājumi, 3. laid. R., 1967, 140.—147. lpp.

³ Par *nekā* izveidošanos un tā funkciju sk.: Milenbahs K. Daži jautājumi par latviešu valodu, I. Jelgavā, 1891, 32.—35. lpp.

Ināra strādā ne sliktāk kā zēni, bet par dažu vēl labāk. (*Auziņš I. Mums uzticētā planētas daļa*. R., 1966, 57. lpp.) Sāds partikulu *kā* un *nekā* lietojumu šķirums diezgan bieži netiek ievērots runas valodā, dažreiz pat rakstu valodā: *Līdz ceļam bija tālāk kā* [pareizāk *nekā*] *līdz nopļautajai joslai.* (*Zvaigzne*, 1952, № 8, 17. lpp.)

Salīdzinājuma konstrukcijā ar adjektīva, lokāmā divdabja vai apstākļa vārda pārāko pakāpi un nenoliegta vai arī noliegta vārda formu partikulas *kā* vai *nekā* vietā var lietot arī prievārda *par* savienojumu ar deklinējamu vārdu: *Reinim bija vēl brālīs un māsa, abi jaunāki par viņu* [= *nekā viņš*]. (*Birze M. Visiem rozēs dārzā ziedi ...* R., 1963, 42. lpp.) *Nenoliedzami, Lize bija jaunāka un skaistāka par Madi* [= *nekā Made*]. (*Sakse A. Darba cilts*. R., 1948, 16. lpp.) *Algebrā neatlika laika. «Rit noteikti,» Zigis nosolījās, bet rits nebija gudrāks par vakaru* [= *kā vakars*]. (*Saulītis B. Līdz pēdējai taisnei*. R., 1963, 265. lpp.)

Partikulas *kā* nepareizs lietojums. Vēl jāaplūko kāds literārās valodas normai neatbilstošs partikulas *kā* lietojums. Runas valodā it īpaši, rakstu valodā retāk partikulu *kā* aplam lieto prievārda *par* nozīmē, ja jānorāda uz *kā* funkciju, situāciju, darbību. Sādās konstrukcijās nav salīdzinājuma nojēguma un neveidojas salīdzinājuma konstrukcija. Tāpēc teikumā *Tēvs strādā kā skolotājs* jālieto prievārds *par* (*Tēvs strādā par skolotāju*), ja gribam pateikt, ka tēvs ir skolotājs, ka viņa nodarbošanās — skolotājs. Ja turpretī tēvs nav skolotājs (nestrādā par skolotāju), bet viņš strādā citu darbu līdzīgi skolotājam, tad varam lietot partikulu *kā*, jo veidojas salīdzinājuma konstrukcija: *Tēvs strādā kā skolotājs*. Arī teikumā *.. foajē telpa [klubā] vienlaikus kalpo arī kā deju zāle sarīkojumos* (*Zvaigzne*, 1952, № 8, 9. lpp.)

jālieto prievārds *par*: ..*šojā telpa vienlaikus kalpo arī par deju zāli sarikojumos*. Šādi šķirot *kā* un *par* lietojumus, mēs varēsīm attiecīgo domu izteikt precīzāk.

M. BEITIŅA

NE VAI NĒ?

Mūsdienu latviešu literārajā valodā ir divas nolieguma partikulas — *nē* un *ne*. Abām ļoti tuva leksiskā nozīme, taču lietojums tekstā atšķirīgs, normatīvi nosacīts: proti, ar *nē* noliedz vesela teikuma saturu, ar *ne* — kādu teikuma komponentu¹, piemēram:

— *Tas atvieglo skatītājam dzīvi*. — *Ne jau visās filmās*. — *Nē, nē*. (Lit. un Māksla, 1981, 20. febr.)

Partikula *nē* vienmēr tiek savrupināta un tekstā nošķirta ar komatu vai domuzīmi², vai teikuma beigu zīmi, jo tai nemēdz būt gramatisku sakaru ar pārējiem teksta vārdiem. Turpretī partikula *ne*, niansējot kādu vārdu vai aizstājot darbības vārdu, ciešāk iesaistās tekstā un var veikt pat teikuma locekļa funkciju — būt par partikulāru izteicēju³, piemēram:

— *Un ko meitenes, vai tad nenāks vairs?* — *Šogad vairs ne*. (Padomju Jaunatne, 1981, 7. janv.) *Pat viņam vajadzīga ilgstoša atpūta. Vai cilvēkam ne?* (Veselība, 1981, № 2, 32. lpp.) *Lielvērse mežniecība neskaitījās pirmrindniekos, bet arī atpalicējos ne*. (Bels A. Zvaigzne, 1981, № 2, 29. lpp.)

¹ Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. 1. sēj. R., 1959, 794.—795. lpp.; 2. sēj. R., 1962, 203.—211. lpp., 559.—561. lpp.; Jankevics A. Nolieguma konstrukcijas. — Grām.: Latviešu valodas teorijas un prakses jautājumi. R., 1967, II, 17. lpp.

² Blinkena A. Latviešu interpunkcija. R., 1969, 316.—318. lpp.

³ Ozols A. Latviešu tautasdziesmu valoda. R., 1961, 269. lpp.

Tā tad partikulai *ne* ir daudz plašākas lietojuma iespējas nekā partikulai *nē*. Interesanti atzīmēt, ka A. Ozols, analizējot partikulu lietojumu latviešu tautasdziesmās, blakus nolieguma partikulām *ne||ni||nei||nij* un *neba*⁴ partikulu *nē* nemin nemaz, acīmredzot tautasdziesmās partikula *nē* nav lietota.

Mūsdienu latviešu literārajā valodā, it īpaši publicistikā, partikulu *ne* un *nē* lietošanā bieži vērojamas atkāpes no normas un nekonsekvence. Kļūmes nolieguma partikulu nošķiršanā visbiežāk rodas pilnīga nolieguma teikumos, ar kuriem, kā zināms, vai nu noliedz visu iepriekšējo teikumu (tad lieto *nē*), vai arī noliedz gramatiskā centra verbu (un tad lieto *ne*)⁵, piemēram:

*Uzkāpju uz augšējā tiltiņa ar fotoaparātu rokās. Domāju: baidīsies vai ne? Nē, albatross no manis ne baidās. (Ž. Grīva.)*⁶

Ne vienmēr ir viegli izšķirties, kāda teksta vienība tiek noliegta — teikums vai tā komponents —, jo verbs ir teikuma kodols.

Aplūkosim dažas nolieguma konstrukcijas, kurās jā-diferencē *ne* vai *nē* lietošana.

1. Teikuma locekļa (izteicēja) aizstāšanai pilnīgā noliegumā lietojama partikula *ne*. Tādā gadījumā vienkāršā teikumā vai salikta teikuma daļā parasti ietilpst arī kāds pilnnozīmes vārds, visbiežāk papildinātāja vai apstākļa, arī teikuma priekšmeta funkcijā, piemēram:

Vienmēr tos [J. Blaumaņa rakstus] lasām, rakstīta-

⁴ Ozols A. Latviešu klasisko tautasdziesmu modalitātes problēma sakarā ar partikulām. — Grām.: LPSR ZA Valodas un literatūras institūta Raksti, VII. R., 1958, 113.—117. lpp.

⁵ Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, 2. sēj. R., 1962, 204.—207. lpp.

⁶ *Aut. kol.* Latviešu valodas mācība. R., 1962, 186. lpp.

jam piekritot. *Bet šoreiz ne.* (Pad. Jaunatne, 1981, 13. febr.) *Pārāk liela pietāte pret izsekojamo procesu dzīvē — nedrīkst iejaukties. Kādēļ ne?* (Lit. un Māksla, 1981, 13. febr.) *Tagad mēs zinām, kam var ticēt, kam ne.* (Sekora O. Skudras nepadodas. R., 1981, 73. lpp.; tulk. L. Rūmniece.)

Literārās valodas normai neatbilstoši veidoti piemēri:

Viens saprata sava ceļa bistamību, ieklausījās brīdīnājumā, otrs — nē, bēguļoja.. (Cīņa, 1981, 5. apr.) *Vai tā bija vai nē, tas nu gan vislabāk zināms pašam.. ekslīderim.* (Cīņa, 1981, 10. marts.)

Partikula *ne* var aizstāt arī kādu no vienlīdzīgajiem teikuma locekļiem sakārtojumā ar pilnnozīmes vārdu, visbiežāk noliegta izteicēja funkcijā, piemēram:

Līdz šim par šo to neesmu bijis skaidrībā — nezināju, vai man tas ir vajadzīgs vai ne. (Pad. Jaunatne, 1981, 1. janv.) *Izturēs pārbaudi vai ne? Vai teātris atradis lugai visatbilstošāko skatuvisko risinājumu (formu) vai ne?* (Lit. un Māksla, 1981, 16. janv.)

2. Partikula *ne* lietojama reducētā palīgteikumā, ko veido tikai pakārtojuma saiklis (parasti *ja, ka*) un nolieguma partikula. Visbiežāk tie ir nosacījuma vai teikuma priekšmeta palīgteikumi, piemēram:

Parasti, ja reflekss izveidojies, miegs uznāk jau pēc ūdens iedzeršanas. Ja ne, zāļu lietošana jāturpina vēl 3—4 dienas. (Veselība, 1981, № 2, 32. lpp.) *Ir svarīgi, lai pedagogs skolā ar savu noskaņojumu, zināšanām jau pats par sevi stiprinātu amata prestižu. Ja ne, ja pats būs gadījuma cilvēks bez profesionāla aicinājuma, uzreiz aizsāksies negatīva ķēdes reakcija: sekotāju nebūs.* (Laikr. «Komunisti», 1981, 30. janv.)

Vai tajās [novirziena klasēs] mās tie, kam ir interese par šiem priekšmetiem? Skaidrs, ka **ne**. (Pad. Jaunatne, 1981, 30. janv.) Vai tad nepietiek ar tām [zināšanām], kas gūtas Latvijas Valsts universitātes Ģeogrāfijas fakultātē? Izrādijies, ka **ne**. (Pad. Jaunatne, 1981, 18. febr.)

Iespējams pat reducēts bezsaikļa palīgteikums, tikai ar partikulu vien, piemēram:

Varētu šķist, ka galvenās lomas tēlotājs.. it kā «kritārā» no labi iecerētās shēmas. Taču, labi padomājot, izrādās, **ne**. (Pad. Jaunatne, 1981, 3. apr.) Bet vai tas vienmēr pareizi tiek darīts? Man liekas — **ne**. (Pad. Jaunatne, 1981, 29. marts.)

3. Partikula **nē** lietojama pilnīga nolieguma izteikšanai ne tikai absolūti nošķirtā pozīcijā kā atsevišķa teksta vienība (*Tēvs pārnāca?* — **Nē**), bet arī kopā ar dažādiem nolieguma niansējuma vārdiem. Noliegumu var uzsvērt pastiprinājuma partikulas (*nebūt, taču, arī, nu, ak*), pretstata saikļi (*bet, tomēr*), piemēram:

Ļoti dziļa, nopietna saruna? **Nē** taču. (Cīņa, 1981, 21. janv.) ..kā gan vispār iespējams strādāt darbu, kas nav pie sirds. Materiālu apsvērumu dēļ? Nu **nē!** (Zvaigzne, 1981, № 5, 15. lpp.) Daži domāja, ka gaidāms sods. Bet **nē**: vainīgais no vietas izpildītāja tika oficiāli iecelts par darbu vadītāju. (Cīņa, 1981, 20. janv.) Sikumi? Tomēr **nē!** (Cīņa, 1981, 5. apr.)

Pilnīgo noliegumu var niansēt dažādi modālie vārdi (*diemžēl, varbūt, droši vien, laikam*), iesprausti vārdi (*protams, manuprāt*), izsakot runātāja subjektīvu attieksmi pret noliedzamo faktu, piemēram:

Vai viņam [tēraudlējējam] ir vajadzīgas mazākas spējas nekā, teiksim, māksliniekam? Protams, **nē!** (Cīņa, 1981, 20. janv.) «Kā jūs domājat, — vai pareizi spriež, ka Daiļās Dāmas tēls vispirms pāriet

Nepazīstamās, bet vēlāk — Krievijas tēlā?» — Manuprāt, nē. — Protams, nē! (Lit. un Māksla, 1981, 23. janv. Tulk. V. Avotiņš.)

Nolieguma uzsvērumam var izmantot atkārtotu partikulu *nē*, piemēram:

Vai tas atkal neprasa piepūli? Nē un vēlreiz nē! (Veselība, 1981, № 3, 21. lpp.)

4. Ekspresivitātes labad, ar partikulu *nē* uzsverot noliegumu, veido lozunga tipa teikumus, kuros partikula saistās ar nolieguma objekta apzīmējumu — vārdu datīvā, piemēram:

Romantiskais patoss, kas piemīt Ā. Veinbahas tēlniecības darbiem («Ikvienam ir rokas jāpieliek...», «Karam nē!») .. skan kā sveiciens no sešdesmitajiem gadiem. (Cīņa, 1981, 13. janv.) «*Nē — kodolraķešiem un neitronu bumbām!*» (Laikr. «Komunist», 1981, 7. apr.) *Vai jauniešu sarīkojumā vajadzīgs didaktiskuma elements? Diskotēkai — nē, tematiskam vakaram — jā.* (Pad. Jaunatne, 1981, 26. febr.)

5. Partikula *nē* viena pati vai kopā ar niansējuma vārdiem var veidot kontekstuāli nosacītu salikta teikuma daļu, parasti virsteikumu, kam seko pamatojuma palīgteikums, vai arī salikta sakārtojuma⁷ teikuma komponentu, piemēram:

Vai jubileja? Vairāk jā nekā nē, jo šī ekspozīcija veļtita pusgadsimtam, kopš Siguldai piešķirts pilsētas nosaukums. (Pad. Jaunatne, 1978, 5. aug.) *Iesākumā šķiet, ka režisors aprobežosies ar etnogrāfiskiem uzdevumiem, taču nē — filmā vid dzīves filozofija, dzīvotautas dvēsele.* (Lit. un Māksla, 1981, 20. marts.)

6. Teikumus, kas veidoti tikai no partikulām vai

⁷ Reducētā palīgteikumā, kā jau teikts, lieto *ne*.

iespraudumiem un partikulām, bieži vien gramatiski pamatot *ne* vai *nē* izvēli ir grūti, jo konteksta sakarā iespējams noliegumu attiecināt gan uz visu iepriekšējo teikumu (tad jālieto *nē*), gan izteicēju vai arī uz kādu citu teksta komponentu (tad jālieto *ne*). Piemēram, tekstā *Neatceros, pudeļu Liza arī piedalījās vai ne. Droši vien jau ne* (Lit. un Māksla, 1981, 27. febr.) otrā teikumā lietota partikula *ne* acimredzot pēc analogijas ar pirmo teikumu un aizstāj verbu (= *Droši vien jau nepiedalījās*). Ar partikulas *varbūt* palīdzību var realizēties šķiruma sakari pāri viena teikuma robežām; tad var lietot partikulu *ne*, piemēram:

Varbūt esam citā kvalitātē? Varbūt ne? (Cīņa, 1981, 28. janv.)

Arī daļējs noliegums iespējams konteksta sakarā, piemēram:

Vai mazums dzejnieku, mūziķu un citu mākslas pārstāvju ir uzstājušies skolās? Protams, ne. (= *Protams, ne mazums.*) (Pad. Jaunatne, 1981, 28. marts.)

Viena un tā pati pastiprinājuma partikula, piemēram, *nebūt*, var niansēt gan partikulu *ne*, kas noliedz verbu, gan arī partikulu *nē*, kas noliedz visu teikumu. Salīdzināsim:

Vai tas nozīmē, ka cilvēkam ar ne visai labu redzi vai cita tipa temperamentu nebūs iespējas atrast darbu «nākotnes rūpnīcā»? Nebūt ne. (= *Nebūt nenozīmē.*) (Lit. un Māksla, 1981, 27. febr.) *Jūs domājat, tas ir mūsdienu supermenu portrets? Nebūt nē.* (= *Tas nebūt nav mūsdienu supermenu portrets.*) (Laikr. «Komunists», 1981, 28. febr.)

Autora izvēlei partikulu lietošanā jābūt gramatiski un jēdzieniski pamatotai.

SASVEICINĀŠANĀS UN ATVADĪŠANĀS TEICIENI LATVIEŠU RAKSTU AVOTOS

Sasveicināšanās un atvadišanās teiciens tradicionāli tiek uzskatīti par izsaukmes vārdiem. Parasti šos teicienus lietojam tiešā kontaktā ar klausītāju — runā — vai arī distantā kontaktā — rakstos. Kādas tad ir raksturīgākās sasveicināšanās un atvadišanās teicienu formas latviešu valodā? Kā tās ir attīstījušās laika gaitā? Lai rastu atbildi uz šiem jautājumiem, izmantosim dažāda veida 17., 18., 19. un 20. gs. rakstu avotus, galvenokārt daļliteratūru, kā arī vārdnīcu un gramatiku materiālus, kuros fiksēti šie teiciens.

Visvairāk lietotie sasveicināšanās un atvadišanās teiciens latviešu rakstu valodā ir stilistiski neitrālie *labrit*, *labdien*, *labvakar*, *arlabvakar*, *arlabunakti*. Visu šo teicienu pamatā ir vārdkopas ar spilgti izteiktu laba vēlējumu. Šīs vārdkopas zaudējušas savu sākotnējo nozīmi, tomēr dažkārt vēlējuma nozīme tiek apzināti uzsvērtā, piem.: *..nāk svešs vīrs iekšā un klanīdamies saka: «Labdien, cienīgs mācītājs!» — «Paldies,» sacīja mācītājs..* (Stenders. Pasakas un stāsti, 1789, 313). *«Labdien, Zariņ!» — «Paldies, Ziotiņ!»* (Blaumanis, 1930, 87). *«Nu tad lai būtu laba diena jūsu mājā!» Klapars sveicināja. «Nu — lai ar' būtu!» zaldāts atrūca* (Doku Atis, 255). *Grāpītis.. miermīlīgi sveicināja: «Labs rītiņš!»* (Bērnība, 3)

Vairākumā gadījumu tomēr sākotnējā nozīme ir zudusi un teiciens kļuvuši par parastām pieklājības frāzēm. Leksiskās nozīmes zudums ir cieši saistīts arī ar formas maiņu, jo senāko vārdkopu vietā radušies salikteņi ar uzsvaru vārda otrajā daļā, piem.: *Labrit*,

cienīgs tēvs, vai esat labi gulējuši? (Holbergs, 1790, 34)
..labdien, māsiņ, kā tev klājas? (Stenders. Pasakas un stāsti, 1789, 38). *Labvakar! Ceļmalā kāds sveica..* (Sauliets, 1897, 35). *Labvakar, saimniek, labvakar, saimniecīt!* (Ezera, 1971, 66)

No šiem izsaukmes vārdiem, pārnesot uzsvāru uz pirmo zilbi un pievienojot attiecīgu galotni, veidojušies substantīvi *labrits, labdiēna, labvakars*, kā arī *labasdiēnas*, ko lieto nevis tieši sasveicinoties, bet runājot par sasveicināšanos un sveicieniem, piem.: *..mēs, bērni, kājās pacēlušies, kā jau mums skolotājs šorit iestāstīja, tik gāzām vien uz reizes labritus šiem [= pārbaudītājiem] preti..* (Doku Atis, 187). *Pienāk-dama un labdiēnu padodama, Bitiēne noglaudīja abām plaukstām priekšautu..* (Upīts, 1947, 506). *..puika viņam labvakaru sacīja* (LA, 1872, 17, 134). *Uzgaidāmajā telpā viņu labvakaram atbild visi* (Ezera, 1971, 93). *«Nem,» viņš atdeva tukšo grozu Annai, «un aiznes no manis labasdiēnas savai mā-sai!» — «Labasdiēnas aiznesīšu»* (Bels, 1973, 174).

Atsveicinoties samērā bieži tiek lietoti teicieni *ar labvakar, ar labu nakti*. Retāk fiksēti teicieni *ar labu ritu, ar labu diēnu*, piem.: *Ar labu ritu, Maigiņ, nebēdā par mani, paldies par vakariņām un brokastīm.* (Kalve, 1976, 222) *Bet ar labu diēnu! Es tā jau esmu nokavējies.* (PA № 10, piel., 1862, 100). Kā redzams, šādas formas daļliteratūrā iespējamās arī mūsu diēnās.

Atsveicināšanās izsaukmes vārdu rakstībā nav īstas konsekvences, taču vērojamas zināmas tendences. Rakstu valodā no gadsimta sākuma līdz mūsu diēnām lieto *ar labvakaru*, bet *ar labu nakti*, piem.: *Kāda zēna balss: «Nu tad ar labvakaru!» Māte: «Ar labvakaru!»* (Blaumanis, 1904, 62). *«Ar labvakaru,»*

viņa teica. «Ar labvakaru, Laura!» (Ezera, 1972, 214). *Mikus tēvs: «Ar labu nakti, bērniņi, ar labu nakt'!»* (Blaumanis, 1893, 58) *Dimons palokās: «Ar labu nakti, grāfa kungs. Ar labu nakti, kundze!»* (Upīts, 1926, 48) 20. gs. 60.—70. gados daiļliteratūrā vērojama tendence rakstīt šos teicienus vienā vārdā, piem.: *«Paldies. Ar labvakar!»* *Sausserdnis jau pazuda aiz durvīm* (Eglons, 1967, 32). *Guliet mierīgi! Ar labunakti!* (Purs, 1971, 104). Taču tāds rakstījums vēl nav uzskatāms par normu, jo tiek lietots arī šķirtais rakstījums.

Apskatītie sasveicināšanās un atvadišanās teicieni samērā plaši fiksēti 17., 18. gs. valodnieciskajā literatūrā, piem., Ādolfija gramatikā minēts: *Labrit / guten Morgen. Labdien / guten Tag. Labsvakars / guten Abend. Labu nakti / eine gute Nacht.* (Ādolfsijs, 1685, 234). Visus šos teicienus Ādolfsijs gan ietilpina adverbu sarakstā. Apskatītie sasveicināšanās un atvadišanās teicieni minēti arī G. F. Stendera, J. Langes, K. Ulmaņa vārdnīcās un citos valodnieciska rakstura darbos.

Latviešu valodā sastopoties un atvadoties mēdz lietot arī teicienus *sveiks* (arī *sveiki*) un *vesels*. Tie ir desmantizējušies adjektīvi, kuri dažkārt vēl uzrāda dzimtes atšķirības. Teicienu *sveiks* lieto kā sasveicinoties, tā atvadoties, piem.: *Labrit, dēls! Sveiks, miļo Mikul!* (Blaumanis, 1893, 14) *Jānis Robežnieks.. Ā, tu, Zuzel! Sveiki!* (Upīts, 1940, 5) *Edvarts: «.. Ar Dievu!» Kaukēns: «Sveiks!»* (Blaumanis, 1904, 19) *Sveiki, sveiki, sveiki un paldies uz paldies no abām pusēm* (Jaunsudrabiņš, 1937, 135). *Velta. Sveiks, Jāni! Jānis. Sveiks, Velta!* (Priēde, 1973, 291). *.. doma izšķūk kā vēdzele, sveiki nepateikusi* (Čaklais, 1975, 3).

Teiciens *vesels* lietots retāk, piem.: *Zobu gals. . . Bet nu man jāsteidz drīz citur iet. Veseli!* (PA № 28, piel., 1863, 262) *Lina tik tad acis pacēla, kad ieraudzīja sev priekšā izstieptu vīrieša roku un dzirdēja sakām: «Vesela!»* (Doku Atis, 237) *«Vesels, Pampaļa, vesels, Rasa,» sasveicinājās Greša ar ienācējiem* (Eferts-Klusais, 1936, 304). Daudzos gadījumos atvadoties lieto vārdkopu, kurā ietilpst viena no abām minētajām formām, piem.: *Dzīvojat veseli, augstcienība! . .* (Austrums, 1894, 7, 488) *Nu paliec vesela! Es gribu draugus, Kas gaidit gaida aši apmierināt* (Gēte, 52). *«Pateicos, tagad zinu,» Vanags sacīja. «Dzīvojat sveiki, Ģertrūdes jaunkundze!»* (LK, 1888, 93) *«Diezin, vaj vēl kādreiz satiksimies?» Saknīts pieminēja, man roku sniegdams. «Dzīvo sveiks un neaizmirsti mūsu!»* (Poruks, 1921, 21) *.. Paliec sveiks un pasaki manām meitām!* (Zīverts, 1938, 49)

Sasveicināšanās un atvadīšanās teicienus *sveiks* un *vesels* vairāk lieto sarunvalodā, tiem ir zināma familiaritātes, nevērības pieskaņa. Sasveicināšanās teicienu *sveiks* nemēdz lietot oficiālās sarunās. To lieto, ja runātāji ir labi paziņas. Valodnieciskajā literatūrā šie teicieni pirmo reizi parādās J. Langes vārdnīcā: *Dzīvojiet veseli! Adieu.; sveiks* [Lith.] gesund (Lange, 1777, 388, 337). Tie fiksēti arī daudzos citos valodnieciska rakstura darbos. Interesanta ir norāde pie formas *sveiks* K. Ulmaņa vārdnīcā, ka šī sasveicināšanās forma tomēr tiek lietota retāk par atvadīšanās formu *vesels* (*«. . eine Begrüßungsformel, die indeß im gewöhnlichen Leben weniger zu hören ist als vesels beim Abschiede.»*) (Ulmanis, 1872, 289). Tā kā Ulmaņa vārdnīca lielā mērā atspoguļo Latvijas austrumu daļas iedzīvotāju leksiku, tad arī šis

secinājums ir attiecināms uz Latvijas austrumiem. Mūsdienu latviešu literārajā valodā nevarētu būt iebildumu pret sasveicināšanās un atvadišanās teicienu *sveiks*.

Sena atsveicināšanās forma ir izsaukmes vārds *ardievu* (sal. krievu c бoрoм, fr. *âdieu*). Tā radusies «no veca bibeliskā teiciena *ej ar dievu*»¹, taču «. šī vārda lietojumā nav vairs nekāda sakara ar reliģiskiem motīviem».² Šo atvadišanās formu lieto gadījumos, ja šķiras uz ilgāku laiku vai pavisam, piem.: *Ar dievu visa godība, ar dievu cienīgs kungs, žēlīgs tēvs, (raudādams) ar dievu saldains vins un dārgais brandvīns — ar dievu Junkurs un sulaini — ar dievu vagariene un muižas meitas!* (Holbergs, 1790, 42) *Zvani! laiks ir zirgus iejūgt. Ar dievu!* (PA, 1863, 4, 31) *Ardievu, jaunā saimniece!* (Aspazija, 46) *Kāda žēli rokas noplāta: «Ar dievu mana nauda!»* (D, 1974, 22, 7) *Pasmeļu sauļā straumi alkšņu un ozolu krāsā — ar dievu. Uz redzēšanos. Aizpludo upe lāsmeni.* (Līvena, 1974, 29) Šis teiciens ir rakstīts gan kopā, gan šķirti. 18., 19. gs. valodnieciskajā literatūrā ir šķirtais rakstījums, piem.: *Nu ar dievu! sirsniņai!* (Stenders, 1761, 217), *Ar dievu, mit Gott, ar dievu sacīt. Adjé sagen, Abschied nehmen* (Stenders, 1789, 38). *Ar dievu, Adieu, lebe wohl* (Ulmanis, 1872, 45). Kopš 20. gs. 70. gadiem vērojama tendence rakstīt šo teicienu kopā.

Samērā plaši sastopams substantīvs *ardievas* (sākotnēji iespējams viensk. formā *ardieva*), piem.: *Voi kad tev brāli, dēlu jeb draugu rekrūtos aizdeva un tu to līdz ceļa jūtēm pavadīji, un kad tas tev ar dievu*

¹ *Blinkena A.* Izsaukmes vārdi un to lietošana mūsdienu latviešu valodā. — VLI Raksti, V. R., 1955, 10. lpp.

² *Stengrevica M.* Piezīmes par dažiem vārdiem. — Krāj.: Latviešu valodas kultūras jautājumi, 7. laid. R., 1971, 118.—119. lpp.

sacīja un beidzamo reiz roku spiede, vai tu atmini, ko tu tur sajuti? (SDP, 1860, 3. gr., 5) . . . Tālums un darba jūgs vaļā nelaida mani šurp steigties. Ar dievu pēd'jo tev teikt. . . (Valdis, 1897). Zēns nolemj zīmēšanai teikt *ardievas* (Auziņš, 1974, 13). Glāzītei jā-saka *ardievas*, jo ne iereibušam, ne paģirainam vadītājam sēsties pie stūres neatļauj (PJ, 1979, 127, 4. lpp.).

Samērā jauna ir stilistiski neitrālā atsveicināšanās forma *uz redzēšanos!*, kurai ir tiešas paralēles citās valodās, piem., poļu *do widzenia!*, vācu *auf Wiedersehen!*, krievu *до свиданья!* Šis teiciens latviešu rakstu avotos parādās 19. gs. 2. pusē (iespējams, krievu valodas ietekmē), piem.: «*Uz ātru atkal-redzēšanos!*» *sacīja palkavnieks, viņas roku spiezdams* (BV, 150). *Sveiks, Paul!* — *Ar dievu — tas ir, uz atkal-redzēšanos!* (Blaumanis, 1893, 25) *Un nu saki Krustiņam ar dievu vaj uz drīzu saredzēšanos — atvadies, kā gribi, bet atvadies!* (Turpat) Sākotnējo neveikli aprakstošo formu vietā nostiprinājusies forma *uz redzēšanos*, piem.: . . . *Uz redzēšanos rīt agrī!* (Alunāns Ā., 1923, 35) «*Uz redzēšanos!*» *galanti atvadījās Spicausis* (Bels, 1973, 107).

Beidzamajos gadu desmitos vērojamas zināmas pārmaiņas atvadišanās formu *ardievu*, *sveiki*, *uz redzēšanos* lietojumā — seno formu *ardievu* dažkārt aizstāj ar unificēto formu *sveiki*. Atvadišanās teiciens *sveiki* gan semantiski neietver ilguma norādi, taču tas ir jau zināmā mērā pārņēmis arī teiciena *ardievu* funkcijas, piem.: *Bepo, uz redzēšanos!* — *Negribētos gan. Labāk jau ar dievu.* (Priede, 1973, 74) *Valsts sadale notikusi. Darba vietās drīz sagaidīs jaunos speciālistus. Tāpēc arī es nesaku viņiem «sveiki», bet tikai — «uz redzēšanos!»* (PJ, 1978, 240, 4. lpp.) *Un,*

kad Toronto lidlaukā es teicu nevis sveiki, bet uz redzēšanos, es zināju, ka būs kāds Rīgas rudenā brīdis, kad es šiem cilvēkiem dienas vidū teikšu: labrīt! (Čaklais, Dz B, 1978, № 46). «*Neies cauri, draudzīņ. Vai nu tu izdarisi tā, lai to elles agregātu var apturēt, vai arī — sveiki,*» direktors paziņoja. (D, 1978, № 22, 3)

Sarunvalodā atvadoties paretam dzirdam pusrotaļīgo atā, ko lieto lielākoties sarunās ar bērniem, piem.: *Nu, atā, māšuk!* (Eferts-Klusais, 1936, I, 142). «*Atā, sunīt!*» viņš [= zēns] sauca un vēcināja roku (Kūlis, 1974, 32). Līdzīga atvadīšanās forma sarunvalodā dzirdama arī lietuviešu valodā.

Latviešu valodas sasveicināšanās un atvadīšanās teicienu apskats būtu nepilnīgs, ja neminētu vēl kādu grupu — aizguvumus no citām valodām, kas sarunvalodā figurē kā modes vārdi. 20. gs. 70. gados par tādu latviešu valodā kļuvis *čau*, kurš samērā plaši lietots arī daiļliteratūrā.³ 19. gs. vidū par šādiem modes vārdiem var uzlūkot aizguvumus no vācu valodas *Guten Morgen* un *Adjē*. Cīņā pret šiem barbarismiem bija iesaistījusies periodika. Tā 1862. gadā «Pēterburgas Avīžu Pielikumos» (№ 6, 12, 22) tiek izsmieti šo barbarismu lietotāji, piem.: *«Bet tas jau man liekas daudz brangāki, kad latviska valoda skan puslīdz pa vāciski. Tāpēc es tev ar nākošos laikus vairs ne teikšu laborīt un ar Dievu, bet gut murgen, un atjēs.»* Brencis: «*Labi, Zvingulīt, dari tā, citādi tu jau nebūtu Zvingulis*» (PA № 12, piel., 1862, 119). Cīņu pret barbarismiem turpina arī citi laikraksti,

³ Sk.: *Rapša J. Čau vai sveikī!* — Krāj.: Latviešu valodas kultūras jautājumi, 10. laid. R., 1974, 31. lpp.

piem., «Mājas Viesis» rubrikā «Mums raksta» ievieto šādu tekstu: «. . Mums ir vēl diezgan daudz tādu latviešu un taisni starp mūsu «ideālās inteligences» meitām un dēliem, kuri, latviešu ģimenē nogājuši, kaunas pat latviski vēlēt labu ritu, bet saka: «*Guten Morgen!*» — un turpina vācisku sarunu pat tad, kad viņu «*Guten Morgen*» saņem ar «*labu ritu*»» (MV, 1895, 24. maijā, № 22, 4. lpp.).

Daiļliteratūrā barbarismi nereti tiek izmantoti kā tēlu tipizācijas un individualizācijas līdzekļi. Gluži saprotami liekas, ka brāļu Kaudzīšu «Mērnieku laiku» Švauksts apsveicinās ar «*gut margin*» un «*bongžūr*». «*Labvakar*» vai «*sveiks*» šā tēla mutē skanētu pat nedabiski.

20. gs. 70. gadu literatūrā barbariskas cilmes sasveicināšanās teicienus izmanto pusaudžu žargona atveidošanā, piem.: *Škita, ka visai ievērojamas grūtības radīs valodas nezināšana, jo uz «iezemieša» sveicinājumu «Servus!» Ints bija spējis atbildēt vienīgi ar «Čau!»* (Vāczemnieks, 1973, 17). *Kvāks: «Nata, hau!»* (Priede, 1973, 164) *Vitjka: «Gudi vning!»* (Turpat, 60).

Dažkārt sarunu valodā, kā arī tās atveidojumā rakstos sasveicināšanās un atvadīšanās teicienu funkcijā lieto dažādus vārdus un vārdu savienojumus ar vēlējuma nokrāsu. To dara, lai izvairītos no pierastajiem teicieniem, piem.: *.. Ar labvakaru, Helga! — Visu labu* (Priede, 1973, 74). «*Es jau tā domāju,*» *Pūks pamāja. «Visu labu! Man jāiet»* (Milns, 1977, 22). «*Visu gaišu, vecīt,*» *viņš [= Roberts] klusi piebilda, kad vilciens sāka kustēties.* (Kūlis, 1974, 62) *Nata: «Uz redzēšanos!» Tālbergs: «Laimīgi!»* (Priede, 1973, 165) *Nu, dzīvo vesels! — Līdz rītam!* (Skujiņš Z., K, 1974, 12, 18) Līdzīga rakstura konstrukcijas sastopamas arī krievu valodā, piem., пока!, всего хорошего! u. tml.

Kā liecina dažāda vecuma rakstu avoti, latviešu valodā ir samērā plašas sasveicināšanās un atvadišanās teicienu izvēles iespējas. Tās būtu jāizmanto, vienlaikus atceroties, ka sasveicināšanās ir pati par sevi saprotama cieņas parādīšanas forma otram cilvēkam.

SATSINĀJUMI

- Austrums — Austrums. 1894, № 7.
Ādolfijs 1685 — Adolphi H. Erster Versuch Einer kurzverfasseten Anleitung zur lettischen Sprache. Mitau, 1685.
Alunāns — Alunāns Ā. Kas tie tādi, kas dziedāja. Jelgava, 1923.
Aspazija — Aspazija. Zeltīte. R., 1910.
Auziņš 1974 — Auziņš A. Ogles zīmējumi. R., 1974.
Bels 1973 — Bels A. Saucēja balss. R., 1973.
Bērnība — žurnāls «Bērnība». R., 1956, № 3.
Blaumanis 1893 — Blaumanis R. Pazudušais dēls. R., 1893.
Blaumanis 1904 — Blaumanis R. Indrāni. Jelgava, 1904.
Blaumanis 1930 — Blaumanis R. Kopoti raksti. 2. sēj. R., 1930.
BV — Baltijas Vēstnesis, 1870, № 19.
Čaklais 1975 — Čaklais M. Saule rakstāmgaldā. R., 1975.
D — Dadzis, 1974, № 22; 1978, № 22.
Dz B — Dzimtenes Balss, 1978, № 46.
Doku Atis — Doku Atis. Kopoti raksti divos sējumos. 1. sēj. R., 1928.
Eglons — Eglons V. Putnu ceļa loks. R., 1967.
Eferts-Klusais — Eferts-Klusais E. Kopoti raksti. 1. sēj. Maskava, 1936.

- Ezera 1971 — Ezera R. Nakts bez mēnesnīcas. R., 1971.
 Ezera 1972 — Ezera R. Aka. R., 1972.
 Gēte — Gēte J. V. Ifigenija. Tulk. Rainis. Pēterburga,
 b. g.
 Holbergs — Holbergs L. Lustesspēle no zemnieka, kas
 par muižnieku tape pārvērsts. Jelgava, 1790.
 Jaunsudrabiņš 1937 — Jaunsudrabiņš J. Augšzemnieki.
 R., 1937.
 Kalve 1976 — Kalve A. Tveice jūlijā. R., 1976.
 K — Karogs. 1974, № 12.
 Kūlis 1974 — Kūlis E. Sapņotājs no piektā stāva. R.,
 1974.
 LA — Latviešu Avīzes. 1872, № 17.
 Lange 1777 — Lange J. Vollständiges deutsch-llettisches
 und lettisch-deutsches Lexikon. Mitau, 1777.
 LK 1888 — Latviešu kalendars ar bildem. Jelgava, 1888.
 Līvena — Līvena L. Diena. R., 1974.
 Milns 1977 — Milns A. Vinnijs Pūks un viņa draugi.
 R., 1977.
 MV — Mājas Viesis. 1895, № 22.
 PA — Pēterburgas Avīzes. 1863, № 4.
 PA Piel. — Pēterburgas Avīžu pielikums. 1862, № 10;
 1863, № 28.
 PJ — Padomju Jaunatne. 1979, № 127; 1978, № 240.
 Poruks 1921 — Poruks J. Sirdsšķīsti ļaudis. R., 1921.
 Priede — Priede G. Piecas lugas. R., 1973.
 Purs — Purs L. Nepareizā laika stundenis. R., 1971.
 Sauliets 1897 — Sauliets A. Meža šalkas. R., 1897.
 SDP — Sēta, daba, pasaule. 3. grām. Tērbata, 1860.
 Stenders. Pasakas — Stenders G. F. Pasakas un stāsti.
 Jelgava, 1789.
 Stenders 1761 — Stender G. F. Neue vollständigere
 Lettische Grammatik. Braunschwig, 1761.

- Stenders 1789 — Stender G. F. Lettisches Lexikon.
Mitau, 1789.
- Ulmanis 1872 — [Neiken G.], Ulmann C. Lettisches
Wörterbuch. R., 1872.
- Upīts 1926 — Upīts A. Mirabo. R., 1926.
- Upīts 1940 — Upīts A. 1905. R., 1940.
- Upīts 1947 — Upīts A. Kopoti raksti. 4. sēj. R., 1947.
- Vāczemnieks 1973 — Vāczemnieks L. Veco vragu no-
slēpums. R., 1973.
- Valdis 1897 — Valdis. Staburaga bērni. R., 1897.
- Ziverts 1938 — Ziverts M. Aksts. R., 1938.

REVIDĒJAMA VAI NEREVIDĒJAMA HOMONĪMIJA?

Latviešu valodā atšķirt lietvārdu no īpašības vārda parasti nav grūti. Atvasinājumiem vārdu šķiru palīdz noteikt izskaņas, neatvasinātajiem vārdiem — mūsu pieredze, zināšanas. Pavisam nedaudz ir tādu vārdu, kuru vārdu šķiras noteikšanai ir nepieciešams konteksts, piem., *liels, plāns, stāvs*.

Taču latviešu valodā ir virkne gan atvasinātu, gan saliktu svešvārdu ar homonīmiskām lietvārdu un īpašības vārdu formām (*aktīvs, kolektīvs, deficīts, kompleks; direktīva, miniatūra, groteska, izomorfa*)¹, kuru vārdu šķira atsevišķās konstrukcijās ir neskaidra. Tāpēc pēdējā laikā aktivizējusies tendence apzināti iejaukties šajā homonīmijā un to regulēt, cenšoties īpašības vārdiem pievienot šai vārdu šķirai raksturīgās izskaņas: *abrazīvs — abrazīvisks, akcesors — akcesorisks, hidrojobs — hidrojobisks, kancerogēns — kancerogēnisks, aerobs — aerobisks; monoklīns — monoklīnāls; kompozīts — kompozitīvs, vai — atsevišķos gadījumos — lietvārds izskaņas -āls, -ils aizstāt ar -ālis, -ilis: termināls — terminālis, mobsils — mobilis*.

¹ Ilustratīvais materiāls raksta vajadzībām ņemts no vārdnīcām: «Svešvārdu vārdnīca» (R., 1978), «Latviešu valodas inversā vārdnīca» (R., 1970, rotapr.), «Ekoloģijas un hidrobioloģijas terminoloģija» (R., 1975, rotapr.) u. c., kā arī no LPSR ZA Terminoloģijas komisijā apspriestajiem terminu sarakstiem.

Pēc morfoloģiskās struktūras homonīmiskie citvalodu cilmes lietvārdi un īpašības vārdi ir dažādi. Rakstā aplūkotas divas raksturīgākās grupas: ar izskaņām atvasināti vārdi, kas turpmāk saukti par sufiksālajiem homonīmiem, un prefiksāli vai salikti bezpiedēkļa vārdi, kas turpmāk saukti par nesufiksālajiem homonīmiem.

Starp citvalodu cilmes homonīmiem īpaši daudz ir sufiksālo homonīmu. Tie ir vārdi ar izskaņām -āls (*ceremoniāls, ideāls, kapitāls, kardināls, lokāls, materiāls, memoriāls, oriģināls, personāls, potenciāls*), -ārs (*bibliotekārs, cirkulārs, kalendārs, kapilārs, kulinārs, kvartārs, okulārs, ordinārs, reakcionārs, sanitārs, stacionārs, revolucionārs, veterinārs*), -īvs (*abrazīvs, aktīvs, fakultatīvs, kolektīvs, komparatīvs, kooperatīvs, masīvs, negatīvs, normatīvs, objektīvs, pasīvs, pozitīvs, predikatīvs, primitīvs*), -ozs (*kuriozs, oficiozs, virtuozs*), -[o]īds (*fitoncīds, hipoids, koloids, mongoloids*), -āts (*adekvāts, separāts*), -īts (*erudīts, kolorīts, monolīts*), -ūts (*absolūts, akūts*), -ants (*mutants*), -ents (*ekvivalents, inteligents*), -āns (*filigrāns*), -īrs (*suvenīrs*), -ors (*mažors, minors, motors*), -ūrs (*ažūrs, miniatūrs*).

Daļa no šīm izskaņām vairāk raksturīgas lietvārdiem, piem., -īds (*fluids, indivīds, sulfīds*), -āts (*akrobāts, fosfāts, mandāts*), -īts (*grafīts, kredīts, laringīts*), -ūts (*atribūts, salūts, statūts*), -ants (*desants, dimants, emigrants*), -ents (*aģents, fragments, oponents*), -āns (*dekāns, okeāns, romāns*), -īrs (*eliksīrs, šaķīrs, turnīrs*), -ors (*juniors, meteors, profesors*), -ūrs (*abažūrs, kalambūrs, velūrs*), daļa — īpašības vārdiem, piem., -ozs (*grandiozs, venozs, viskozs*), arī -āls (*labiāls, leģāls, oficiāls*) un -īvs (*eksplozīvs, federatīvs, impulsīvs*). Tomēr ar -āls un -īvs daudz ir arī lietvārdu (*kanāls, lineāls, lumināls; arhīvs, datīvs, motīvs*). Izskaņa -ārs raksturīga gan lietvārdiem (*honorārs, notārs, re-*

pertuārs), gan īpašības vārdiem (*lineārs, populārs, regulārs*).

Visvairāk homonīmu ir atvasinājumos ar īpašības vārdiem raksturīgajām izskaņām *-āls, -īvs, kā arī ar izskaņu -ārs*.

Tā kā jauni darinājumi rodas pēc valodā esošajiem produktīvajiem modeļiem, tad — kamēr viena un tā pati izskaņa ir sastopama gan lietvārdos, gan īpašības vārdos — arī jaunie darinājumi būs gan vienas, gan otras vārdu šķiras vārdi un atsevišķos gadījumos radīsies arī homonīmi. Lai novērstu homonīmiiju, būtu jārevidē visi esošie darinājumi ar attiecīgo izskaņu (ne tikai homonīmi). Tātad būtu jālikvidē, resp., jāmaina visi īpašības vārdi ar *-īds* (arī *solids*), *-āts* (arī *akurāts, delikāts, obligāts*), *-īts* (arī *erudīts, monolīts*), *-ūts* (arī *absolūts, akūts*), *-ants* (arī *elegants, vakants*), *-ents* (arī *ekvivalents, imanents, konverģents*), *-āns* (arī *humāns, spontāns*), *-ors* (arī *apriors*), *-ūrs* (arī *ažūrs, miniatūrs*) un lietvārdi ar *-āls* (arī *metāls, signāls, žurnāls*), *-īvs* (arī *arhīvs, motīvs, statīvs*), *-ozs* (arī *kuriozs, virtuozs*). Bet no kuras vārdu šķiras atteikties atvasinājumos ar *-ārs*? Vēl nepieņemamāk būtu pārveidot homonīmiskos īpašības vārdus ar izskaņām *-āls, -īvs, -ozs*, jo šīs izskaņas vairāk raksturīgas tieši īpašības vārdiem.

Liela daļa sufiksālo homonīmu ir ļoti pierasti gan speciālajā lietojumā, gan vispārlietojamā valodā (*ideāls, oriģināls, potenciāls; bibliotekārs, reakcionārs, revolucionārs; aktīvs, kolektīvs, masīvs, objektīvs; erudīts, kolorīts, monolīts* u. d. c.), un pēc to formas maiņas ne lietvārdiskajā, ne īpašvārdiskajā lietojumā neizjūtam nekādas vajadzības. Nebūtu lietderīgi mainīt atsevišķu mazāk pazīstamu, bet pēc produktīvajiem modeļiem radušos homonīmisko vārdu formu, jo 1) nav

iespējams objektīvi norobežot plaši pazīstamos vārdus no mazāk pazīstamiem un 2) atsevišķa vārda nesistēmiska formas maiņa rada lietu formu paralēlismu (*abrazivs — abraziivisks, kulinārs — kulinārisks*).

Tātad — starp sufiksālajiem citvalodu cilmes homonīmiem nav konstatējamas noteiktas grupas, kurās būtu vēlama konsekventa īpašības vārdu formas maiņa homonīmijas novēršanai.

No visām minēto sufiksālo homonīmu grupām lietvārda formas maiņa iespējama tikai atvasinājumos ar *-āls*, jo latviešu valodā vairākiem īpašības vārdiem ar *-āls* ir atbilstoši vīriešu dzimtes lietvārdi ar *-ālis* (*diferenciāls — diferenciālis, feodāls — feodālis*) vai sieviešu dzimtes lietvārdi ar *-āle* (*abisāls — abisāle, horizontāls — horizontāle, maģistrāls — maģistrāle*).² Retumis pēc šā parauga latviešu valodā tiek darināti jauni lietvārdi (*termināls — terminālis*). Iespējami arī jauni īpašības vārdi ar *-āls* blakus lietvārdiem ar *-ālis* (*hospitālis — hospitāls, pedālis — pedāls*). Taču kopumā šis modelis mūsdienu latviešu valodā ir neproduktīvs.

Nesufiksālo homonīmu, t. i., prefiksālu vai saliktu bezpiedēkļa vārdu, grupā ietilpināmi homonīmiskie citvalodu cilmes lietvārdi un īpašības vārdi ar finālajiem elementiem (saknes forma + galotne): *-fāgs* (*fitofāgs, karpofāgs, planktonofāgs*), *-fils* (*mikofils, ornitofils, termofils*), *-fīts* (*kserofīts, saprofīts*), *-fobs* (*hidrofobs, fotofobs, termofobs*), *-fons* (*homofons*), *-gēns* (*autogēns, halogēns, kancerogēns*), *-hors* (*biohors*), *-htons* (*alohtons, autohtons*), *-logs* (*analogs, homologs*), *-mērs* (*izomērs, polimērs*), *-nīms* (*anonīms*).

² Līdzīga īpašības vārdu un lietvārdu formas atbilstība ir arī citvalodu cilmes atvasinājumos ar *-ils, -ilis* (*mobils — mobilis*) un latviskajos darinājumos ar *-ains, -ainis* (*ragains — ragainis*).

antonims, homonīms), -plekss (duplekss, komplekss, simplekss), -tips (stereotips), kā arī daži citi darinājumi, piem., aerobs, apokrijs, reljejs, reliks.

Dažkārt darinājumos ar vienu un to pašu finālo elementu vieni ir lietvārdi, citi — īpašības vārdi, piem., *aborigēns, ornitohors, mikroklīns, apostrofs, biotops, ekotops, klimatops, heliotrops; halomorfa, klimomorfa, izoterma, mikroterma* ir lietvārdi, bet *eksogēns, heterogēns, homogēns, eirihors, monoklīns, triklīns, ageostrofs, heterotops, homotops, enanciotrops, izotrops, monotrops; amorfs, monomorfs, polimorfs, eiriterms, stenoterms* ir īpašības vārdi. Praksē vairāku šādu darinājumu vārdšķiriskā piederība ir nenoturīga, piem., *biotops* lietots arī kā īpašības vārds.

Iepazīstoties plašāk ar prefiksālajiem un saliktajiem citvalodu cilmes bezpiedēkļa vārdiem, var konstatēt, ka ir daudz finālo elementu, kas sastopami tikai lietvārdos. Tie ir *-fors (fosfors, semafors, termofors), -grājs (hodogrājs, seismogrājs, telegrājs), -krāts (birokrāts, demokrāts, plutokrāts), -mētrs (aritmometrs, parametrs, termometrs), -skops (horoskops, mikroskops, teleskops), -stats (aerostats, stratostats, termostats), -trons (elektrons, neitrons, pozitrons), -lize (analīze, hidrolīze, paralīze), -sfēra (atmosfēra, biosfēra, stratosfēra)*. Lietvārdiem raksturīgi arī elementi *-bionts (eiribionts, fitobionts, saprobionts), -droms (kosmodroms, sindroms, velodroms), -fāgs (monofāgs, nekrofāgs, pantofāgs), -fīts (sciofīts, termofīts, tropofīts), -fons (megafons, mikrofons, telefons), -logs (ģeologs, nekrologs, prologs), -noms (binoms, gastronoms, polinoms), -zojs (kainozojs, mezozojs, paleozojs), -bāra (izobāra), -bāta (izobāta), -bola (hiperbola, parabola)*. Taču reizēm šie elementi sastopami arī īpašības vārdos, daļa no kuriem ir homonīmiski attiecīgiem lietvārdiem: *stenobionts,*

katadroms, fitofāgs, saprofīts (saprofitā barošanās), homofons, analogs, autonomš, holozojs (holozojā barošanās), stenobārs, stenobāts, metabolš (metabolā aci-doze).

Savukārt īpašības vārdiem vairāk raksturīgi finālie elementi *-fots (afots, mezofots, oligofots, polifots, steno-fots), -gāms (irigāms, monogāms, poligāms), -hrons (asinhrons, sinhrons), -krīns (endokrīns), -trofs (auto-trofs, eitrofs, heterotrofs, miksotrofs),* kaut retumis sa-stopami arī lietvārdi ar šiem elementiem. Vēl ir vai-rāki bezpiedēkļa īpašības vārdi ar citiem, retāk sasto-pamiam finālajiem elementiem: *polikarps, poliksēns, polisaprobs* u. c.

Aplūkotais materiāls rāda, ka ar priedēkli atvasinātie un saliktie bezpiedēkļa svešvārdi vairākumā gadījumu ir lietvārdi. Tāpēc arī radusies doma par attiecīgi vei-dotu īpašības vārdu neiederību normētā literārā valodā. Taču nav iespējams atteikties no pilnīgi visiem minētās grupas nesufiksālajiem īpašības vārdiem (arī no tādiem kā *komplekss, homogēns, heterogēns, anonims, auto-noms, endokrīns* u. d. c., kas jau plaši izplatīti ne tikai dažādu nozaru literatūrā, bet arī vispārlietojamā va-lodā). Lielais bezpiedēkļa īpašības vārdu skaits un to plašais lietojums daudzās nozarēs liecina, ka modelis ir neapšaubāmi produktīvs. Šā modeļa, t. i., reālajā īstenībā izplatītas parādības, aizliegums droši vien būtu tikpat nerezultatīvs kā savā laikā mēģinājums at-zīt par nepareiziem salikteņus ar darbības vārda celma formu pirmajā komponentā (*pildspalva, plaujmašīna, šujmašīna*). Pareizāk būtu izpētīt šādu darinājumu ro-bežas un noteikt to lietojuma kritērijus.

Kritēriju atlasē sava nozīme varētu būt, piemēram, līdzšinējo darinājumu vārdšķiriskajai piederībai, proti: darinājumi ar *-fors, -grāfs, -krāts, -metrs, -skops, -stats,*

-trons, -lize, -sfēra būtu lietojami tikai kā lietvārdi, bet darinājumi ar *-fots, -gāms, -hrons, -krins, -trofs* — kā īpašības vārdi.

Iespējams, ka īpašā grupā, kur būtu pieļaujama arī homonīmija, varētu izdalīt svešvārdus ar tādiem verbālas cilmes finālajiem elementiem kā *-fils, -fobs, -fāgs* u. tml. Svešvārdiem ar *-fils, -fobs, -fāgs* u. tml. bieži vien ir latviskas cilmes sinonīmi ar deverbālajiem elementiem *-mīlis (acidofils — skābmīlis, batifils — dziļummīlis, heliofils — saulmīlis, higrofils — mitrummīlis), -bēglis (batifobs — dziļumbēglis, halojobs — sālbēglis, heliojobs — saulbēglis, hionojobs — sniegbēglis), -ēdājs (akarijāgs — ērcēdājs, karpofāgs — augļēdājs, pelofāgs — dūņēdājs, saprofāgs — trūdēdājs)* u. tml. Saliktie lietvārdi ar *-mīlis, -bēglis, -ēdājs* u. tml., gluži tāpat kā atvasinātie lietvārdi ar *-tājs, -ājs, -ējs*, lietojami gan kā patstāvīgi nosaukumi, gan atributīvajā funkcijā: *saulmīlis — saulmīlis augs, augļēdājs — augļēdājs dzīvnieks, dziļumbēglis — dziļumbēglis dzīvnieks (sal. arī soļotājs — soļotājs zēns, dziedātāja — dziedātāja meitene)*. Abējādi lieto arī attiecīgos svešvārdus, tikai tiem atkarā no pozīcijas mainās vārdu šķira un atributīvajā funkcijā tos kā īpašības vārdus lieto arī ar noteikto galotni: *termofilie augi, saprofāgie organismi* vai tml.

Īpaši pētījami prefiksālo un salikto īpašības vārdu un atbilstošo neprefiksālo un nesalikto īpašības vārdu formas atšķirības motīvi: kāpēc, piem., ir *eirihors* — bet *horisks; sinhrons* — bet *hronisks; homotops, heterotops* — bet *topisks; ageostrofs* — bet *strofisks* u. tml. Varbūt šajos darinājumos var saskatīt analogiju ar līdzīgu parādību citā darinājumu grupā latviešu valodā. Proti: latviešu valodā ir virkne prefiksālu vai saliktu darinājumu ar sufiksālajām galotnēm *-e, -is*, kuru

deverbālie pamatkomponenti atsevišķi nav lietojami: *apgāde* — bet *gādāšana*, nevis «*gāde*», tāpat *iegule* — bet *gulēšana*, *laikdale* — bet *dališana*, *sniegtiris* — bet *tirišana* u. tml. Ja valodas sistēma neprasa darinājumus *apgāde*, *iegule*, *laikdale*, *sniegtiris* atzīt par nepareiziem un nepieņemamiem tikai tāpēc vien, ka nav patstāvīgi lietojamu vārdu «*gāde*», «*gule*», «*dale*», «*tīris*», tad nav arī pamata atzīt par nepareiziem, valodas sistēmā neiederīgiem un tālab skaužamiem valodas praksē plaši izplatītos īpašības vārdus *homogēns*, *heterogēns*, *kancerogēns*, *autogēns*, *analogs*, *anonīms*, *komplekss*, *monoklīns* u. d. c., kaut arī to finālajiem elementiem atbilstošu patstāvīgi lietojamu īpašības vārdu nav.

Abu aplūkoto homonīmisko grupu īpašības vārdi ir ļoti nepieciešami daudzu nozaru vārdkopterminu veidošanā. Taču nekoncekvence un pretrunīgums īpašības vārdu formas izvēlē (parasti ir tā, ka daudzu nozaru speciālistu autordarbos rediģēšanas gaitā īpašības vārdiem tiek pievienoti papildu piedēkļi, tā radot formas, kas atšķiras no praksē lietotajām) rada zinātniskās terminoloģijas izstrādes praksē lielas grūtības. Tāpēc LPSR ZA Terminoloģijas komisija īpašā sēdē apskatīja šo jautājumu un nolēma, ka praksē izplatītās īpašības vārdu formas nebūtu skaužamas, kaut arī tās būtu homonīmiskas lietvārdiem, bet, veidojot jaunus īpašības vārdus blakus lietvārdiem, vārdu šķiras skaidrākai atšķiršanai īpašības vārdus ieteicams darināt ar kādu no īpašības vārdu izskaņām (*-isks*, *-āls*, *-īvs* u. c.).

Praksē ir visai grūti noteikt īpašības vārdu izplatības pakāpi. Reizēm speciālistu vidū plaši lietots īpašības vārds (piem., *fotojobs*, *hidrojobs*, *termofils*, *psihogēns*, *dizigots*) filoloģisko jomu darbiniekiem ir svešs. Tāpēc statistiski neapstiprināti apgalvojumi par kādas

formas izplatības pakāpi ir visai relatīvs un nepietiekams kritērijs īpašības vārda formas izvēlē. Problēmu par homonīmiskajām formām un to cēloņiem nepieciešams izpētīt dziļāk, lai pievienotu detalizētākus formas izvēles kritērijus.

Zinātniskajā terminoloģijā divas no galvenajām prasībām ir termina īsums un nozīmes precizitāte. Tendence uz formas īsumu valodā vērojama arī plašāk. Valodas attīstības gaitā vairākas garākas formas aizstātas ar īsākām, atmetot liekos elementus, kam nav semantiskas slodzes: *substantivizācijas* vietā ir *substantivācija* (bet ar nozīmes starpību paturētas *aktivizācija* un *aktivācija*, *karburizators* un *karburators* u. c.), *ekscentricitātes* vietā ir *ekscentritāte*, *induktivitātes* vietā ienāk *induktāte*, īpašības vārdu *hipoidāls*, *koloidāls* vietā — *hipoids*, *koloids*. Atcerēsimies, ka J. Endzelīns formu «muzikālisks», «fizikālisks» vietā ieteica *muzikāls*, *fizikāls*.

Pāreja uz īsākajām formām vērojama arī citās valodās. Piem., krievu valodā agrāko formu ar *-ический* vietā ienāk formas ar *-ный*: *агеострофический* — *агеострофный*, *изэнтропический* — *изэнтропный*.

Sajā vārdu formu dabiskajā virzībā uz īsumu stihiski iekļaujas arī paņēmiens konversijas ceļā darināt īpašības vārdus blakus lietvārdiem un otrādi bez īpašiem vārddarināšanas formantiem. Īpašības vārdu «īsās», t. i., bez īpašiem piedēkļiem veidotās, formas — neatkarīgi no tā, vai tās ir radušās konversijas ceļā vai citādi darinātas un vai tām ir homonīmiski lietvārdi vai nav, — mūsdienu latviešu valodā ir ļoti izplatītas. Lasām par *autogēno treniņu*, *psihogēnām psihozēm*, *kancerogēnām vielām*, *polimorfo pārvēršanu*, *psihofilajiem organismiem*, *homologajiem orgāniem* un *analogajiem skaitļotājiem*, *sinhronajiem* un *asinhronajiem*

dzinējiem, sinhroni ieskaņotām filmām, refleksu fotouzņemšanu, stereotipiem raksturiem, azeotropu maisījumu, antitireoidajiem līdzekļiem un reimatoīdo poliartritu, anterogrādo amnēziju, hidrofilām un hidrojobām vielām, direktīvo literatūru utt. Daudzus no šādiem terminiem apstiprinājusi ZA Terminoloģijas komisija, piem., apspriežot dažādus mākslas nozaru terminus, 1977.—1978. gadā apstiprināti *polifonais kārtojums, monohromais akvarelis, zoomorvais ornaments, dupleksā autotipija*, bet «Valodniecības terminu vārdnīcā» (R., 1963) atrodam terminus *sinonīmi vārdi, sinonīmas konstrukcijas, homonīma morfēma*.

Dažiem šādiem īpašības vārdiem latviešu valodā ir vismaz 50 gadu ilga vēsture: J. Vidiņa «Svešvārdu grāmatā» (R., 1933), piem., atrodam īpašības vārdus *homogēns³, heterogēns, heterodokss* u. c. Valodas attīstības gaitā jau ieviesušos īpašības vārdu īso formu pagarināšana ar papildu piedēkli būtu valodas attīstības pamattendencei pretējs process, tātad — solis atpakaļ.

Ļoti svarīga ir arī nozīmes precizitāte. Īpašības vārdiem konsekventi pievienojot kādu no īpašības vārdu izskaņām, iegūsim vārdu šķiras ziņā nepārprotamu formu. Taču vārdu šķiras skaidrība nav identificējama ar vārda nozīmes, jēgas skaidrību. Katram piedēklim ir noteiktas semantiskās funkcijas, kam liela nozīme zinātniskajā terminoloģijā.

Īpašības vārdi ar *-isks* nozīmē atbilstību, līdzīgumu, piemērotību⁴. Kaut arī mūsu dienās īpašības vārdiem ar *-isks* var izdalīt ļoti dažādas konkrētās nozīmes (*lāciskas ausis* — 'kā lāčim', *sakniskā barošana* — 'ar saknēm', *dabiskā kafija* — 'no dabas' utt.), tomēr dau-

³ Vārdi doti mūsdienu pareizrakstībā.

⁴ Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I. R., 1959, 252. lpp.

dzos gadījumos dominējošais paliek 'līdzīgums' ar pamatvārdā nosaukto objektu. Piem., *zēnu uzvedība* — kā uzvedas zēni, *zēniska uzvedība* ('kā zēniem') var būt arī meitenēm. Tāpēc arī, piem., antropoloģijas terminoloģijā ar apzīmējumu *mongoloidiskā pazīme* nosauc pazīmi, kas norāda uz ārēju līdzību ar mongoļoīdiem, turpretī, lai izteiktu ģenētisku saistību ar mongoļoīdiem, izmanto apzīmējumu *mongoloidā pazīme*. Nozīmes starpību speciālisti izjūt arī starp apzīmējumiem *metisais tips* — kur ietilpst metisi, un *metisālais tips* — kur ietilpst metisiem līdzīgie īpatņi.

Ipašības vārdos *biogēns*, *endogēns*, *eksogēns*, *kancerogēns* elements *-gēns* norāda uz cilmisku saistību ar pirmajā komponentā nosaukto objektu, turpretī īpašības vārdā *fotogēniskis* elements *-gēniskis* norāda uz objekta ārējo pazīmju piemērotību pirmajā komponentā nosauktajam nolūkam.

Ipašības vārdu *sinhrons* (un apstākļa vārdu *sinhroni*) lieto, apzīmējot parādības un procesus, kas norit vienlaicīgi (pretstats: *asinhrons*, *asinhroni*): *sinhrons ieraksts*, *sinhrona kustība*, *sinhroni ieskaņot tekstu*. Turpretī *sinhronisks* parasti attiecinā, piem., uz aprakstošajām valodniecības nozarēm, kuras pēti valodas stāvokli kādā noteiktā laikmetā, periodā, nevis vēsturiskā attīstībā (pretstats: *diahronisks*).

Atšķirīga nozīme un derivatīvais saistījums dažkārt ir īpašības vārdiem ar *-klinis* un *-klināls*. Ipašības vārdi *monoklins* (burtiski 'viennolieces'), *triklins* (burtiski 'trīsnolieču') tiek lietoti kristalogrāfijā un apzīmē dažādas kristālu sistēmas atkarā no kristālu šķautnēm. Ipašības vārdi *antiklināls*, *monoklināls*, *sinclināls* tiek lietoti ģeomorfoloģijā, raksturojot ielejas, kas veidojušās slīpos slāņos. *Antiklināla* ieleja ir, piemēram, ieleja, kas veidojusies *antiklinālē*.

Vajadzības gadījumā varētu šķirt nozīmes apzīmējumiem *sinonīmas konstrukcijas* (ja sinonīmija ir pilnīga) un *sinonīmiskas konstrukcijas* (ja sinonīmija ir daļēja).

Tiek šķirta nozīme īpašības vārdiem *kompozīts* 'salikts, komplekss' un *kompozicionāls*.⁵ Retumis sastopamā īpašības vārda *kompozitīvs* nozīme vēl nav nostabilizējusies, taču semantiski tas ciešāk saistās ar vārda *kompozīcija* nozīmi un ar to mēdz apzīmēt objektus ar īpašu struktūru: «Par kompozitīviem parasti sauc mākslīgus, ar šķiedrām stiegrotus materiālus» (Zinātne un Tehnika, 1973, № 7, 18. lpp.).

Blakus lietvārdam *tranzīts* ir īpašības vārds *tranzitīvs*. Tomēr šis īpašības vārds nav attiecināms uz tranzītoperācijām kravas un pasažieru pārvadājumos. Tā kā netiek atzīts arī īpašības vārds *tranzīts*, zinātniskajā terminoloģijā parasti izlīdzas ar salikteņiem *tranzītkrava*, *tranzītņēmums* u. tml., kuru pirmajā komponentā ir lietvārda celma forma.

Ar īpašības vārdu *monotons* — *monotonisks*, *materiāls* — *materiālistisks*, *nacionāls* — *nacionālistisks* u. c. nozīmes atšķirībām var iepazīties «Svešvārdu vārdnīcā» (R., 1978).

Dažādo atvasinājumu nozīmes atšķirības liek būt piesardzīgiem īpašības vārdu piedēkļu izmantošanā un atturēties no automatiskas piedēkļu *-isk-*, *-āl-*, *-iv-* u. c. pievienošanas praksē izplatītām īpašības vārdu formām, kaut arī tās būtu homonīmiskas lietvārdiem. Homonīmijas radītās neērtības valodai nodara mazāk ļaunuma nekā semantiskā neskaidrība. Ja, piem., no viena un tā paša vārddarināšanas celma *fotofob-* var atvasināt trejādus lietvārdus ar trim dažādām izskaņām un nozī-

⁵ Sk.: Svešvārdu vārdnīca. R., 1978, 380. lpp.

mēm: *fotofobs, fotojobija, fotojobisms*, tad it noderīgi var būt arī trejādi semantiski atbilstoši īpašības vārdi: *fotofobs, fotojobisks, fotojobistisks*.

Zinātniskajā terminoloģijā vārdkopterminos visbiežāk izmanto īpašības vārdus ar noteikto galotni. Šādā formā vairākumā gadījumu homonīmija pilnīgi izzūd: *reljefs — reljefais iespiedums, termofobs — termofobais organisms, organogēns — organogēnie ieži, reflekss — refleksā fotouzņemšana*. Salīdzināsim šīs formas ar skaita lietvārdiem *desmits, simts, miljons, biljons* u. c. un atbilstošajiem kārtas skaitļa vārdiem *desmitais, simtais, miljona, biljona*, kam ir noteikto īpašības vārdu morfoloģiskais veidols un sintaktiskā funkcija. Šo vārdu lietojumā nekādas grūtības un pārpratumi nerodas.

Par vienu no kritērijiem īpašības vārdu formu izvēlē mēdz izvirzīt attiecīga lietvārda esamību vai neesamību⁶. Šis kritērijs attiecināts uz gadījumiem, kad valodā tiek lietotas īpašības vārdu paralēlformas (*morāls — morālisks, idents — identisks, sinonīms — sinonīmisks*), bet tas nav automātiski pārnesams uz visiem tiem gadījumiem, kad blakus lietvārdam ir homonīmisks īpašības vārds, piem., uz tādiem homonīmiem kā *kolektīvs, aktīvs, ideāls, komplekss* utt. Ja šo kritēriju vispārinātu, tad būtu jāatsakās no konversijas kā viena no jaunu vārdu darināšanas paņēmieniem. Tomēr tā ir sena valodas parādība un nebūtu skaužama arī mūsdienu latviešu valodā. Turklāt konversijas ceļā ne tikai blakus lietvārdam rodas attiecīgs īpašības vārds, bet arī otrādi: blakus īpašības vārdam

⁶ *Sika N.* Internacionālas cilmes īpašības vārdu paralēlformas. — Krāj.: Latviešu valodas kultūras jautājumi, 9. laid. R., 1973, 80. lpp.

rodas lietvārds, kā tas ir, piemēram, ar vārdiem *adekvāts, hidrojobs, kompozīts, fakultatīvs, primitīvs*.

Dažās atvasinājumu grupās no homonīmijas neglābj pat papildu piedēkļa pievienošana īpašības vārdam, piemēram, *kompozīts* — *kompozitīvs* tiek lietoti gan kā īpašības vārdi, gan kā lietvārdi. Lietvārds *ceremonija* ir pamatā īpašības vārdam *ceremoniāls*, kam savukārt atbilst homonīmisks lietvārds. No homonīmijas nav pasargātas arī formas *hipoīds* un *hipoidāls, koloids* un *koloidāls*.

Īpašības vārda formas maiņas nepieciešamību grūti motivēt arī ar kādām analoģijām oriģinālvalodā, īpaši tajos gadījumos, kad homonīmisko svešvārdu pamatā ir īpašības vārdi (*akūts* — no latīņu valodas *acutus* 'ass'; *ekstrēms* — no latīņu *extremus* 'galējs'; *analogs* — no grieķu *analogos* 'samērīgs, atbilstošs'; *apokrīfs* — no grieķu *apokryphos* 'slepens')⁷.

Raksta vajadzībām izmantotais piemēru materiāls un uz tā balstītās atziņas — pēc raksta autore domām — ļauj izdarīt dažus vispārīgus secinājumus.

Pirmkārt, īpašības vārdi ar *-isk-* (vai citu piedēkli) katrā ziņā lietojami darinājumos no saknes formām, kuras parasti sastopamas prefiksālo vai salikto vārdu finālajos elementos: *gēniskis, horiskis, hromiskis, hroniskis, topiskis, trofiskis, tropiskis*, kā arī atvasinājumos, kas mūsdienu valodas praksē jau nostiprinājušies (neatkarīgi no tā, vai pamatā ir lietvārds bez attiecīgā piedēkļa vai kāda cita forma): *alfabētiskis, elektroniskis, kristāliskis; alegoriskis, empīriskis, fotogrēniskis, sporādiskis*.

⁷ Materiāls nav īpaši salīdzināts ar citām valodām. Taču arī atsevišķu vārdu salīdzināšana liecina, ka līdzīga homonīmija ir arī citās valodās (*analog* — angļu, vācu, dāņu, norvēģu, ungāru, zviedru u. c. valodās).

Ar piedēkli *-isk-* (vai citu piedēkli) atvasināmi īpašības vārdi blakus salikteņiem ar *-fors*, *-grāfs*, *-metrs*, *-krāts*, *-skops*, *-stats*, *-lips*, *-trons*, *-lize*, *-sfēra*, kas lietojami tikai kā lietvārdi: *scenogrāfisks*, *mikroskopisks*, *atmosfērisks*.

Izskaņa *-isks*, kā arī internacionālās izskaņas *-āls*, *-ārs* mūsu dienās izmantojamas jaunu īpašības vārdu darināšanā no lietvārdiem, ja šādiem darinājumiem nav semantisku šķēršļu: *flora* — *florisks*, *fauna* — *faunisks*, *elektrons* — *elektronisks*, *dialekts* — *dialektāls*, *rajons* — *rajonāls*.

Otrkārt, nav nepieciešams pievienot piedēkli *-isk-* (vai citu piedēkli) sufiksālajiem īpašības vārdiem ar izskaņām *-āls*, *-ārs*, *-ivs*, *-ozs* u. c., kā arī tādiem nesufiksālajiem īpašības vārdiem ar *-fāgs*, *-fils*, *-fobs*, *-fots*, *-gāms*, *-gēns*, *-hrons*, *-krins*, *-trofs* u. c., kas latviešu valodā jau tradicionāli lietoti kā īpašības vārdi: *ideāls*, *bibliotekārs*, *kolektīvs*, *virtuozs*, *inteliģents*; *termofobs*, *poligāms*, *homogēns*, *sinhrons*, *endokrīns*, *heterotrofs*, *komplekss* u. c.

Nav lietderīgi mainīt to īpašības vārdu formu, kuriem blakus laika gaitā konversijas ceļā radušies homonīmiski lietvārdi: *adekvāts*, *kompozīts*, *primitīvs*, *eksplozīvs* u. c., un to īpašības vārdu formu, kuriem finālais elements (izskaņa vai salikteņa pamatkomponents) sastopams nehomonīmiskos lietvārdos, piem., vārdi ar dažādajām izskaņām, kā arī ar elementiem *-gēns*, *-hors*, *-klīns*, *-strofs*, *-tops*, *-trofs* u. c.

Treškārt, vairākiem īpašības vārdiem par literārām lietderīgi atzīt paralēlformas, kā jau tas dažkārt darīts⁸: *cikloids* — *cikloidāls*, *ageostroff[isk]s*, *izohor[isk]s*

⁸ sk.: Krievu—latviešu politehniskā vārdnīca. R., 1977.

u. c. Paralēlformu tālāko likteni varētu izšķirt vai nu valodas prakse, vai attiecīgs vispusīgs teorētisks pētījums.

Lietvārdu un īpašības vārdu homonīmijas tālāka un vispusīgāka izpēte mūsdienu valodas praksei un īpaši — zinātniskās terminoloģijas veidošanai — ir ļoti nepieciešama, un tā dotu iespēju izdarīt precizējumus patlaban izteiktajās atziņās. Svarīgi būtu noskaidrot, piemēram, kurās vārdu grupās konversijas ceļā rodas lietvārdu un īpašības vārdu homonīmi un kurās — īpašības vārdiem tiek pievienoti kādi morfoloģiski elementi. Interesanti būtu arī izpētīt iemeslus viena un tā paša finālā elementa izmantošanai dažādu vārdu šķiru vārdos. Tikai pēc šāda pamatīga pētījuma būtu iespējams izvirzīt noteiktus zinātniski pamatotus kritērijus homonīmisko īpašības vārdu skaušanā vai izplatīšanā. Atsevišķu formu maiņa rada tikai lieku formu paralēlismu un normētās literārās valodas nesaderību ar valodas praksi.

Piebilde. Valodas praksē retumis konversijas ceļā parādās īpašības vārds blakus latviskas cilmes lietvārdam, piemēram, *Sejas daļa* [ronim] *manāmi izstiepta, tāpēc to dažkārt sauc par garpurno roni*. (Cīņa, 1980, 22. maijā). Šādi īpašības vārda darinājumi labā latviešu literārajā valodā gan nebūtu lietojami.

I. SMIDEBERGS

PAR DAZIEM ATVASINĀJUMIEM AR PRIEDĒKLI *PĀR-*

Ar priedēkli *pār-* atvasinātajiem vārdiem mūsdienu latviešu literārajā valodā ir samērā plaša nozīmju sistēma. Netraucētu komunikācijas procesu nodrošina

tikai nekļūdīga šo nozīmju apzināšanās, orientēšanās vārdu semantiskajās potencēs.

Viens no faktoriem, kas izraisa vārda semantikai neatbilstošus lietojumus, izmantojot priedēkļvārdus ar *pār-*, ir nepietiekama vārda nozīmes nacionālās specifikas ievērošana divvalodības apstākļos (dažreiz varētu teikt — pārāk burtisks tulkojums). Nozīmes, kas piemīt tikai krievu valodas vārdam ar radniecisko priedēkli *пере-*, tiek nepamatoti attiecinātas uz latviešu valodas atvasinājumu, piemēram:

Darba organizācija iestājusies pareizās sliedēs, agromoma... tehnoloģiskā vienība strādā bez pārsitiem. (Ciņa, 1979, № 184.)

Vārdu *pārsitiens* latviešu valodā parasti lieto, raksturojot sirds vai motora darbību. Lietvārdam *перебой* abstrakcijas pakāpe ir augstāka, tas var apzīmēt pārtraukumu, neritmiskumu arī citos darbības veidos, piemēram, iespējams teikt: «Пишу [пъесу] с перебойми». Atspoguļojot šo parādību krievu valodas skaidrojošā vārdnīcā, izdalīta atsevišķa vārda *перебой* nozīme.¹ Vārda *pārsitiens* nozīmes paplašinājums būtu uzlūkojams par vēlamu tad, ja tas piešķirtu valodai jaunas — vēl nebijušas semantiskas iespējas. Taču darbu var raksturot ar vārdiem *strādā bez kavēkļiem*, *strādā ritmiski* u. tml. Jāpiebilst, ka vārda *pārsitiens* lietojums šajā informatīva satura kontekstā būtu stilistiski neiederīgs un traucētu komunikācijas procesu arī tad, ja tas teikumā būtu lietots, lai radītu plašāku metaforisku līdzību ar veselās sirds, laba motora darbību. (Krievu valodas ietekme minētajā teikumā jūtama arī verba

¹ Словарь современного русского литературного языка. М.—Л., 1959, 9. сēj., 438. sleja. Tālāk minētās krievu valodas vārdu nozīmes pārbaudītas pēc šā izdevuma.

iestāties izvēlē. Latviešu valodai raksturīgāks ir vārdu savienojums *ievirzīties pareizās sliedēs*.²)

Krievu valodā vārdu savienojumi *перебросить мост, перекинуть мост* (caur upi) ir tradicionāli, sastopami krievu literatūras klasiķu darbos. Turpretī latviešu valodā verbu *pārsviet, pārmeš* saistījums ar darbības objektu *tilts* sastopams tikai jaunāka laika tekstos.³ Neitrāla stila vēstījumā tas rada kuriozu tēlainību, piemēram:

Uz salu pārsviedīs tiltu, lai sportisti varētu nokļūt viņiem speciāli uzbūvētā tribīnē.. (Cīņa, 1977, № 75.)

Tēlainajā Raiņa lugas «Uguns un nakts» prologā it kā jēdzieniski līdzīgajā adverbīālajā izteiksmē «*Pāri upei mēness meta Tiltu zelta stariem..*» vārds *tilts* ir dzejiska metafora mēness atspīdumam ūdenī; vārdkopas *mest atspīdumu, mest atspulgu, mest starus* u. tml. latviešu valodai nav svešas. Šajos gadījumos kontekstam raksturīga vairāk vai mazāk pamatota īstenības poetizācija. Vārdu savienojums *pārmeš tiltu* nostiprinājies mūsdienu latviešu valodā ar nozīmes pārnēsumu 'saistīt, savienot kādas parādības' un nebūtu skaužams šādā kontekstā:

Mūsdienu projektētājiem un celtniekiem jārisina pil-sētas apbūve laikmetam atbilstošā kvalitātē, jāprot pārmeš vienojošu tiltu no vakardienas uz šodienu.. (Zvaigzne, 1973, № 14, 1. lpp.)

Priedēklim nepe- krievu valodā piemīt dažas nozīmes, kuru nav priedēklim *pār-*, piemēram, darbības īslaicīguma nozīme. Vārdā *перекурить* šādas nozīmes priedēkli

² Latviešu literārās valodas vārdnīca, 3. sēj. R., 1975, 435. lpp.

³ Izmantota «Latviešu literārās valodas vārdnīcas» kartotēka.

burtiski tulkojot ar priedēkli *pār-*, ir radies latviešu valodas sistēmai svešs, skaužams darinājums — vārds *pārsmēķēt*, kas dzirdams nekoptā valodā. Tas fiksēts arī oriģinālliteratūras tekstā:

«*Karlovič, ejam pārsmēķēt,*» viņš teica to savā ērtajā priekšnieka manierē. Mūsu priekšnieks toni nemainīja pat tad, ja aicināja *pārsmēķēt* mani, visumā sīku gariņu, kaut gan es par sevi tā nedomāju. (Lit. un Māksla, 1977, № 2, 4. lpp.)

Otrajā teikumā vārda *pārsmēķēt* lietojums var radīt priekšstatu, ka persona uztver to kā valodas normai atbilstošu vārdu, kas spēj aizstāt pareizo formu *uzsmēķēt*, kurai īslaicīguma nozīmi piešķir priedēklis *uz-*. Šāda uztvere varētu rasties arī lasītājam, un tad vārda stilistiskā lietojuma mērķis nonāktu pretrunā ar valodas kultūras prasībām.

Darbības īslaicīguma nozīmes nevar būt arī šādam atvasinājumam:

.. *kārtējā viru pārplāpāšana s bridī interesantas domas pasaka feldšeris* .. (Karogs, 1980, № 9, 36. lpp.)

Deverbālā substantīva lietojumam atbilstu nepārejošs verbs *pārplāpāt* (pārrunu objekts šeit nav minēts), tāpēc tam nevar būt reāla kāda no priedēkļa *pār-* nozīmēm, piemēram, nozīme, kurā darbība aptver visu objektu (*pārrunāt notikumu*) vai kurā tiek pārspēts cits darbības subjekts (*pārkliegt kādu*).

Ne vienmēr līdzīgos gadījumos priedēkļa nepē-ietekme ir pierādāma:

«*Un ne tikai!*» turpina [runāt] *Ritiņš, nūdien bez pārēlpas*. (Karogs, 1980, № 1, 44. lpp.)

Vārdam *pārēlpa* šajā lietojumā nav termiņa nozīmes, kādu tas ieguvis runas un vokālajā mākslā (‘pārāk strauji izelpots gaisa daudzums, kas rada trokšņus

balsis skanējuma'). Atvasinājuma *pārelpa* izvēle citētājā teikumā nav veiksmīga, jo liek domāt par iespējamo saistību ar krievu передышка 'atelpa', перевести дыхание 'atgūt (atvilkt) elpu', turklāt darinājums neliekas labāks par tradicionālajiem latviešu valodas izteiksmes līdzekļiem *bez atelpas, neatņemot elpu, elpu neatvelkot* u. tml.

Padomāsim, iekams kādā nozīmē lietojam jaunu atvasinājumu ar priedēkli *pār-*!

JAUNĀKAIS TERMINOLOĢIJĀ

Jaunumu klāstā ievietoti plašāk lietojamie termini, kas 1980. gadā apstiprināti LPSR ZA Terminoloģijas komisijas sēdēs, apspriežot šūšanas, motoru teorijas, elektronikas, numismātikas un dažādu citu nozaru terminus, vai ieteikti valodas praksei LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūta valodnieku konsultācijās. Popularizēšanas nolūkā sarakstā ietverti arī daži tādi vārdi, kas praksē maz izplatīti, kaut arī tie jau sastopami dažās agrāk publicētās vārdnīcās. Atsevišķi vārdi ievietoti semantisku vai ortogrāfisku apsvērumu dēļ.

Terminiem pievienotie skaidrojumi ir orientējoši un nepretendē uz pilnīgu nozīmes izklāstu. Atsevišķos gadījumos skaidrojumam pievienoti piemēri.

Piebilde. LPSR ZA TK sēdē pārspriestas «Latviešu valodas kultūras jautājumu» 1979. gada laidienā ievietoto terminu *augšupējie radnieki* un *lejupējie radnieki* nozīmes un atzīts par lietderīgu tomēr atgriezties pie šo apzīmējumu iepriekšējām nozīmēm, kas izplatītas jurisprudences praksē, proti: *augšupējie radnieki* — vecāki, vecvecāki utt., *lejupējie radnieki* — bērni, mazbērni utt.

apdiegšana — обмѣтывание — malu, griezuma vietu apšūšana; *izgriezto auduma gabalu a.*

apmalojums — окантовка — šūšanā — malas

pieiegšana — примётывание — šujot ar rokām, piestiprināt vienu auduma gabalu pie otra ar pagaidu šuvumu; *piegurknes p.*

pielāgošana — подгонка — pielīdzināšana; *krāsas p. paraugam*

piestrāde — обкатка; приработка — mehānisma ievadīšana darbā, darbinot detaļas paredzētajā režīmā; *pa-pildapstrāde; motora p.*

plecportrets — оплечной портрет — glezniecisks, skulpturāls, grafisks vai fotogrāfisks cilvēka augšdaļas attēls (līdz pleciem)

prečēļa — товарное масло — eļļa, kas paredzēta pārdošanai

rakstpratējs, lasīt un rakstīt pratējs — грамотный — tas, kas prot lasīt un rakstīt; *rakstpratēju skaita pieaugums*

rakstpratība, lasīt un rakstīt prasme — грамотность — prasme lasīt un rakstīt; *rakstpratības procents valstī*

robiņmala; robiņš — фестон — robaina aizkaru, kleitas, apkakles u. c. apmale; šīs apmales robiņš; *kleita ar robiņmalu*

rokstrādnieks — ручник — roku darba strādnieks

rokšuvēja — швея-ручница — šuvēja, kas darbu veic ar rokām

salāgošana — трафление — precīza savietošana; *zīmējuma daļu s.*

saldējumnīca — мороженица — saldējuma gatavošanas aparāts; *elektriskā s.*

savilkums — буфы — šūšanā — savilkts auduma krokojums; *kleita ar savilkumiem*

spilgas — стеклярус — garenas daudzkrāsainas stikla pērlītes; *ar spilgām izšūta apkakle*

sportkreklis — майка — adīts (trikotāžas) apakškreklis bez piedurknēm

spraislis — ригель — lineārs nesošs (parasti horizontāli novietots) būvkonstrukciju elements (sija, stienis), ko lieto vertikālo elementu (statņu, kolonnu) savienošanai

stiegrots — армированный — tāds, kas ir nostiprināts (tiklots) ar stingra materiāla stiegrām; *s. papīrs, audums; stiegrotie materiāli*

tāmētājs — сметчик — tas, kas izstrādā tāmi — aprēķina paredzamos ienākumus un izdevumus
tolerance sk. piecietība

tutors (nevis tūtors vai tjutors) — татор — studiju vadītājs koledžā

vidukļots — приталенный — viduklī piekļauts; *v. siluets*

vingrbikses — рейтузы — cieši pieguļošas apaļadītas bikses

viršanas temperatūra (nevis vārīšanās temperatūra) — температура кипения — temperatūra, kādu sasniedzot karsējamā viela sāk vārīties

KRIEVU VALODAS TERMINU RĀDĪTĀJS

армированный	<i>sk. stiegrots</i>
бегуны-скалолазы	<i>sk. klinšu ātrkāpēji</i>
буфы	<i>sk. savilkums; kuplkrokojums</i>
габитус	<i>sk. dzīvotne</i>
грамотность	<i>sk. rakstpratība</i>
грамотный	<i>sk. rakstpratējs</i>
добротность	<i>sk. labvērtība</i>
дублирование	<i>sk. divkārtošana</i>
картонажник	<i>sk. kartonāžists</i>

кокетка	sk. atdaļa
майка	sk. sportkreklīņš
монетное дело	sk. monētniecība
мороженица	sk. saldējumnīca
обкатка	sk. piestrāde
обмётывание	sk. apdiegšana
окантовка	sk. apmalojums
оплечной портрет	sk. plecportrets
подгонка	sk. pielāgošana
подсветка	sk. pagaismošana
примётывание	sk. piediegšana
приработка	sk. piestrāde
приталенный	sk. vidukļots
рейтузы	sk. vingrbikses
ригель	sk. spraislis
ручник	sk. rokstrādnieks
сметчик	sk. tāmētājs
стеклярус	sk. spilgas
температура кипения	sk. viršanas temperatūra
товарное масло	sk. prečella
толерантность	sk. piecietība
трафление	sk. salāgošana
тьютор	sk. tutors
фестон	sk. robiņmala
цельнокроенный	sk. kopgriezts
швея-мотористка	sk. mašīnšuvēja
швея-ручница	sk. rokšuvēja
шлих	sk. izskalas

*

Пēc 48. biļetena — kriminālistikas terminu projektu — publicēšanas (LPSR ZA Vēstis, 1980, № 1) LPSR ZA Terminoloģijas komisija ir saņēmusi dažus

iebildumus par biļetenā publicētajiem termiņiem. Ap-
spriežot saņemtos iebildumus, LPSR ZA TK atzina, ka
kriminālistikas terminu biļetenā (iekavās minētajās
lappusēs) nepieciešams izdarīt dažus labojumus un par
pareiziem atzīt šādus terminus (labojumi vai papild-
nājumi iespiesti pustrekņiem burtiem):

atkārtošanās biežums; **sastopamības biežums** —
частота встречаемости (128., 155. lpp.)

atpazīšana — **опознавание** (128., 148. lpp.)

degzīme — **клеймо термическое** (130., 146. lpp.)

platfilma — **пленка широкая, пленка широкоформат-**
ная (131., 150. lpp.)

signalētiskā uzņemšana — **съемка опознавательная**
(142., 154. lpp.)

spiedzīme — **клеймо рельефное** (140., 146. lpp.)

šaurfilma — **пленка узкая, пленка узкоформатная**
(131., 150. lpp.)

tiesfotogrāfija, **tiesu fotogrāfija** — **фотография судеб-**
ная (131., 155. lpp.)

zīmoga nospieduma paraugs — **образец оттиска пе-**
чати (136., 147. lpp.)

Krievu valodas terminam обыск latviešu valodā par
atbilstošu joprojām atzīstams termins *kratišana*. Šis
termins latviešu valodas juridiskās terminoloģijas
praksē ir nostiprinājies ar noteiktu nosacītu nozīmi un
gadu desmitiem netiek saprasts burtiski. Nav vēlams
to aizstāt ar *pārmeklēšana*, jo šis termins aizņemts citā
nozīmē (krievu прочесывание) un nozīmes ziņā nav arī
piemērots, jo apzīmē virspusēju darbību. Atsevišķos pie-
mērotos gadījumos tomēr ir pieļaujams lietot arī *pār-*
meklēšana, tāpēc šis termins aiz semikola tiek pievie-
nots pie termina *kratišana* (134. un 148. lpp.).

ATGRIEZOTIES PIE DISKUSIJAS PAR SPORTA TERMINOLOĢIJU

Lai gan diskusijai par dažiem sporta leksikas jautājumiem laikrakstā «Padomju Jaunatne» jau sen «pielikts punkts»¹, tomēr uzskatīt to par pabeigtu un iztīrītajos jautājumus par atrisinātiem nevar. O. Buša raksts² par sporta līdzjutēju runas piesārņotību ar barbarismiem vērsa lasītāju uzmanību uz aktuālu divvalodības situācijas problēmu, kas būtu analizējama arī sociolingvistiskā vai pat psiholingvistiskā aspektā. Diemžēl turpmākajā gaitā diskusija izvērtās tikai par dažu sporta terminu (būtībā viena termina) apspriešanu. Savas domas izteica valodnieki, žurnālisti (arī sporta), rakstnieki, kā arī citu profesiju pārstāvji, tomēr trūka galveno personu — sporta speciālistu (tiesnešu, treneru, LVFKI pasniedzēju).

Izbrīnu radīja strīds par vārdu *līdzjutējs*. Šis vārds jau diezgan sen tiek plaši lietots sarunvalodā, publicistikā, tas iekļauts Latviešu literārās valodas vārdnīcas šķirkļu sarakstā. Ja daži runātāji lieto barbarismu «baļeščiks», tad tāpēc vien nav jāapšaubā vārda *līdzjutējs* vieta latviešu valodā. Daudziem zināms, ka daļa latviešu autovadītāju saka «svetofors», vēl vairāk cilvēku lieto barbarismu «samosvals», bet tāpēc jau nesāksim apšaubīt vārdu *luksofors* un *pašizkrāvējs* pareizību. Te gan jāpiebilst, ka ir vēl cilvēki, kas vārdu *luksofors* nepazīst.

Diskusijā par latviešu ekvivalentu krievu vārdam

¹ Pieliekot punktu. — Padomju Jaunatne, 1979, 20. aprīli.

² Buša O. Divvalodība un valodas kultūra. — Padomju Jaunatne, 1979, 20. februāri.

подножка bija dažādi ieteikumi, galvenokārt — jaunvārdi; šo rindu autors ieteica *kājas (nūjas) aizlikšana*. (Par iesūtītajiem priekšlikumiem lasītāji tika informēti diskusijas noslēguma rakstā.) Dažos diskusijas ietvaros publicētajos rakstos tika ieteikts no senākiem rakstu avotiem aizgūtais, mūsdienās par vecvārdu kvalificējams vārds *klupināt* (attiecīgi *klupināšana, paklupināšana* u. tml.)³. Spriežot pēc žurnālistu replikām⁴, radās iespaids, ka šai parādībai sporta leksikā līdz šim nav bijis noteikta apzīmējuma vai arī esošais apzīmējums bijis pilnīgi nepieņemams. Tam ir grūti noticēt, ja ievērojam to, ka futbolu Latvijā sāka spēlēt jau pirms pirmā pasaules kara un hokeju tikai nedaudz vēlāk. Vai tiešām tik ilgu laiku sporta leksikā trūkst vajadzīgā apzīmējuma? Lai to noskaidrotu, vispirms būtu jāapskata šo sporta veidu oficiālie dokumenti, resp., publicētie noteikumi (minētajā diskusijā nemaz netika norādīts, ka tādi eksistē). Jau pirmie latviešu valodā iznākušie futbola noteikumi dod skaidru atbildi:

*Kājas aizlikšana, speršana, sišana, kā arī uzlēciens nav atļauti. Par kājas aizlikšanu sauc mēģinājumu nogāzt pretinieku, aizliekot tam kāju priekšā. [...] Soda sitienu var piespriest.. par kājas aizlikšanu..*⁵.

Arī futbolam veltītajā literatūrā šis noteikumu pārkāpums ir visai bieži minēts:

³ *Skujiņš Z.* Cienījamā redakcija! — Padomju Jaunatne, 1979, 13. martā; *Robežnieks J.* Par paklupināšanu. Un ne par to vien. — Padomju Jaunatne, 1979, 16. martā; *Skujiņa V.* Ko saka valodnieki. — Padomju Jaunatne, 1979, 27. martā.

⁴ *Uldiņš J.* Kājas aizlikšana priekšā ar nūju. — Padomju Jaunatne, 1979, 6. martā; *Robežnieks J.*, turpat.

⁵ Futbola spēles noteikumi. R., 1928, 15. un 30. lpp. (1921. gadā publicēto Noteikumu autora rīcībā nebija.)

Kājas aizlikšanas, grūstišanās vai aizkavēšanas gadījumā pretējai pusei tiek dots soda sitiens.⁶

Kājas aizlikšanas tehnika ir visai dažāda. Ļoti iemīļots triks, piemēram, ir pretinieka kājas aizturēšana, ko līdzīgā kārtā piekopj hokeja spēlētāji ar hokejkoku. Cits kājas aizlikšanas veids ir skrejošam pretiniekam pasist pacelto kāju tā, lai tā aizķeras aiz otras kājas.⁷

Pēc Lielā Tēvijas kara, tulkojot noteikumus no krievu valodas, radās šāda izteiksme:

Spēlētājs ir sodāms, ja viņš.. pretiniekam aizliek kāju priekšā, t. i., ar kājas aizlikšanu mēģina pretinieku nogāzt.⁸

Spēlētājs un viņa komanda tiek sodīta, ja viņš.. mēģina nogāzt pretinieku, aizliekot viņam priekšā kāju.⁹ Līdzīgs formulējums saglabājās arī turpmākajos noteikumos, jaunāko izdevumu ieskaitot.¹⁰

Bet nu pievērsīsimies hokeja noteikumu vēsturei: *Divas minūtes: spēlētājam, kas aizliek pretiniekam kāju.. priekšā.¹¹*

.. spēlētāju soda, ja viņš.. aizliek kāju, celi, plecu vai elkoni pretiniekam priekšā, lai to nogāztu.¹² Jaunākajos noteikumos, kas publicēti krievu valodā¹³, šis punkts tulkojumā skanētu šādi:

⁶ Dzīves māksla. Praktisku padomu enciklopēdija. 4. burtn. Sports un veselība. R., [1932], 455. lpp.

⁷ *Krūmiņš K.* Futbols. R., 1933, 66. lpp.

⁸ Futbols. Spēles noteikumi. R., 1946, 11. lpp.

⁹ Futbols. Spēles noteikumi. R., 1954, 14. lpp.

¹⁰ Futbola spēles noteikumi. R., 1964, 25. lpp.

¹¹ Ledushokeja spēles noteikumi. R., 1933. 31. lpp.

¹² Hokejs ar ripu. Spēles noteikumi. R., 1954, 33. lpp.; R., 1958, 43. lpp.

¹³ Хоккей. Правила соревнований. М., 1977, с. 66.

..ja viņš aizliek nūju, kāju, celi, roku vai elkoni priekšā..

Tā kā par roku un elkoņu darbību ir runa citos noteikumu punktos, tuvāk jāapskata kājas un nūjas aizlikšana. Pārkāpumu ar nūju var izdarīt divējādi: pirmkārt, aizliekot to pretinieka kājai (kājām) priekšā (vai aizmugurē), otrkārt, pieturot vai «aizāķējot» ar to pretinieku aiz ķermeņa augšdaļas vai rokām. Pašreizējos noteikumos katram no šiem pārkāpuma paveidiem atbilst noteikts tiesneša žests un vairāk vai mazāk konkrēts formulējums (angļu *tripping* un *hooking*; vācu *Beinstellen* un *Haken*; krievu *подножка* un *задержка клюшкой*). Kādi latviešu ekvivalenti būtu atbilstoši šiem citvalodu terminiem? Pirmo atkarā no konkrētā pārkāpuma veida varētu izteikt divējādi: *kājas aizlikšana* un *nūjas aizlikšana*. Izteiksme *aizlikt nūju priekšā* jau ir lietota praksē, piemēram,

..kad spēlētājs lieto aizliegtu paņēmieni — aizliek nūju priekšā vai aiztur pretinieku, tas tikai liecina, ka viņam trūkst prasmes apturēt pretinieku ar atļautu paņēmieni.¹⁴

Angļu termina *hooking* (vācu *Haken*, krievu *задержка клюшкой*) izteikšanai latviešu valodā līdz šim lietotas vārdkopas «turēšana ar nūju» vai «nepareiza spēle ar nūju». Līdzīgu pārkāpumu var izdarīt arī ar rokām (angļu *holding*, krievu *задержка руками*). Terminus abu pārkāpumu apzīmēšanai varētu apvienot zināmā sistēmā: *aizturēšana ar nūju* un *aizturēšana ar rokām*.

Vārds *klupināt* (*klupināšana*, *paklupināšana*), bez šaubām, var noderēt izteiksmes dažādošanai žurnālistu

¹⁴ *Persivāls L. Hokejs*. R., 1961, 226. lpp. (Tulkojis M. Rubenis.)

un komentētāju darbā, tomēr jāšaubās, vai tam ir vieta terminoloģijā, kur, kā liecina daudzie piemēri, diezgan konsekventi ir lietoti citi termini.¹⁵ Turklāt vārdam *klupināšana* ir daži citi trūkumi. 1. *Klupt, paklupt* vēl nenozīmē krist, tātad arī *klupināšana* nav «kritināšana»; ja tiek aizlikta kāja (nūja), tad sportists var gan sagrīloties, nostreipulot, paklupt, gan arī krist (tā notiek visbiežāk) vai pat nogāzties kā nopļauts. Jau sen šā pārkāpuma rezultāta nozīmē galvenokārt tiek lietots vārds *nogāzt*; ja būtu jāsaka *spēlētājs paklupināts*, tas liktu mainīt līdzšinējo pamatuzskatu par pārkāpuma rezultātu, resp., *nogāšanu*, kas būtu pretrunā ar sporta un valodas praksi:

35. minūtē «Volgas» soda laukumā tika nogāzts mūsu aktīvais Semjonovs.¹⁶

.. jelgavnieki.. pārkāpa spēles noteikumus, nogāžot HELLERU.¹⁷

2. Vārds *klupināšana*, kā to var vērot sarunvalodā (un arī presē), tūlīt ieguva zināmu ekspresivitāti, tādu kā nenopietnības niānsi (un no tā izrietošu nozīmes pārnesumu 'sagādāt nepatīkšanas, radīt šķēršļus kāda nodoma izpildē' u. tml.). 3. Viens no svarīgākajiem argumentiem ir tas, ka vārds *подножка* nav radies futbolā vai hokejā, bet pārceļojis uz turieni no cīņas sporta, kur tas izsaka nevis pārkāpumu, bet tieši otrādi — nepieciešamu tehnikas elementu (izņēmums ir klasiskā cīņa). Latviešu valodā šeit ir konsekventi lietots termins *kājas aizlikšana*, piemēram,

¹⁵ Arī šie termini nav ideāli, tomēr izteiksmes *aizlikt kāju priekšā* lietojums visas tautas valodā, šķiet, pamato tās saglabāšanu arī terminoloģijā.

¹⁶ Rīgas Balss, 1979, 7. augustā.

¹⁷ Sports, 1980, 13. septembrī.

[*Grieķu-romiešu cīņā*] *bīstami un sāpīgi paņēmieni ir pilnīgi noliegti, tāpat kājas aizlikšana*.¹⁸

..pēc kājas aizlikšanas vēl vairāk jānosveras uz priekšu un jākrit reizē ar pretinieku. [.] Kājas aizlikšanu aiz abām pretinieka kājām sagatavo ar pretinieka iegriešanu.¹⁹

Viens un tas pats termins futbolā un cīņas sportā funkcionē arī visās lielākajās Eiropas valodās.²⁰ Gribētos piebilst, ka šajās valodās (īpaši krievu un angļu valodā) sporta leksiku veido un attīsta paši sporta speciālisti un žurnālisti, negaidot uz gatavām atbildēm no «valodniecības un literatūras klasiķiem», kam pilnīgi saprotamu iemeslu dēļ par dažām specifiskām sporta parādībām var nebūt visai skaidrs priekšstats. Nevar apgalvot, ka visiem mūsu žurnālistiem ir nepārvaramas grūtības ekvivalenta sameklēšanā vārdam подножка, par to liecina šāds piemērs:

Laukuma saimnieki uzsāka spēli no centra, un viņu uzbrukums tika apturēts soda laukumā ar kājas aizlikšanu.²¹

Lai arī *klupināšana* ir īsāks izteiksmes veids, tomēr ikvienam, kas interesējas par sportu, vārdkopa *kājas aizlikšana* neapšaubāmi ir ierastāks un saprotamāks apzīmējums.

Lai panāktu stabilitāti sporta terminoloģijā un tādējādi sekmētu valodas kultūru, nepietiek ar epizodiskiem

¹⁸ Dzīves māksla. Sk. 446. lpp.

¹⁹ Harlampijevs A. Sambo cīņa. R., 1961, 78. un 79. lpp.

²⁰ Футбол. Спортивные термины на пяти языках. М., 1979. Дзюдо. Спортивные термины на пяти языках. М., 1979. Борьба вольная и классическая. Спортивные термины на пяти языках. М., 1979.

²¹ Rīgas Balss, 1979, 4. oktobrī.

valodnieku rakstiem. Šis jautājums jārisina nopietnāk: pirmām kārtām regulāri un lielos metienos jāizdod dažādu sporta veidu noteikumi latviešu valodā. Jaunākie futbola noteikumi, cik zināms, atsevišķā izdevumā iznākuši pirms 17, bet hokeja — pirms 23 (!) gadiem. Nav brīnums, ka šādā situācijā rodas terminoloģiskā rakstura problēmas.

V. SKUJIŅA

BET KĀ AR SĀLI?

Trešās Valodas prakses dienas dalībnieki bija aculiecinieki kaislībām, ko radīja informācija par vārda *sāls* dzimti abos skaitļos, resp. par to, ka normētajā literārajā valodā mainīta dzimte vienskaitļa formai: no *tā sāls* uz *tas sāls*, pieskaņojot to daudzskaitļa dzimtei.

Laika posmā pēc iepriekšējo pareizrakstības vārdnīcu publicēšanas, kad bija paredzēts vārda *sāls* dzimtes atšķirīgs lietojums vispārlietojamā valodā (*tā sāls*) un ķīmijas terminoloģijā (*tas sālis* — *tie sāļi*), praksē — gan runā, gan rakstos — bija vērojama liela dažādība, arī tulkojošajās vārdnīcās. Dažās no tām vienskaitlī tika dotas abas formas (piem., «Latviešu—krievu vārdnīcā skolām», R., 1951), dažās — tikai sieviešu dzimtes vienskaitļa forma ar ķīmijas sāļu nosaukumiem sieviešu dzimtes vienskaitlī («Latviešu—angļu vārdnīcās», R., 1962; «Latviešu—vācu vārdnīcā», R., 1963), dažās vispār tika ignorēta ķīmijas terminoloģijā izplatītā vīriešu dzimtes daudzskaitļa forma (piem., «Latviešu—krievu vārdnīcā», R., 1963, dota vārdkopa *bāziskās sālis*).

«Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā» (I, R., 1959) rakstīts, ka formu *sāls* lieto gan vīriešu, gan sieviešu dzimtē (381. lpp.), bet daudzskaitļa formā minēta tikai ķīmijas terminoloģijā izplatītā vīriešu dzimtes forma *bāziskie sāļi* (386. lpp.).

Šķiet, šāds stāvoklis skaidri liecina par to, ka vārda *sāls* lietojumā bija nepieciešams ieviest vienveidību.

Kā pamatojams LPSR ZA TK lēmums vienveidot vārda *sāls* dzimti, turklāt — vispārinot normā paredzēto vīriešu dzimti ķīmijas terminu daudzskaitļa formās arī uz vienskaitli?

Pirmkārt, vārdiem vienskaitlī un daudzskaitlī parasti ir viena un tā pati dzimte: *tas galds — tie galdi, tā ēka — tās ēkas. Sāls* šai ziņā bija izņēmums: *tā sāls — tie sāļi* (pareizrakstības vārdnīcā kādreiz paredzētā vīriešu dzimtes forma *tas sālis* praksē maz lietota, tāpēc tai nav izšķiņošanas nozīmes).

Otrkārt, dzimtes atšķirības valodas sistēmas spaida dēļ sekmēja variantu lietojumu: blakus *tā sāls* — arī *tās sālis*, blakus *tie sāļi* — arī *tas sāls* un *tas sālis*, kas valodas praksē radīja formu pārdaudzumu un neskaidrības.

Treškārt, zinātniskajā terminoloģijā daudzskaitļa formās konsekventi tika lietota vīriešu dzimte un veidojās tendence vīriešu dzimti vispārināt arī uz vienskaitļa formām, turklāt apmēram pusē izlokšņu vārdu *sāls* vienskaitlī jau lieto vīriešu dzimtē.

Ceturtkārt, mainot vārda *sāls* vienskaitļa dzimti, formu maiņa ir minimāla: mainās tikai vienskaitļa datīva forma. Pamatforma *sāls* paliek nemainīta, un vārds lokāms pēc līdzskaņu celma vārdu parauga: N. *tas sāls*, Ģ. *tā sāls*, D. *tam sālīm*, A. *to sāli*, I. *ar to sāli*, L. *tajā sāli*. Daudzskaitlī vārds lokāms tāpat kā līdz šim.

Piebilde. Terminoloģijas komisija savu lēmumu attiecināja tikai uz zinātnisko terminoloģiju. Taču prakse rāda, ka ir pagrūti norobežot zupā beramo sāli no ķīmiskā nātrija hlorīda. Tāpēc būtu ieteicams dzimtes vienādošanu attiecināt arī uz sadzīvisko lietojumu.

LITERĀRĀ VALODA UN DIALEKTS

B. LAUMANE

VIDUS DIALEKTA IZLOKSNES UN LITERĀRĀ VALODA

No visiem trim latviešu valodas dialektiem — lībiskā, vidus un augšzemnieku¹ — literārajai valodai tuvākais ir vidus dialekts (aptver izloksnes Vidzemes vidienē no Mazsalacas, Valkas un Cirgaļiem virzienā uz Siguldu un Rīgu, Zemgalē no rietumiem līdz Vecumniekiem un Skaistkalnei, kā arī Kurzemes dienviddaļu), īpaši šā dialekta Vidzemes un Zemgales izloksnes (sk. 1. karti). Valodnieciskajā literatūrā minētās izloksnes nosacīti dēvē arī par rakstu valodas apgabalu².

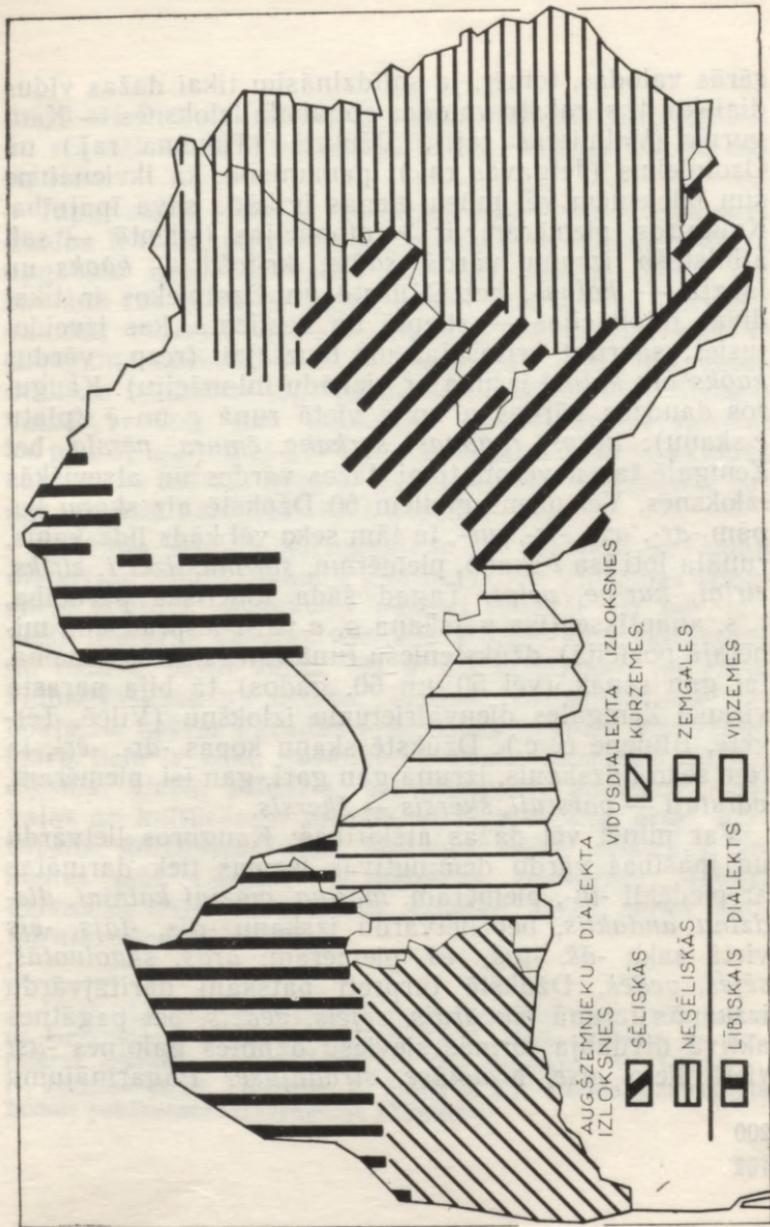
Pēc J. Endzelīna atzinuma, «...tagadējai rakstu valodai vistuvākas ir tās izloksnes, ko runā Zemgales vidienē ap Jelgavu. Bet šis tas ir ienācis rakstu valodā arī no Vidzemes.»³

Ir jau vispārzināms, ka latviešu nacionālās un literārās valodas pamatā ir vidus dialekts, bet arī vidus dialektam ir savas īpatnības un tās nav vienādi izplatītas. Tā, piemēram, pēc fonētiskajām īpatnībām (skaņu sastāva) vidus dialekta izloksnes maz atšķiras no lite-

¹ Par latviešu valodas dialektu izveidi — teritoriju, īpatnībām, vēsturisko cilmi (senlatviešu cilšu — kuršu, zemgaļu, sēļu un latgaļu — nozīmi šo dialektu izveidē) sk. *Rudzīte M.* Latviešu dialektoloģija. R., 1964, 431. lpp.

² *Rūķe V.* Programma izloksņu aprakstiem. R., 1940, 4. lpp.

³ *Endzelīns J.* Latviešu valoda Vidzemē. Valodas un literatūras institūta raksti, III. R., 1954, 125.—136. lpp. Darbu izlase, III sēj., 2. daļa. R., 1980, 478.—491. lpp.

rārās valodas, tomēr, ja salīdzināsim tikai dažas vidus dialekta t. s. rakstu valodas apgabala izloksnes — Kaugurus (Valmieras raj.), Džūksti (Tukuma raj.) un Ozolniekus (Jelgavas raj.), pamanīsim, ka ikvienai no šīm izloksnēm vēl mūsu dienās ir kāda sava īpatnība. Kauguros, piemēram, ir 3 intonācijas (stieptā — sal. atbilstošo izrunu vārdā *saūle*, krītošā — *kūoks* un lautzā — *kaļns*), bet Džūkstē un Ozolniekos ir tikai divas intonācijas — stieptā un nestieptā, kas izveidojusies, sakrītot krītošajai un lautzajai (resp., vārdus *kuōks*² un *kaļns*² izrunā ar vienādu intonāciju). Kauguros daudzos vārdos *a* un *ā* vietā runā *ē* un *ĕ* (platu *e*-skaņu): *dērps*, *rēgavas*, *sērkanc*, *ēmurs*, *pērsla*, bet Zemgalē tas novērots tikai dažos vārdos un atsevišķās izloksnēs. Vēl pirms gadiem 50 Džūkstē aiz skaņu kopām *-ar-*, *-er-*, *-ir-*, *-ur-*, ja tām seko vēl kāds līdzskanis, runāta ļoti īsa *i*-skaņa, piemēram, *sarⁱma*, *dzerⁱt*, *zirⁱks*, *zirⁱņi*, *kurⁱpe*, *urⁱpt*. Tagad šāda fonētiskā parādība, t. s. anaptikse (īsa patskaņa *a*, *e* vai *i* iespraušana minētajā pozīcijā), džūksteniešu runā vairs nav sastopama, lai gan senāk (vēl 50. un 60. gados) tā bija parasta virknei Zemgales dienvidrietumu izlokšņu (Vilcē, Tērvetē, Blidenē u. c.). Džūkstē skaņu kopas *-ār-*, *-ēr-*, ja tām seko līdzskanis, izrunā gan gari, gan īsi, piemēram, *vārstuļi* — *varstuļi*, *šķērsis* — *šķersis*.

Var minēt vēl dažas atšķirības: Kauguros lietvārdu un īpašības vārdu deminutīvās formas tiek darinātas ar piedēkli *-in-*, piemēram, *mājina*, *mazini kalnini*, *die-dzinu audaklis*, bet lietvārdu izskaņu *-ājs*, *-tājs*, *-ējs* vietā saka *-āš*, *-tāš*, *-ēš*, piemēram: *arāš*, *skuoluotāš*, *sējēš*, *vedēš*. Džūkstē turpretī patskani darītārvārdu izskaņās izrunā īsi: *arais*, *sējeis*, *vedeis*, bet pagātnes aktīvā divdabja formās sieviešu dzimtes galotnes *-usi* vietā lieto *-ūse*: *braukūse*, *strādājūse*. Pagarinājumu

dzird arī Ozolniekos: *viņas māte te dzimu:se* un *augu:se*. Ir vēl arī citas izrunas īpatnības, kas paliek še neminētas.

Tāpat vidus dialekta izloksnēm piemīt dažāda laba savdabība leksikā, un arī šajā aspektā t. s. rakstu valodas apgabala izloksnes nebūt nav viendabīgas. Īpaši uzskatāmi tas atklājas tagad, kad ir izstrādātas Latviešu valodas dialektu atlanta leksikas kartes⁴ un kad ir iespējams aplūkot visas Vidzemes un Zemgales vidus dialekta izloksnes kopumā un salīdzinājumā ar literāro valodu, redzēt gan izloksnēm un literārajai valodai kopīgo, gan atšķirīgo, saskatīt literārās valodas saknes, kā arī tās ietekmi uz izloksnēm. Aplūkosim dažas leksikas parādības šajā aspektā.

Kā rāda atlantā kartografēto 120 leksikas parādību materiāls, vidus dialekta Zemgales un Vidzemes izloksnēm kopīgie nosaukumi parasti kļuvuši arī par latviešu literārās valodas vārdiem. Cilmes ziņā vairākums no tiem ir baltu vārdi, bet ir arī aizguvumi no vācu, viduslejasvācu un lībiešu valodas. No semantiskā viedokļa tie aptver dažādas tematiskās grupas, piemēram, starp tiem ir koku nosaukumi: *ābele, bumbiere, ķirsis, alksnis, kļava, pilādzis*, arī *pumpurs, galuotne*; savvaļas un kultūraugi: *pelašķi, virši, vibuotne, griķi, kartupelis, kartupeļu laksti, ķipluoks*; ogas: *mellenes, zemenes* (sal. Latgalē — *melnīcas, zemnīcas*); daudzi dzīvnieku nosaukumi: *varde, ķirzaka, šēks, žurka, kuovārnis, pūce, zvirbulis*.

⁴ Latviešu valodas dialektu atlanta leksikas daļu (100 kartes un komentārus) sagatavojis LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūta autoru kolektīvs (B. Bušmane, M. Graudiņa, N. Jakubauska, B. Laumane, E. Smitē u. c.); atlanta manuskripts nodots publicēšanai izdevniecībā «Zinātne».

Kopīgi ir arī literārajā valodā ienākušie nosaukumi, kas saistās ar lauku sētu, mājlopiem un dažādiem lauku darbiem, piemēram, *apluoks*, *kūts*, *šķūnis*, *apcirknis*, *akas gruodi*; *samazgas*; *aita*, *auns*, *rudzu kūlis*, (apaļi krauta) *siena gubiņa*, *malku zāgēt*, *atspuole*, *abra*, *lize*.

Dažkārt vidus dialekta Zemgales un Vidzemes izloksnēm kopīgajās leksēmās tomēr ir nelielas fonētiskas vai morfoloģiskas atšķirības — skaņu pārmaiņas un iespraudumi, atšķirīgas izskaņas u. tml., piemēram, Zemgalē lieto *ābēle* (ap Dobeli, Tērveti), *pilādze*, *ciekur(i)s*, *kaņupe*, *pelešķi*, arī *pēlušķi*, *smarža*, *tvana* (ap-Bausku), *uzkala*, bet Vidzemē — *bumbieris* (augļu koks), *pilādzis* (un citi varianti), *šlieka* un *šļieka*, *akas gruodes*, *grābekis*. Bieži vienā un tajā pašā izloksnē tiek lietotas divas vai pat vairākas vienas leksēmas formas vai arī dažādas leksēmas ar vienu nozīmi, piemēram, *alksnis* un *elksnis*, *kļava* un *kļavs*, *smaganas* un *smadzenes*, *avenes*, *avieses*, *avietes* un *avietenes*, *zilenes* un *glāzenes*, *kadiķis* un *paeglis*, *pilādzis* un *sērnuokslis*. Vairākos gadījumos par literāro formu ir nostiprinājusies Kurzemē un Zemgalē lietotā forma, piemēram, *alksnis*, *kļava*, *avenes* u. c., sal. vidus dialekta Vidzemes izloksnēs un ārpus tā — augšzemnieku dialektā — raksturīgāki ir *elksnis*, *kļavs*, *aviekstenes*, *aviekšas*. Var minēt vēl virkni citu literārās valodas vārdu, kuriem par avotu, iespējams, bijušas galvenokārt vidus dialekta Zemgales izloksnes un Kurzeme, jo šo vārdu izplatība Vidzemes vidus dialekta izloksnēs kompakto areālu veido tikai ap Rīgu un Ropažiem, piemēram, *krupis*, *muša*, *dēle*, *papuve*, *kluons*, *sienu grābj*; sal. tālāk Vidzemē — gan vidus dialekta izloksnēs, gan ārpus šā apgabala — plašāk izplatīti un kā īsti izloksnes vārdi tiek raksturoti nosaukumi *kaupiņš* (austrum-

daļā biežāk *rupucis*), *mūsa*, *lēle* un *lēlis*, *pūdejums*, *kuls*, *sienu kašā*, *kasa*.

Literārās valodas izveidē liela nozīme bijusi arī vidus dialekta Vidzemes izloksnēm. To apliecina *zoda* nosaukumu karte dialektu atlantā: par literārās valodas vārdu nav kļuvis ne abpus Rīgas jūras līcim samērā plaši izplatītais nosaukums *ķinnis* (aizgūts no vācu *Kinn*), ne arī Zemgalē un visā Kurzemē plaši lietotais *smakr(i)s* (sal. radniecīgo liet. *smākras* ME III 950), bet gan *zuods*, kas izplatīts Vidzemes vidienē un Latvijas austrumu izloksnēs.

Taču ne vienmēr par literāru izraudzīts vārds, kas nācis tieši no vidus dialekta izloksnēm (no Kurzemes vai t. s. rakstu valodas apgabala), piemēram, nosaukumu *usnes*, kas ir literārs, lieto galvenokārt ārpus vidus dialekta — Vidzemes austrumos un Latgalē (sal. vidus dialekta Zemgales un Vidzemes izloksnēs — *gušņas*, Kurzemē — *ušņas*).

Tāds, piemēram, ir arī vārds *tuole* 'govs bez ragiem', kas sastopams ap Ropažiem un tālāk izplatīts galvenokārt Vidzemes dienvidos un austrumos (ap Lielvārdi, Ērgļiem, Pļaviņām, Vecpiebalgu, Gulbeni, Alūksni), kā arī Latgalē (sal. ar šo pašu nozīmi Vidzemes rietumdaļā un vidienē lietoto *puole*, Zemgalē — *duole*, Kurzemē — *mūla*, *mūle*, *smaule*, *šmaule* u. c.). Arī literārās valodas vārda *vēdzele* izplatība izloksnēs saistās galvenokārt ar Vidzemes austrumdaļu: sal. Vidzemes vidienē un rietumdaļā saka *kuncele*, Zemgalē — *ļurba*, Kurzemē — *vendzele*.

Retumis ir arī tā, ka par literārās valodas vārdu nostiprinājies vai ir izraudzīts tāds, kam izloksnēs vispār (ne t. s. rakstu valodas apgabalā, ne arī kādā citā dialektā vai novadā) nav kompakta areāla. Piemēram, par literārās valodas normu kļuvušais nosaukums

stārķis izloksnēs ir sastopams sporādiski. Iespējams, ka tautas mutē tas ieviesies literārās valodas ietekmē, jo izloksnēs parastāki un plašāk sastopami ir citi šā nosaukuma varianti: Zemgalē — *starķis, starks, stārks*; Vidzemē — *starķis, starka* (ap Ērgļiem un Madonu); Latgalē — *starks*; Kurzemes ziemeļos — *storķis* (nosaukumi aizgūti no viduslejasvācu *stork* ME III 1045). Līdzās šiem nosaukumiem izloksnēs pazīstami arī vēl citi: Kurzemē — *svētelis*, ap Alsungu un Kuldīgu — *svētputns*, ap Rucavu, Priekuli un Vainodi — *gandr(i)s*, Latgalē ap Varakļāniem — *žugure*, bet austrumdaļā — no kaimiņslāvu valodām aizgūtais *bacjans*.

Iespējams, senāk nosaukumi *žugure* un *svētputns* bija vēl plašāk pazīstami, jo šie nosaukumi reģistrēti jau pirmajās latviešu valodas vārdnīcās, sal.: *Schugguris* (*Schubburis*), *Schuggurs* 'ein Storch' G. Manceļa vārdnīcā (1638. g.), ko vēlāk pārņēmis arī J. Langijs (1685. gadā), kurš kā Kurzemes vārdus atzīmējis *Gandars* un *Swāhtels*. Līdzīgi arī gadsimtu vēlāk izdotajā J. Langes vārdnīcā (1777. gadā) reģistrētajam nosaukumam *Swehts Putns* 'ein Storch' ir dota norāde, ka tas tiek lietots Kurzemē. Zīmīgi, ka šajās vārdnīcās vēl nav atrodams neviens no leksēmas *stārķis* variantiem, sal.: *stārks* fiksēts G. Stendera vārdnīcā (1789. gadā). Tas liek domāt, ka aizguvums ir relatīvi jauns.

Jau no iepriekš minētajiem piemēriem redzams, ka ne vienmēr vidus dialektā lietotās leksēmas saskan ar literārās valodas vārdiem: vairākos gadījumos, gluži otrādi, varam runāt par raksturīgiem Zemgales vai Zemgales novadu apvidvārdiem: *čačarkls* 'spīlarkls', *paugas* 'zirga sakas' (ap Tērveti, Jelgavu, Bausku), *kuniņa, kuniņa* 'vērpijamā ratiņa detaļa', *siliņi* 'virši' (ap Džūksti, Blīdeni, Tērveti), *žurga* 'virca' (ap Džūk-

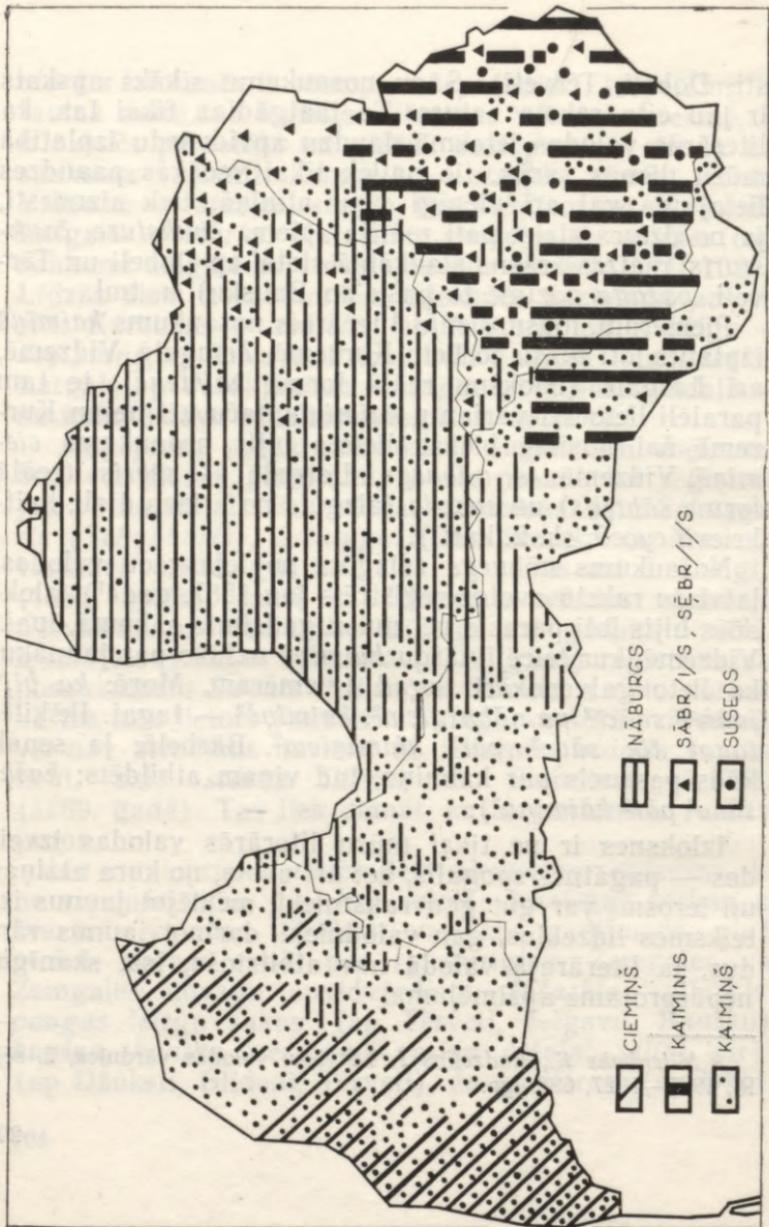
sti, Dobeli, Tērveti). Šādu nosaukumu sīkāks apskats ir jau cita raksta saturs. Te jāatgādina tikai tas, ka literārās valodas ietekmē daudzu apvidvārdu izplatība mūsu dienās sarūk, tie paliek tikai vecākās paaudzes lietojumā vai arī vienīgi viņu atmiņā, tiek aizmirsti, ja no dzīves aiziet pati reālija (piem., *čauksture*, *čauksturis* 'maizes krāsns slaukāmā slotā' ap Dobeli un Tērveti, *pažaga* nozīmē to pašu ap Bausku) u. tml.

Piemēram, mūsu dienas literārais nosaukums *kaimiņš* izplatīts ļoti plaši: to lieto Kurzemē, Zemgalē, Vidzemē, arī Latgalē (izlokšņu reālā forma *kaimenč*), te tam paralēli lieto arī variantu *kaiminis*, taču vēl nesen Kurzemē šai nozīmē biežāk lietots bijis nosaukums *ciemniņš*, Vidzemē — *nāburgs*, Latgalē — *sēbris* (reālā forma *sābr/i/s*) un *suseds* (aizgūts no krievu dial., baltkrievu *cyceđ*; sk. 2. karti).

Nosaukums *nāburgs* (aizgūts no lejasvācu valodas, latviešu rakstu avotos reģistrēts jau 1587. gadā⁵) izlokšnēs bijis ļoti parasts vēl mūsu gadsimta sākumā, īpaši Vidzemē, kur teicēji vārdu *kaimiņš* uzlūko par jaunāku, ko lieto galvenokārt tagad (piemēram, Morē: *ka biju jaūn^{a2} saūc^{a2} pa nābuŕgiem², kaimiņč²* — tagat. Ikšķilē: *tagat tik saūc² pār² kaimiņiem²*. Bārbelē: ja senāk kāds pasaucis par kaimiņu, tad viņam atbildēts: *kašķi saūc² pār² kaimiņu²*).

Izlokšnes ir ne tikai mūsu literārās valodas izveides — pagātnes spogulis, bet arī avots, no kura atziņas un ierosmi var gūt gan rakstnieki, meklējot jaunus izteiksmes līdzekļus, gan valodnieki, darinot jaunus vārdus, ja literārajā valodā nav atbilstoša, īsa, skanīga, nepārprotama apzīmējuma.

⁵ *Milenbahs K., Endzelins J.* Latviešu valodas vārdnīca, 2. sēj. R., 1925—1927, 698. lpp.

Līdz šim literārajā valodā nebija nosaukuma kausētu iekšu tauku pārpalikumu apzīmēšanai, bet izloksnēs tam reģistrēts ap 400 (kopā ar variantiem) dažādu apzīmējumu, piemēram, *skrandži, cīkari, čikari, cibari, cirkuliši* u. c. — Zemgalē, *čipslas* (ap Ikšķili), *grauzduļi* un *gruzdumi* — Vidzemē (ap Cēsīm un Valmieru), *čuriņas* (ap Madonu un Ērgļiem) u. c., *švarkas, švarkas* un daudzi citi apzīmējumi Latgalē⁶. Plašāk un kompaktāk izplatītais nosaukums *dradži*, kas ir raksturīgs Kurzemes apvidvārds, ir ieguvis literārās valodas vārda tiesības⁷.

⁶ Sk. arī *Zemzare D.* Kurš nosaukums labāks — *dradži, grības, grīnši, skrandži?* — Krāj.: Latviešu valodas kultūras jautājumi, 6. laid. R., 1970, 98.—103. lpp.

⁷ Latviešu literārās valodas vārdnīca, II. R., 1973, 385. lpp.

IĒROBEZOJUMI VĀRDU GRAMATISKO FORMU LIETOSANĀ

Kā norādīts latviešu valodas gramatikās un vārdnīcās, ir lietvārdi vai darbības vārdi, kurus lieto parasti vai tikai dažās gramatiskajās formās.

Lietvārda skaitļa apskatos runā par vienskaitliniekiem un daudzskaitliniekiem: «Lietvārdus, ko lieto tikai vienskaitlī, sauc par vienskaitliniekiem; lietvārdus, ko lieto tikai daudzskaitlī, sauc par daudzskaitliniekiem.»¹ Valodas prakses vērojumi liecina, ka vienskaitlinieki dažkārt parādās daudzskaitļa formā: «Latviešu valodas praksē bieži sastopams nemotivēts lietvārda lietojums daudzskaitlī.»²

Uz kādiem normatīviem apsvērumiem būtu balstāmi mēģinājumi novērst neprecizitātes lietvārda vienskaitļa vai daudzskaitļa formas izvēlē?

Vienkārši ir tie gadījumi, kad lietvārdam nav attiecīgā skaitļa formu. Piemēram, daļai vārdu, kas gramatikās vai vārdnīcās tiek atzīti par daudzskaitliniekiem, vienskaitļa formas nav iespējamās (vismaz literārajā valodā ne): *pelni, milti, durvis, groži, svāri, grieznes, iesnas* u. c. Šādiem vārdiem vienskaitļa lietojuma normatīvais aizliegums izriet no valodas uzbūves.

¹ *Pauliņš O., Rozenbergs J., Vilāns O.* Latviešu valodas mācības pamatkurss. R., 1978, 56. lpp.

² *Riekstiņa R.* Uzmācīgais daudzskaitlis. — Krāj.: Latviešu valodas kultūras jautājumi, 16. laid. R., 1980, 176. lpp.

Turpretim daļai gramatikās konstatēto daudzskaitli-
nieku un, šķiet, visiem vienskaitliniekiem skaitļu nor-
mējums nav valodas uzbūves noteikts. Vienskaitļa for-
mas ir iespējamās vairākiem t. s. daudzskaitliniekiem:
plaušas — plauša, lini — lins, mieži — miezis u. tml.
Savukārt vienskaitliniekiem pastāv daudzskaitļa for-
mas: *piens — pieni, drūzma — drūzmas, humānisms —*
humānismi, ātrums — ātrumi, labums — labumi utt.
Par šiem vārdiem korektāk ir teikt, ka tos lieto ne
«tikai», bet gan «parasti» daudzskaitlī vai vienskaitlī,
tādējādi tiek ierobežots otra skaitļa lietojums, bet ne-
tiek aizliegts.

Šādi skaitļa ierobežojumi saistīti nevis ar valodas
uzbūves īpatnībām, bet gan ar ārpusvalodas īstenības
uztveri. Retumis gadās rīkoties, piemēram, tikai ar
vienu putraimu, infuzoriju, baktēriju u. tml., tāpēc da-
žādu sīku priekšmetu, dzīvu būtņu, parādību kopas par-
asti apzīmē ar lietvārdu daudzskaitlī. Ar lietvārdu
vienskaitļa formām mēdz apzīmēt parādības un nojē-
gumus, kas pastāv kā kaut kas viens, unikāls: *labsir-
dība, gaisma, impresionisms, miers, kauzalitāte, induk-
cija, ātrums* u. c. Tas neapšaubāmi ir vārdu parastais
lietojums, tomēr no valodas viedokļa nevar nekā pār-
mest valodas lietotājam, kas saskaitījis divus vai vairā-
kus ātrumus, impresionismus, divas vai vairākas
gaismas, kauzalitātes vai arī apgalvo, ka «divu impres-
ionismu (hēgelismu, imperiālismu) nav»!

Dažkārt lietvārda skaitļa izvēli nosaka valodas tra-
dīcija: *tīrumos aug kartupeļi* (nevis *kartupelis*); tādi
izteikumi kā *latviešu un krievu valoda, Dobeles un*
Talsu rajons atzīstami par pareizākiem nekā *latviešu*
un krievu valodas, Dobeles un Talsu rajoni.³

³ *Blinkena A.* Interference un norma. — Krāj.: Latviešu valo-
das kultūras jautājumi, 14. laid. R., 1979, 34.—35. lpp.

Darbības vārdu, kam nav dažu personas formu, latviešu valodā ir maz, raksturīgākais vārds ir *vajadzēt*, arī *labpatikt*. Gandrīz visiem darbības vārdiem eksistē visas trīs personu formas, bet ne vienmēr tās tiek lietotas. Parasti 3. personas forma tiek lietota darbības vārdiem *līt, snigt, birt, dīgt, ribēt, rietēt, skābt* u. tml., kas apzīmē darbību, ko tikai retumis (personifikāciju, metaforu u. tml. sakarā) var veikt runātājs (1. persona) vai sarunbiedrs (2. persona). Personu formu lietojumā atvirzes no normas nav vērojamas — valodas lietotāji nekļūdīgi nosaka, kura no formām attiecīgajā situācijā jālieto.

Tātad lietvārdu un darbības vārdu formu ierobežojumu lielākā daļa saistīta ar ārpusvalodas iemesliem un nav tieši pakļauta valodas īpatnībām. Turklāt šie ierobežojumi var vājināties vai zust, ja mainās īstenības parādību izpratne. Šajā sakarā būtu jāpadomā, vai ir īsti lietderīgi pareizvalodas (pareizrakstības) vārdnīcu praksē samazināt informāciju par gramatiskajām formām, nerādot t. s. vienskaitliniekiem daudzskaitļa ģenitīva skaņu miju, kā arī verbu 1. un 2. personas formu. Kaut retumis, šī informācija valodas lietotājiem tomēr ir vajadzīga un tad tā ir svarīgāka nekā norādes par formu reto lietojumu.

L. CEPLĪTIS

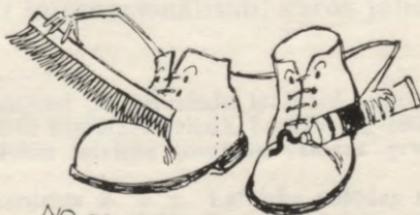
KĻŪMĪGI DIVDABJU AR *-ot*, *-oties* LIETOJUMI

Vārdu savienojumos, kuros divdabis ar *-ot* vai *-oties* ir pakārtots kādai citai darbības vārda formai, dažkārt var rasties neskaidrības par divdabja nosauktās darbības veicēju.

Parasti abām darbības vārda formām ir viens un tas pats darītājs: *Sēžot zēns lasa vai Sēžot pie galda, zēns lasa*, t. i., zēns sēž un lasa.

Laikrakstu un žurnālu tekstos, ļoti reti arī grāmatās, gadās vērot, ka divdabīis ar *-ot* vai *-oties* iesaistīts teikumā tā, ka divdabja darītāja pilnīgi droša uztvere ir apgrūtināta. Aplūkosim dažus piemērus no periodikas un radoraidījumiem. Teikumu *Nosakot algas likmes, traktoristi strādā labāk* var saprast tā, ka paši traktoristi nosaka sev algas likmes. Vai tekstā aprakstītajā kolhozā pastāv tāda sistēma? Ja tekstā ir runa par peldošiem akvalangistiem, nevajadzētu teikt *Peldot koraļļi apdraudēja akvalangista aizsardzības sistēmas*, tas teksta saturā nevajadzīgi ievieš nojēgumu par peldošiem koraļļiem. Teikumā *Paceļot [buldozera] lāpstas uz augšu, zemes izbirst darītājs* varbūt ir «zemes», kas iedarbojas uz kādu buldozera mehānismu un virza lāpstas augšup.

Ar lasītāja «veselo saprātu», pieredzi un zināšanām bieži vien ar divdabī nosauktās darbības veicēju izprast var: *..rokas paceļot, krūškurvis izplešas un gaiss ieplūst plaušās*. (Ir zināms, ka nedz krūškurvis, nedz gaiss rokas uz augšu nemēdz celt.) *..no rīta spodrinot,*

NO RĪTA SPODRINOT, ĻOTI ĀTRI
APAVI IEGŪST SPĪDUMU

Ļoti ātri apavi iegūst spīdumu. (Apavi paši sevi nespodrina.) *Būvējot ietilpīgas un komfortablas tūristu bāzes, cieš pati tūrisma ideja..* (Ideja bāzes nebūvē.) *Pārbaudot plīsa radiators.* (Radiatoru kāds, bez šaubām, ir pārbaudījis.)

Ja ne gluži pārpratumus, tad zināmu papildslodzi (divas domas, nevis viena) teksta uztverē šāds divdabju lietojums tomēr var radīt. Tāpēc, izmantojot konstrukcijas ar divdabjiem *-ot, -oties*, vajadzētu pārdomāt, kā lasītājs vai klausītājs izpratis ar divdabi apzīmētās darbības veicēju. Dažkārt ir lietderīgāk izvēlēties citus valodas līdzekļus, ar kuriem darītāja nojēgumu var izteikt skaidrāk.

Pirmkārt, šajā sakarā minama konstrukcija — patstāvīgais (jeb absolūtais) datīvs: *..celtniecībā, tempiem pieaugot, palielinās arī metāla patēriņš.*

Otrkārt, reizumis divdabja (divdabja teiciena) saturu ir labāk izteikt palīgteikumā, piemēram, nevis *Pārbaudot plīsa radiators*, bet gan *Kad radiatoru pārbaudīja, tas plīsa.*

TAUTOSILLABISKĀ SAVIENOJUMA *-ER-* IZRUNA
INTERNACIONĀLISMOS

Radio un televīzijas pārraidēs, kā arī teātra izrādēs nereti dzirdams, ka vienos un tajos pašos internacionālaajos vārdos un citvalodu īpašvārdos tautosillabisko savienojumu *-er-* izrunā gan ar šauro, gan ar plato patskani, piem., *gerbera—gērbera, konservi—konservi, eksperts—ekspērts, Berlīne—Bērline, Verdi—Vērdi*. Valodnieciskajā literatūrā ne vienmēr varam atrast ziņas par katra konkrētā vārda literāro izrunu. Norādes par īpašvārdu izrunu atrodamas «Norādījumos par citvalodu cilmes īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā»¹, kuras laikam gan ne vienmēr būs iespējams ievērot. Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā² ir konstatēts fakts, ka vērojamas izrunas svārstības, bet par to, kurš variants atbilst literārās izrunas normām, nav norādīts. Skolu gramatikās³ minēti daži internacionālisti, kuros jālieto platā ē skaņa.

¹ Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā, I—XIV. R., 1960—1978.

² Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I. R., 1959, 45. lpp.

³ *Freidenfelde Z.* u. c. Latviešu valodas mācība 4. klasei. R., 1971, 62. lpp.; *Freidenfelde Z.* u. c. Latviešu valodas mācība 6. klasei. R., 1974, 84. lpp.; *Blinkena A.* u. c. Latviešu valoda 7.—9. klasei. R., 1974, 273. lpp.

Plašāku skaidrojumu par šo vārdu izrunu sniedz A. Laua: «Nedaudzos internacionālos vārdos ar tautosillabisku skaņu kopu *-er-* vācu valodas ietekmē ir ieviesies platais patskanis [ɛ], piemēram, [koncɛrc] koncerts, [nɛrvs], [nɛrvōs:] nervozs, [pɛrsōna], [pɛrsōnāls], [pɛrsōnāš:] personāžs, [vɛrps] verbs, [vɛrbāls], tāpat arī īpašvārdos, piemēram, [Albɛrc] Alberts, [ɛrna] [Hɛrmanis], [Hɛrta], [Robɛrc] Roberts.

Krieviskas cilmes īpašvārdos ar skaņu kopu *-er-* lietojams šaurais patskanis, piemēram, [Šɛrba], [Perma], [Sverdlovskā].»⁴

Tomēr valodas praksē vērojama tendence plato skaņu lietot ne tikai vārdos ar vācu valodas ietekmi, bet citādas cilmes internacionālismos. Lai gūtu ieskatu par *-er-* izrunu internacionālismos jaunākās paaudzes valodā, tika izdarīta neliela aptauja, kurā atbildes sniedza V. Lāča Liepājas Valsts pedagoģiskā institūta studenti. Aptaujas rezultāti ļauj konstatēt dažas tendences *-er-* izrunā.

1. Dažos vārdos pārsvarā ir varianti ar šauro patskani, piemēram, vārdu iniciāļos *per-*, *term-* (*perspektīvs*, *perfekts*, *perpendikuls*, *perlamutrs*, *pergaments*, *perlons*, *permutācija*, *termometrs*, *termoss*, *termoregulācija*, *termoficēt*, *termostats*), kā arī finālē *-ers* (*greiders*, *skrēpers*, *kontainers*, *Šillers*, *Vēbers*, *Balcers*).

2. Vārdos ar iniciāli *her-* vienlīdz izplatīti abi varianti, piemēram, *herbārijs*—*hērbārijs*, *heraldika*—*hēraldika*, *herbarizēt*—*hērbarizēt*. Vārdā *hērcogs* parasti lieto plato skaņu, vārdā *herbicīds* — šauro skaņu.

3. Uzvārdos ar *-sons* ir platā skaņa, piemēram, *Ērntsons*, *Hērmsons*.

⁴ Laua A. Latviešu literārās valodas fonētika. R., 1980, 96. lpp.

4. Uzvārdos ar *-manis* ir šaurā skaņa, piemēram, *Akermanis, Eltermanis*.

5. Citvalodu uzvārdos, kādu parasti nav latviešiem, neatkarīgi no cilmes biežāk ir šaurā skaņa, piemēram, *Verdi, Sverdlovs, Egerts, Kerners, Jervets*. Tomēr vērojamas arī svārstības, piemēram, *Ernesakss—Erņšsakss, Jervs—Jērvs, Bjerns—Bjērvs, Berlings—Bērlings, Ļermontovs—Ļermontovs, Bermonts—Bērmonts*. Vārdā *Heřcens* konstatēta tikai platā skaņa.

6. Citvalodu ģeogrāfiskajos nosaukumos parasti ir šaurā skaņa neatkarīgi no cilmes un *-er-* pozīcijas, piemēram, *Pergama, Perma, Verdena, Sverdlovska, Fergana, Berlīne, Persija, Berne*. Ģeogrāfiskajā nosaukumā *Bērmudu salas* plašāk izplatīts variants ar plato patskani.

7. Daļā vienas un tās pašas saknes vārdu vērojama platās un šaurās skaņas mija atkarā no fonētiskās pozīcijas tāpat kā latviskas cilmes vārdos, piemēram, *Roberts—Robertiņš, Bēta—Bertiņa, kavērna—kaveriņa, koncerts—koncertiņš—koncertēt, ņerma—ņermeris, moderns—modernizēt, Bērgs—Bērgis, Ruberts—Ruberte, Heřmanis—Heřmine*. Šī parādība liecina it kā par šo vārdu pilnīgu fonētisko asimilēšanos latviešu valodā.

Aptauja parādīja, ka ir nepieciešams vārdus ar *-er-* normēt precīzāk. ZA Pareizrakstības komisijai vajadzētu pievērsties šā jautājuma risināšanai, lai topošajā pareizrunas vārdnīcā varētu atspoguļot vārdu izrunas normatīvo variantu.

Jautājumu par tautosillabiskā *-er-* izrunu iespējams risināt dažādī. Par normu varētu atzīt runas valodā vērojamo samērā spēcīgo tendenci *-er-* izrunu pakļaut latviešu valodas pozicionālajiem nosacījumiem. Tomēr liekas, ka ieteicamāks būtu cits ceļš: šiem vārdiem, tāpat kā pārējiem internacionālismiem, par normu atzīt

izrunu ar šauro skaņu. Platā skaņa būtu lietojama tikai noteiktai vārdu grupai, kur to nosaka tradīcija. So vārdu sarakstu vajadzētu publicēt.

Zināmas atkāpes varētu būt skatuves runā, kur attiecīgā īpašvārda izruna pēc iespējas tuvu originālvalodai piešķirtu nacionālo kolorītu. Šādu domu jau izteikusi S. Raģe «Norādījumos par somu īpašvārdu atveidošanu latviešu literārajā valodā».⁵

Rakstā ir izteikti tikai vērojumi un ierosinājumi. Būtu interesanti uzzināt arī citu valodnieku un valodas praktiķu domas šajā jautājumā.

L. CEPLĪTIS

LĪDZSKAŅU MIJAS TRŪKUMS LIETVĀRDA LOCĪJUMOS

Līdzskaņu mija rodas šādās lietvārdu deklinācijās un locījumos:

II deklinācijā 1) lietvārdiem ar *-is* un vārdam *suns* — vienskaitļa ģenitīvā un visos daudzskaitļa locījumos, 2) lietvārdiem *akmens, asmens, mēness, rudens, sāls, ūdens, zibens* — visos daudzskaitļa locījumos.

V un VI deklinācijā — daudzskaitļa ģenitīvā.

Minētajos locījumos galotnes priekšā mijas noteikti līdzskaņi vai to grupas (piemēros parādīta vienskaitļa nominatīva un daudzskaitļa ģenitīva forma).

p — *pj*: *ūpis* — *ūpju, upe* — *upju,*

b — *bj*: *gulbis* — *gulbju, piekabe* — *piekabju,*

m — *mj*: *kurmīšs* — *kurmju, zeme* — *zemju,*

v — *vj*: *cirvis* — *cirvju, dzērve* — *dzērvju, zivs* — *zivju,*

⁵ Raģe S. Norādījumi par somu īpašvārdu atveidošanu latviešu literārajā valodā. R., 1963, 4. lpp.

t — š: zutis — zušu, māte — māšu, nakts — nakšu,
d — ž: briedis — briežu, sliede — sliežu, sirds —
 siržu,
n — ņ: linis — liņu, sēne — sēņu, uguns — uguņu,
c — č: lācis — lāču, sliece — slieču,
dz — dž: vadzis — vadžu, kaudze — kaudžu,
s — š: lasis — lašu, lāse — lāšu,
z — ž: nazis — nažu, vāze — vāžu,
l — ļ: brālis — brāļu, zāle — zāļu, pils — piļu,
ln — ļņ: vilnis — viļņu, piekalne — piekaļņu,
sn — šņ: sliekšnis — sliekšņu, loksne — lokšņu,
 krāsns — krāšņu,
zn — žņ: lauznis — laužņu, zvaigzne — zvaigžņu,
sl — šļ: kāpslis — kāpšļu,
zl — žļ: zizlis — zižļu,
st — š: rikste — rikšu, pāksts — pākšu.

Kā izriet no šā saraksta, lietvārda locījumos nepārvēršas *š, ž, č, dž, ķ, ģ, ņ, ļ, j, r, f, h*: *kaķis — kaķu, astonkājis — astonkāju, stūris — stūru, žirafe — žirafu* u. tml.

Ir lietvārdi, kuros nerealizējas sarakstā minētā līdzskaņu mija. Mijas trūkumu pašlaik regulē LPSR ZA Pareizrakstības komisijas 1967. gada atzinumi par līdzskaņu miju lietvārdu deklinācijā.¹ Šajos atzinos bezmijas lietvārdi ar dažādām pazīmēm ir pieļauti, tomēr tā ir visai ierobežota šo lietvārdu grupa.

Lai atspoguļotu lietvārdu līdzskaņu miju «Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcā» (R., 1981), tika apkopota pašreizējā valodas prakse. Bija konstatējams, ka Pareizrakstības komisijas atzinumi ir ievēroti un bezmijas lietvārdu skaits ir samazinājies.

¹ Latviešu valodas kultūras jautājumi, 3. laid. R., 1967, 182.—186. lpp.

Aplūkosiem bezmijas lietvārdus, kas pašlaik atzīstami par normatīviem.

Mijai netiek pakļauti galvenokārt *t, d, c, s, z, st, t. i., nerealizējas mijas t — š, d — ž, c — č, s — š, z — ž, st — š*. Iespējams izdalīt dažas bezmijas lietvārdu grupas, tomēr ārpus tām paliek atsevišķi vārdi bez īpašām kopējām pazīmēm.

1. Samērā droša mijas trūkuma pazīme ir V deklinācijas lietvārdu finālē *-ste*, kam priekšā nav *k*: *aste — astu, biste — bistu, cariste — caristu, čipste — čipstu, grīste — grīstu, haniste — hanistu, hercogiste — hercogistu, karaliste — karalīstu, kaste — kastu, kņazīste — kņazīstu, ķeizariste — ķeizarīstu, lieste — liestu, liste — listu, pakraste — pakrastu, pavēste — pavēstu, piekraste — piekrastu, restes — restu, tauste — taustu, veste — vestu, vojevodiste — vojevodīstu, zemste — zemstu* u. c.

Mijas nav sugas vārdiem ar *-ste*, kas apzīmē personas: *ainavīste — ainavīstu, ārste — ārstu, čellīste — čellīstu, modīste — modīstu, publicīste — publicīstu, speciāliste — speciālistu, tūriste — tūristu, žurnāliste — žurnālistu* u. tml.

2. Mijas nav dažās saliktoņu beidzamajās daļās: *-astis, -aste (strupastis, trupaste — trupastu, kaķaste — kaķastu, lapsaste — lapsastu), -matis, -mate (baltmatis, baltmate — baltmatu, tumšmatis, tumšmate — tumšmatu* u. c.), *-pēde (logopēde — logopēdu, ortopēde — ortopēdu)*.

3. Mijas nav dažos vārdos un uzvārdos: 1) divzīlību vārdos ar *-tis, -dis*: *Aldis — Alda, Andis — Anda, Antis — Anta, Atis — Ata, Centis — Centa, Gatis — Gata, Guntis — Gunta, Madis — Mada, Raitis — Raita, Rūdis — Rūda, Uldis — Ulda, Valdis — Valda, Zintis —*

Zinta, 2) uzvārdos ar *-skis, -ckis*: *Dombrovskis* — *Dom-
brovska, Visockis* — *Visocka*.

4. Atsevišķi bezmijas lietvārdi (sarakstā iekļautas arī paralēlformas).

acs — *acu*

aktis — *aktu* (dokumenti)

apaļmute — *apaļmutu*

apšaude — *apšaudu*

ass — *asu*

auss — *ausu*

balamute — *balamutu*

balle — *ballu* (mērvienība)

balss — *balsu*

bāze — *bāzu*

bise — *bisu*

bote — *botu*

brīze — *brīzu*

brokastis — *brokastu*

cunšte — *cunššu* vai *cunštu*

čakste — *čakšu* vai *čakstu*

čurkste — *čurkšu* vai *čurkstu*

dakts — *daktu*

debess — *debesu*

dūksts — *dūkšu* vai *dūkstu*

finanses — *finanšu* vai *finansu*

flote — *flotu*

fronte — *frontu*

gāze — *gāzu*

gide — *gidu*

iemutis — *iemutu*

kase — *kasu*

kušete — *kušetu*

kūts — *kūtu*

maksts — *makstu*

mise — *misu* (dievkalpojums)
mute — *mutu*
pase — *pasu*
piešaude — *piešaudu*
pirts — *pirtu*
planšete — *planšetu*
rase — *rasu*
sarakste — *sarakstu*
sekste — *sekšu* vai *sekstu*
šalts — *šaltu*
šprote — *šprotu*
takse — *taksu*
takts — *taktu* (mūzikā)
tālskatis — *tālskatu*
tētis — *tētu*
tirāde — *tirādu*
torte — *toršu* vai *tortu*
uts — *utu*
uzacs — *uzacu*
valsts — *valstu*
vēsts — *vēstu*
viesis — *viesu*
zoss — *zosu*
žults — *žultu*

Līdzskaņu mijas trūkums lietvārda locījumos zināmā mērā ir novirze no deklinācijas pamatlikumībām, tāpēc nebūtu vēlams paplašināt bezmijas lietvārdu skaitu.

DAZI NEVĒLAMI SAIKĻU UN PARTIKULU LIETOJUMI

1. Ir grupa sakārtojuma saikļu, kas veido vārdu pārus un ko lieto vienlīdzīgu teikuma locekļu saistīšanai: *ne vien — bet arī, tiklab — kā, tiklab — kā arī, ne tikai — bet arī, ne tikvien — bet arī*. Šajos pāra saikļos elementu izkārtojums ir noteikts, un tos nevar kombinēt patvarīgi, kā, piemēram, šādā teikumā:

Bet vai jau no mazotnes nevarētu viņus pieradināt ne vien iestādīt puķi, [komata vietā vajadzīgs saiklis un] koku, arī saudzēt savu stādīto? (Lit. un Māksla, 1980, 26. sept.) Saikļu pāra *ne vien — arī* valodā nav. Pareizs šis teikums būtu tāds: *Bet vai jau no mazotnes nevarētu viņus pieradināt ne vien iestādīt puķi un koku, bet arī saudzēt savu stādīto?*

2. Literārajā valodā, īpaši rakstu valodā, saiklī *ir* nav vēlams līdzskaņa *r* zudums, kas redzams, piemēram, šādā teikumā:

Viņa liriskais varonis ir brieduma gadu cilvēks, kurš laika ritumā un raibumā nav zaudējis savus augstos ideālus, kurš tiecas pēc patības pilnīgākas izpausmes, pats savām rokām sver visas dzīves vērtības, tālab [labāk — tādēļ] pieredzējis daudz vilšanos i draugos, i milestībā, dvēsele kārtu kārtām jau pārklājusies ar rūgtumu. (Lit. un Māksla, 1980, 26. sept.)

Nav vēlama arī *ij* lietošana saikļa *ir* vietā, kā tas ir, piemēram, teikumā:

.. *par tās [inerces] pārvarēšanu gandrīz vienmēr ir jādoma, ij pastāvīgi atjaunojot un pilnveidojot savu poētiku, ij eksperimentējot, izmēģinot un praksē pārbaudot aizvien jaunus un vēl neapgūtus rakursus, iespējas un nostādnes.* (Lit. un Māksla, 1980, 3. okt.)

Vienkāršais saiklis *ir* mūsdienu valodā sastopams reti, bet, ja to lieto, tad labāk pilnajā formā, nevis atmetot *r*, kā teikumā:

.. *bērnu [ar mākslu] iepazīstina bērnodārzi, skolas, mācību grāmatas i liels skaits bērniem domātās literatūras.* (Lit. un Māksla, 1980, 3. okt.)

Seit *ir* (resp., *i*) vietā labāk iederētos saiklis *un* vai saiklis *arī*.

Jāievēro, ka saiklim *ir* (tāpat kā *i* un *ij*) ir sarunvalodas nokrāsa, tādēļ tas īsti neiederas nopietnos tekstos par mākslu, literatūru u. tml.

3. Arī partikulas *ir* vietā rakstu valodā nebūtu vēlams lietot *i*, kā, piemēram, teikumā:

Kārtis dalot, laist tās pa gaisu kā vēdekli, nemaz i nepaliecoties uz pretspēlētāja pusi. (Bels A. Sainis. R., 1980, 24. lpp.)

4. Partikulu kopa *tā arī* latviešu valodā ienākusi pavisam nesen un diemžēl ir pārāk izplatījusies ne vien sarunu, bet arī rakstu valodā. Tas acimredzot ir krievu valodas partikulu kopas *rak u* kalks un tiek lietots ar pastiprinājuma nozīmi, taču tekstā parasti īsti neiederas. Turklāt mums ir samērā bagātīga pastiprinājuma partikulu grupa (piemēram, *arī, ir, jau, gan, pat, taču, tak, vēl, vis*) un no tās it labi var izvēlēties katrai situācijai piemērotu partikulu. Tā, piemēram, teikumā *Beigu signālu tā arī neizdevās sadzirdēt, jo tas pazuda varenajos ridzinieku līdzjutēju gaviļu saucie-*

nos (Rīgas Balss, 1980, 8. okt.) varētu būt vai nu saiklis *taču* (teikuma sākumā), vai partikula *gan* atkarībā no tā, ko autors grib akcentēt. Šķiet, izdevīgāka būtu partikula *gan*, kam nav tik izteikta pretstatījuma nozīme: *Beigu signālu gan neizdevās sadzirdēt..*

Arī teikums *.. viņš pat sievu nebija paguvis apņemt, un pēcāk pie viņa jau vairs neviena negāja, un tā arī viņš nomira viens, visu pamests* (Bels A. Sainis. R., 1980, 150. lpp.) būtu stilistiski labāks, ja šī *tā arī* tajā nebūtu. Varētu lietot apstākļa vārdu *tā* un partikulu *arī*: *.. un tā viņš arī nomira viens, visu pamests*, varētu pastiprinājuma labad pievienot arī partikulu *nu*: *un tā nu viņš nomira viens, visu pamests*.

Parasti partikulu kopa *tā arī* ir lietota teikumos, kuros nekādas partikulas nav vajadzīgas. Liekas partikulas teikumu tikai padara neskanīgu, it īpaši, ja tās lietotas uzbāzīgi bieži, kā nesen iznākušajā grāmatā «Bermudu trijstūra noslēpums atrisināts» (Lorenss Deivids Kuše. Bermudu trijstūra noslēpums atrisināts. R., Zinātne, 1980), kur šī partikulu kopa ir vai ik lapaspusē. Piemēri:

Taču jūra savus noslēpumus glabā labi; nekādas DC-3 pēdas tā arī nekad netika atrastas. (14. lpp.)
Vēl pēc brīža sakari pārtrūka un tā arī vairs neatjaunojās. (15. lpp.)

Aviācijas vēsturē vislielākā meklēšanas operācija turpinājās piecas dienas, bet it nekādas sešu lidaparātu pēdas tā arī netika atrastas. (16. lpp.)
Visdīvainākais šajā atgadījumā bija tas, ka apkalpi, kura tā arī nekad vairs netika atgriezusies, uz plīts gaidīja gatava maltīte. (17. lpp.)

Tie atstāja ostu, dodamies gluži normālos, parastos braucienos, un visi tā arī aizkuģoja pa spokaino nebūtības ceļu. (17. lpp.)

Lai gan tika minēti vairāki iespējami atrisinājumi, neviens dzīvs cilvēks tā arī nezina, kas īsti tur noticis. (20. lpp.)

No šādiem teikumiem partikulu kopu *tā arī* var izmest, un nekāda kompensācija tai nav nepieciešama.

M. SAULE-SLEINE

AKADEMIĶA J. ENDZELĪNA ATZINUMS PAR SKAITLENI *ABI*

Atceroties savas pēdējās lekcijas universitātē, akadēmiķis J. Endzelīns konstatēja: «Runājot par skaitļiem, pēdējā lekcijā man neizdevās pateikt savu atzinumu, ka *abi* ir noteiktais skaitlenis. Piemēram, ja pasakā būtu stāstīts: «Vienam tēvam bija trīs dēli. Tie trīs dēli...» Un salīdzinājumam: «Vienam tēvam bija divi dēli. A b i gāja medīt.»

To pašu var vērot, runājot par acīm, rokām, kas mums ir divas. Šeit lietojam skaitleni *abi*.»

Jāpiebilst, ka krievu valodā vērojams tas pats: «У меня два брата. Оба учатся в университете.» Aģi teicienā «Смотри в оба» (atbilst latviešu teicienam «skaties abām acīm»), tāpat grāmatas nosaukumā: Сочинения А. С. Пушкина в двух томах. Оба в одном переплётё.

Jautājums. Kā latviešu valodā tulkojami vārdi конгруэнция и конгруэнтность?

Atbilde. Krievu valodā vārdiem конгруэнция и конгруэнтность ir tuvas, tomēr ne identas nozīmes. Vārdam конгруэнция, ko parasti lieto ar nozīmi 'atbilstība, savienojamība, sakrišana', latviešu valodā atbilst vārds *kongruence*, kas jau vairākkārt fiksēts dažādās vārdnīcās. Vārds конгруэнтность — īpašības substantīvējums — ir regulārs darinājums no īpašības vārda конгруэнтный, varbūt tieši tāpēc tulkojošajās vārdnīcās šis lietvārds parasti netiek dots. Latviešu valodā vārdu конгруэнтность var tulkot ar abstraktas nozīmes lietvārdiem (-*iba*, -*ums*), kam pamatā ir īpašības vārds *kongruents*: *kongruentība*, *kongruentums* (sal. arī *vienāds* — *vienādība*, *vienādums*; *dažāds* — *dažādība*, *dažādums*; *inerts* — *inertība*, *inertums* u. tml.). Taču jāpiebilst, ka praksē lietvārdi ar -*iba* no internacionālajiem īpašības vārdiem ar -*ents* (arī -*ants*), tādi kā *diverģentība*, *konverģentība*, *kompetentība*, *konsekventība*, *elegantība*, arī *kongruentība*, kam blakus ir vēl internacionālie lietvārdi ar -*ence* (-*ance*): *diverģence*, *konverģence*, *kompetence*, *konsekvence*, *elegance*, arī *kongruence*, parasti izrādās lieki, jo atbilstošo abstraktas īpašības nozīmi ietver arī lietvārdi ar -*ence* (-*ance*).

Un tā nu iznāk, ka krievu valodas vārdu конгру-

энтность абстрактākās īpašības substantivējuma nozīmē tulko ar vārdu *kongruence* (tāpat kā vārdu конгруэнция), piem., *ģeometrisko figūru kongruence* (vispār), bet konkretizētās, dažkārt kvantitatīvi raksturojamās abstraktās īpašības nozīmē — ar vārdu *kongruentums*, piem., *divu doto trīsstūru kongruentums* (konkrētā gadījumā).

Jautājums. Vai praksē plaši sastopamā forma *intervence* uzskatāma par nepareizu un būtu skaužama, jo vārdnīcās parasti tiek fiksēta forma *intervencija*?

Atbilde. Kaut arī līdzšinējās vārdnīcās pa lielākajai daļai atrodama forma *intervencija*, valodas praksē vairāk izplatīta īsākā forma *intervence*. «Latviešu literārās valodas vārdnīcā» abi vārdi doti kā līdzvērtīgi, tomēr piemēri minēti tikai pie vārda *intervence* — acīmredzot respektējot pašreizējo valodas praksi.

Svešvārdi ar *-ce* un *-cija* cilmes ziņā saistāmi ar dažādām valodām (latīņu, vācu, franču u. c.), taču šo svešvārdu saknes parasti ņemtas no latīņu valodas. Salīdzinot svešvārdus ar *-ce* un *-cija* un atbilstošos latīņu valodas vārdus, ir konstatēts, ka blakus latviešu valodas vārdiem ar *-cija* latīņu valodā sastop tā paša celma, kaut arī nereti — atšķirīgas nozīmes vārdus ar *-tiō* (*-tiōnis*): *demonstrācija* — *dēmonstrātiō*, *evolūcija* — *evolūtiō*, *inkvizīcija* — *inquisitiō*, *konvencija* — *conventiō*, *lekcija* — *lectiō*, *proporcija* — *prōportiō*, vārdiem ar *-ce* — vārdus ar *-tia* (kas ir gan sieviešu dzimtes vienskaitļa, gan nekatras dzimtes daudzskaitļa nominatīva formas): *distance* — *distantia*, *jurisprudence* — *iūrisprudentia*, *kongruence* — *congruentia*, *substance* — *substantia*, *tendence* — *tendentia*.

Tā kā latīņu valodā atrodam arī vārdu *interventiō* (kaut gan ar atšķirīgu nozīmi — 'atgadīšanās, sagā-

dāšana, veicināšana'), vairāk vai mazāk normatīvo vārdnīcu veidotāji izvēlas formu *intervencija*. Iespējams, ka šās formas fiksēšanu vārdnīcās veicina arī analogija ar citiem šās pašas saknes vārdiem *konvencija*, *subvencija*.

Isākās formas *intervence* izplatīšanos latviešu valodā varēja sekmēt J. Raiņa darbos sastopamā vārdu īsināšanas tendence. Šim nolūkam bieži tika izmantota sufiksālā galotne *-e*, turklāt pārveidojās gan latviskas cilmes vārdi (*sūrumš* — *sūrme*), gan aizguvumi (*inercija* — *inerce*, *uncija* — *unce*). Arī *intervencijas* vietā arvien biežāk sāka lietot formu *intervence*¹.

Domājams, ka nebūtu īpašas vajadzības vērsties pret praksē plaši lietoto formu *intervence*, jo

1) isā forma atbilst latviešu valodas īpatnībām un formu attīstības tendencei;

2) latviešu valodas vārdiem ar *-ce* atsevišķos gadījumos latīņu valodā tomēr atbilst arī atvasinājumi ar *-tiō* (*-tiōnis*): *ambulance* — *ambulātiō*, bet savukārt vārdiem ar *-cija* — formas ar *-tia*: *milicija* — *militia*, *justicija* — *iustitia*;

3) vairākos gadījumos no vienas un tās pašas saknes latīņu valodā ir atvasinājumi gan ar *-tiō* (*-tiōnis*), gan ar *-tia*: *auditiō* — *audientia* — *audience*, *frequentātiō* — *frequentia* — *frekvence*, *ignorātiō* — *ignorantia* — *ignorance*, *tolerātiō* — *tolerantia* — *tolerance*, *vacātiō* — *vacantia* — *vakance*;

4) isā forma plaši ieviesusies valodas praksē — gan skolu mācību grāmatās, gan speciālajā literatūrā, gan

¹ Par to sk.: *Paklone I*. Pret *intervenciju*. — Lit. un Māksla, 1973, 6. janvārī.

vispārlietojamā valodā, turpretī garā forma sastopama retāk.

Varbūt būtu pienācis laiks par literārās valodas ieteicamāko formu apstiprināt tieši īsāko — *intervence*.

V. Skujiņa

Jautājums. Kuras formas latviešu valodā atzīstamas par pareizām: «oligopolija» un «duopolija» vai «oligopols» un «duopols»?

Atbilde. Ar vārdiem *oligopols* un *duopols* apzīmē dažādus monopolu sistēmas veidus, tāpēc šie vārdi formas ziņā pieskaņojami latviešu valodā jau plaši izplatītajam vārdam *monopols*. Formas «oligopolija» un «duopolija» latviešu valodā atzīstamas par nepareizām.

V. Skujiņa

Jautājums. Vai ir attaisnojams svešvārda *audiēt* lietojums latviešu valodā, kā tas darīts J. Pasova grāmatas «Svešvalodu mācīšanas metodikas pamati» tulkojumā (R., 1980)?

Atbilde. Svešvārds *audiēt* nav konstatēts līdzšinējās tulkojošās, svešvārdu un terminu vārdnīcās, kā arī LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūta plašajā leksikas kartotēkā, tāpēc to var atzīt par jaunu vārdu latviešu valodā. Formāli pret šo vārdu iebilst nav pamata: elements *audi-* latviešu valodā sastopams vairākos atvasinājumos un saliktnos — *auditorija*, *audiometrs*, *audiogramma*, *audiovizuāls*, *audience*. To-

mēr vārda *audiēt* nepieciešamību var apšaubīt, jo ir vārds *klausīties*. Klausīšanās nav pasīva dzirdēšana. Klausīties nozīmē 'uztvert ar dzirdi', tātad — dzirdēt un uztvert. Ar *klausīties* (*klausīšanās, noklausīšanās*) it labi varētu apzīmēt arī to procesu, kad mācību vai zinātniskās pētniecības iestādē noklausās, piemēram, magnetofona lentē ierakstītu runu savā vai citā valodā, uztver to ar dzirdi, gluži tāpat, kā klausās kādu lekciju, kā konservatorijas nodarbībās klausās mūziku (taču ne jau bez uztveršanas!). Kā klausītājs dzirdēto uztvers un cik no tā sapratis — tas atkarīgs no paša klausītāja, un latīņu valodas vārda izmantošana te situāciju neglābs. Arī latīņu vārds ir daudznozīmīgs (*audire* — 'dzirdēt, klausīties, noklausīties, uzklausīt', arī pat '[pa]klausīt', 'būt izdaudzīnātam', 'tikt atzītam'), tāpēc pašu vārda pilnīga noniecināšana diez vai ir īsti vietā. Mēs taču neteiksim, ka audiējam mūziku, radio-pārraidi vai lekciju par starptautisko stāvokli, neteiksim arī, ka audiējam lentē ierakstītu tekstu. To visu mēs klausāmies. Un — ja jau *tekstu klausās*, nevis «audiē», tad sistēmas labad būtu jāsaaka arī *teksta klausīšanās*, nevis «teksta audiēšana». Arī attiecīgo mācību priekšmetu, kad svešu tekstu noklausās kopumā (uztver ar dzirdi, lai saprastu runas plūsmu), varētu saukt par *klausīšanos* vai *teksta klausīšanos* (sal. — arī krievu valodā *прослушивание*, angļu *listening*; sk. arī Pedagoģijas terminu vārdnīcā, kur publicēti LPSR ZA Terminoloģijas komisijas apstiprinātie termini *ieskaņojumu noklausīšanās, kolektīva mūzikas klausīšanās*). Specifizētā nozīmē tomēr nav pilnīgi noraidāms arī aizguvums, īpaši lietvārda formā *audiēšana* (sal. arī ar attiecīgajiem vārdiem citās valodās), jo ir pat izveidojusies noteikta terminu apakšsistēma ar šās saknes vārdiem, kam atbilst attiecīgi latviski

sinonīmi: *auditorija* jeb *klausītava* (telpa), *auditors* jeb *klausītājs* (speciālists, kas noteiktā uzdevumā klausās ierakstītu tekstu un veic nepieciešamo teksta analīzi), *audiēšana* jeb *klausīšanās*.

Latīniskais elements katrā ziņā nepieciešams vārdos *audiometrs*, *audiogramma*, *audiovizuāls* u. tml.

IESKATS PADOMJU VALODNIECĪBAS LITERATŪRĀ

DIVAS MONOGRĀFIJAS PAR VALODAS KULTŪRAS TEORIJAS JAUTĀJUMIEM

1980. gadā izdevniecība «Nauka» laidusi klajā divas monogrāfijas, kurās aplūkoti valodas kultūras teorijas jautājumi: Ļ. Skvorcova «Valodas kultūras teorētiskie pamati» un L. Graudiņas «Krievu valodas normalizācijas jautājumi. (Gramatika un varianti)». Abi darbi balstās uz krievu valodas materiāla, tomēr tajos sniegtie teorētiskie secinājumi var būt rosinoši latviešu valodas kultūras problēmu risināšanā.

Скворцов Л. И. Теоретические основы культуры речи. — М.: Наука, 1980. 352 с.

Grāmatā¹ aplūkoti valodas kultūras pamatjēdzieni, literāro normu un literārās valodas struktūra, zinātniskās normalizācijas un kodifikācijas principi. Īpaša uzmanība veltīta normas dinamiskajam aspektam (normu variantums, attīstība un mainīgums, to funkcionāli stilistiskā diferenciacija), normu sociālajai nosacītībai (it īpaši zinātniski tehniskās revolūcijas laikmetā), literāro normu un daiļliteratūras valodas saistībai.

¹ Sk. arī: L. Skvorcova doktora disertācijas atreferējumu. — Krāj.: Latviešu valodas kultūras jautājumi, 15. laid. R., 1979, 139.—140. lpp.

Valodas kultūra atzīta par ļoti svarīgu padomju sociālistiskās kultūras sastāvdaļu.

Valodas kultūras teorijā centrālais jēdziens ir valodas norma, tomēr tā izpratnē vēl nav īstas vienprātības. Lietderīgi runāt par realizētu normu un realizējamu normu. Realizētā norma veidojas no divām daļām: 1) no aktualizētās daļas, kas ir mūsdienīga, produktīva, ietekmīga, labi apzināta un praktiski kodificēta, un 2) no neaktualizētās daļas, kurā iekļaujas arhaismi, novecojoši vai reti varianti. Arī realizējamajai normai ir divas daļas: 1) jaunveidojumi, kas vēl tikai kļūst par normu, 2) principā nekodificējami elementi — individuāli veidojumi, okazionālisti, kas tomēr ir nepieciešami saziņā.

No šāda dalījuma izriet vairāki secinājumi. 1) Normas jēdzienā jāiekļauj ne vien realizētā, bet arī realizējamā (potenciālā) daļa. 2) Realizētā norma ir atkarīga no valodas struktūras, bet realizējamā norma — kā no struktūras, tā arī no realizētās normas. 3) Normu nevar atspoguļot nobeigtā faktu kopā; tā atklājas divās apakškopās: obligātajā un pieļaujamajā. Šīs apakškopas rada variantus normas robežās. 4) Normām ir dažādas obligātuma pakāpes.

Sakarā ar normas jēdzienu izvirzās kodifikācijas jēdziens, kurā ietverts prasību un vērtējumu kategoriskums. Par kodifikācijas daļu lietderīgi uzskatīt normalizāciju — aktīvu valodas procesa ietekmēšanu (piemēram, jaunu terminu ieviešanu un agrāko terminu atmešanu).

Kodificējamās normas var būt imperatīvas (obligātas) vai dispozitīvas. Imperatīvās normas izriet no valodas struktūras (locījumu formas, saskaņojums gramatiskajā skaitlī, dzimtē u. tml.). Dispozitīvās normas

ir ieteikumi, kuros gan ievērota valodas struktūra, bet kuri vienlaikus ir saistīti ar dažādiem teorētiskiem vai kultūrvēsturiskiem apsvērumiem (apzināti pieļāvumi, shematizējumi) un var tikt precizēti, mainīti vai pat atmesti kārtējā kodificēšanas mēģinājumā. Imperatīvo normu jomā sastopami vērtējumi «nepareizi», «nevēlami», bet dispozitīvo normu jomā — «arī», «retāk», «pieļaujams», «novecojis» u. tml.

Tāpat valodas norma uzskatāma par dinamisku parādību (atšķirībā no tradicionālā uzskata, ka norma ir ideāls). Šādā aspektā valodas norma ir valodiskās darbības sociāli vēsturisks rezultāts. Valodiskā darbība nostiprina sistēmas tradicionālo realizāciju vai rada jaunus valodas faktus saistībā gan ar valodas sistēmas potenciālajām iespējām, gan arī ar jau realizētiem paraugiem. Turklāt pati valodas sistēma ir dinamiska: tā mainās un pārveidojas jaunos sabiedriski vēsturiskos apstākļos, pilnveidojas atkarā no komunikācijas, domāšanas vajadzībām.

Zinātniskā valodas normalizācija pastāvīgi saduras ar divām galējībām — pūrismu un antinormatīvismu. Pūrisms ir pretošanās jebkuriem jauninājumiem, jebkurām pārmaiņām valodā. Motivācija tam var būt dažāda: loģiska, «zinātniska», estētiska, ideoloģiska u. tml. Antinormatīvisms sludina, ka valodā viss ir pieļaujams. Šādu uzskatu cenšas pamatot ar aplami izprastu «tautiskumu» valodā, normalizācijas neiespējamību, pakļaušanos valodas attīstības stihiskumam.

Termins valodas kultūra apzīmē 1) pakāpi, kādā valoda atbilst literārajām normām, 2) valodniecības nozari, kas pētī normalizācijas problēmas, lai pilnveidotu literāro valodu — tautas kultūras sastāvdaļu. Dinamiskā pieeja normu zinātniskajai pētīšanai tiek

detalizēta, izvirzot vairākus faktoru vai tendenču pretstatījumus (antinomijas). Galvenie no tiem ir šādi: 1) valodas iekšējie faktori (valodas izteiksmes reālās iespējas katrā vēstures laikposmā) — sociālie faktori (augošās vajadzības adekvāti izteikt domas un jūtas), 2) normas relatīvā stabilitāte — valodas mainīgums, kas izpaužas pretstatos starp veco un jauno, starp savas valodas līdzekļiem un aizguvumiem, starp pareizo un nepareizo utt., 3) gramatiskais, formālais, tipizētais — jēdzieniskais, 4) teksta mērķis — teksta adekvāta izpratne, 5) sistēmiskais — normatīvais, 6) standarts — izteiksmīgums, 7) parastais, visplašāk izplatītais — radošais, individuālais.

Runas kultūra nozīmē tādu valodas līdzekļu izmantošanu, kas ir optimāli attiecīgajā runas situācijā. No šādas prasības izriet nepieciešamība ievērot funkcionālo stilu likumības. Funkcionālisms (komunikācijas mērķtiecīgums) kopā ar literārās valodas variantumu veido valodas kultūras problemātikas kodolu.

Literārā valoda ir vēsturiska parādība. Tā ir nacionālās valodas augstākā forma, nacionālās savdabības pazīme, kultūras un civilizācijas nesēja un starpniecība. No citiem nacionālās valodas paveidiem literārā valoda atšķiras ar sarežģītāku un bagātāku funkcionālo un stilistisko daudzslāņainību. Šādas īpatnības izriet no literārās valodas plašākiem uzdevumiem (nekā ir, piemēram, dialektiem), normu lielāka apzinātuma un obligātuma pakāpes, no formu pārsvara publiskajā runā un rakstu valodā. Normas, protams, pastāv arī citos nacionālās valodas paveidos (piemēram, dialektos), bet tur tās nav apzinātas un kodificētas.

Spēcīgs stimuls literārās valodas attīstībai ir zinātniski tehniskā revolūcija. Kļūst aktuāls jautājums par t. s. valodas intelektualizāciju (tehnizāciju) — pro-

cesu, kurā izteikumi kļūst noteiktāki un precīzāki, arvien spējīgāki izteikt domu un to savstarpējo sakaru sarežģītību. Visvairāk intelektualizācija vērojama zinātnes valodā. Tomēr valodas intelektualizācijas ietekmi nedrīkst pārspilēt. ZTR izraisa sabiedrības kultūras līmeņa paaugstināšanos, līdz ar to palielinās vajadzība pēc īstenības mākslinieciskās izziņas, pastiprinās cīņa par valodas tīrību, valodas bagātināšanu.

Literārajai valodai ir ciešas saiknes ar nacionālās valodas neliterārajām sfērām: dialektiem, žargoniem u. c. Iespējama šo sfēru elementu (piemēram, vārdu, vārdu savienojumu) literarizēšanās. Žargons var kļūt par savdabīgu stilu, kura līdzekļi noder dažādu emocionālu nianšu izteikšanai.

Ar literārās valodas attīstību cieši saistīta daiļliteratūras valodas attīstība. Vispār nacionālās valodas normas izveidi aktīvi ietekmē daiļliteratūra. Sabiedrībai nekad nav vienaldzīga valoda, ko tā izmanto. Īpaši stingras prasības tiek izvirzītas daiļliteratūras valodai. Valodu veido visa sabiedrība, bet rakstniekiem šajā procesā ir īpaša un ļoti atbildīga vieta. Rakstnieks, protams, ir brīvs valodas līdzekļu izvēlē, tomēr šī brīvība nav neierobežota. Laba daiļdarba valoda nedrīkst ievērojami novirzīties no nacionālās valodas pamatiem, citādi daiļdarbs vairs nebūs saprotams.

Literārā valoda sarežģītā mijiedarbībā ar citiem nacionālās valodas paveidiem fiksē kultūras tradīcijas. No šā viedokļa literārā valoda ir valodas kultūras virsotne, etalons to parādību vērtēšanai, kas tiek apzinātas kā normatīvas.

Bagāta valoda ir tautas dārgumu krātuve, dižs mantojums no mūsu senčiem. No tā, cik saudzīgi pret šo

mantojumu izturas katrs no mums, daudzējādā ziņā ir atkarīga padomju sociālistiskās kultūras tagadne un nākotne.

L. Ceplītis

Граудина Л. К. Вопросы нормализации русского языка. Грамматика и варианты. — М.: Наука, 1980. 288 с.

Jau 1893. gadā Kažoku Dāvis rakstīja: «Rakstos mēs atronam lietojam: kādēļ, kamdēļ, dēļ ko, dēļ kam, kāpēc, pēc kā, pēc ko, pēc kam, jeb tikai kam, kā, ko; Latviets, Latuvis, Latvis; likt uz galda, likt uz galdu, likt galdā; tēvu lūgt, no tēva lūgt, tēvam lūgt; [. . .]; apkārt kalna, ap kalnu; un neskaitāmi daudz citu formu un konstrukciju vienā un tai pašā nozīmē; [. . .]; kur viens teic ģenetīvu, tur otrs datīvu, trešais akuzatīvu, ceturtais kādu prepozīciju, piektais kādu citu prepozīciju.»¹

Normas problēma valodas gramatisko variantu sakarā dziļi un vispusīgi risināta L. Graudiņas grāmatā. Tajā aplūkoti teorētiskie un metodoloģiskie jautājumi, kas saistīti ar valodas normalizāciju, kuru autore aplūko trīs aspektos: 1) literārās valodas normu definēšana un problēmas izpēte, 2) valodas prakses un teorijas attieksmju izpēte normalizācijas nolūkā, 3) literārās valodas normu nostiprināšana, kad rodas iespēja valodas prakses un teorijas atšķirību gadījumā iekļaut sistēmā un noregulēt lietošanas likumības. Sniegts arī visai plašs krievu literārās valodas gramatikas normalizācijas vēstures apskats.

¹ Kažoku Dāvis. Mūsu rakstu valoda un mūsu tēvu valoda. RLB ZKR 8, 1893, 16. lpp.

Normalizācijas problēma ir tāpēc sarežģīta, ka vēl nav līdz galam atrisināts jautājums par to, cik tāl ar teoriju un normēšanu var iejaukties valodas praktiskajā attīstībā, vai varam to plānot un kādi teorētiskie principi liekami pamatā jau notikušo pārmaiņu legalizācijai. Monogrāfijas autores atzinumi balstīti uz bagāta gan runātās, gan rakstītās krievu literārās valodas materiāla pamata, viņa izdara nozīmīgus secinājumus, kas lieti var noderēt arī latviešu valodas kultūras un normalizācijas problēmu risināšanā. Grāmatā aplūkotas daudzas tādas problēmas, kas raksturīgas arī latviešu valodai, jo līdzīgos vēsturiskos un funkcionēšanas apstākļos, valodām kontaktējoties, tajās veidojas arī kopīgas parādības, piemēram, rodas daudz abreviatūru (krievu valodā to ir vairāk nekā 12 500), derivatīvi korelatīvas lietvārda skaitļa formas (*iniciativa—iniciativas*), palielinās analītisko formu skaits, izplatās ciešamās kārtas konstrukcijas u. tml. Ir jāizdara nopietna analīze un jādod normatīvs vērtējums gan no valodas struktūras viedokļa, gan funkcionālā viedokļa.

Literārajā valodā pastāvīgi notiek nelielas pārmaiņas, kas dažkārt pat grūti pamanāmas, tās laika gaitā vai nu izzūd, vai rada normas maiņas. Sākotnēji atkāpes no normas vai tradīcijas var būt nejaušas, vēlāk jau apzinātas, tādējādi veidojas dažādas izplatības un biežuma varianti. Valodas variantu dažādās fāzes un asinhronija fāžu norisēs, kas sastopama dažādās variantu grupās, — tās ir dabiskās lietošanas normu evolucionārās maiņu formas. Formu variatīvu var radīt valodas ekonomijas tendence, taču tā nav absolūta un vienīgais faktors. Mūsdienu krievu valodā ir 100 000 vārdu, formu un konstrukciju variantu.

Jaunākajā laikā valodniecībā arvien vairāk tiek

uzsvērts valodas formu un konstrukciju izpētes un vērtēšanas funkcionālais aspekts. Tieši satura nianšes un katrā konkrētajā gadījumā vēlamais komunikācijas vai ekspresijas mērķis ir tas, kas galvenokārt nosaka valodas līdzekļu formu izvēli, to saistīšanas un izmantošanas daudzveidību, tāpēc autore uzsver nepieciešamību dot valodas variantiem stilistisku un semantisku vērtējumu. Ir konstatējamas vairākas variantu stilistiskās grupas. Tās ir 1) stilistiski neitrālie varianti, 2) varianti, kas ienāk literārajā valodā no runas profesionālajām sfērām, 3) sarunvalodas formas, 4) ārpusliterārās valodas varianti, ko nepieļauj ne runā, ne rakstos, 5) potenciālie varianti, ko nepieļauj literārā norma.

Specifiska, arī latviešu valodniecībā maz skarta problēma ir sarunvalodas specifikas un lomas noteikšana, tās formas un struktūras izpēte, stilistiskā diferenciācija un pat terminoloģiskā noteiktība. Autore konstatē, ka 70. gados notiek pārmaiņas — ievērojamākie rakstnieki pastāvīgi izmanto valodas vienkāršrunas (просторечие) slāņu spilgtās krāsas. Šai sakarā runāts arī par daiļliteratūras valodas izpēti, uzsvērts sociālais aspekts. Autore pievienojas F. Fiļina domai par to, ka ir divi vienkāršrunas veidi: vienkāršruna, kuru lieto personas, kas nepārzina literāro valodu, un vienkāršruna kā literārās valodas stilistisks līdzeklis. Diemžēl literatūrā abu veidu atšķirības ne vienmēr saskatāmas. Viens no nosacījumiem, kas ir obligāts sarunvalodas formām, kurām literārajā valodā ir pazeminātāju elementu funkcija, ir tas, ka šīm formām ir stilistiski atbilstoši literārie varianti. Vienkāršrunas elementu gramatiskā pazīme ir tās veidojumu neproduktivitāte. Šie varianti literārajā valodā ienāk tikai kā stilistisks līdzeklis no dialektu sfēras, no tautas valodas un no literārās valodas vecajām formām. Dzīvajā valodā sa-

stopamas pretrunas starp normas stabilitāti un svārstībām. Sociālās un valodiskās saites starp dažādām sabiedriskajām grupām vienā gadījumā veicina normu konservāciju, otrā — pastiprina to nestabilitāti.

Kā atzīst L. Graudiņa, variantiem ir tendence uz neilgu paralēlismu: daļa no tiem zūd, daļa iegūst diferencētas semantiskas vai stilistiskas nianses. Grāmatā parādītas raksturīgākās paralēles, kā arī pārmaiņas dažādās morfoloģiskajās formās un kategorijās un uzsvērts, ka ikvienai dažādo gramatiskās sistēmas locekļu kategorijai veidojas sava vēsture un tajā darbojas specifiski iekšējie valodas attīstības faktori. Tas neizslēdz ekstralingvistisko faktoru iedarbību, kas stimulē intralingvistisko faktoru izpausmes. Katrai vārdsķīrai ir sava variatīvo formu loks un savi galvenie faktori, kas ierobežo gramatisko formu variēšanos. Krievu valodas lietvārdiem visbiežāk sastopami lokāmo un nelokāmo formu varianti, skaitļa formu un locījumu varianti, adjektīviem — salīdzināmo pakāpju varianti u. tml. Tāpēc jāpētī tās likumsakarības, kas ir valodas dinamikas pamatā. Pat atsevišķi jautājumi jārisina saistījumā ar valodas evolūcijas teoriju.

Vajadzīgi speciāli sinhroniski un diahroniski lietošanas normu pētījumi tais variantu grupās, kur tāda analīze iespējama. Lai to veiktu, nepieciešams pilnīgs un konkrēts visu valodas variantu apraksts, turklāt svarīgi ir variantu reģistrāciju saistīt ar materiāla problēmisko apceri. (Krievu valodā ir izpētīti 60.—70. gados sastopamie gramatiskie varianti laikrakstos.) Nepieciešama vārdnīca — kļūdu kolekcija. Jāsavāc iespējami pilnīga visu gramatisko variantu pamattipu kolekcija un leksēmu formu uzskaitījums, un tas jāraksturo ar normatīviem vērtējumiem.

Grāmatas autore par ļoti nozīmīgām variantu

analīzē atzīst statistiskās metodes, kas ir visnoderīgākās vāriantu perspektīvu noteikšanā.

L. Graudiņas pētījums sniedz daudz ierosmju latviešu valodas vāriantu izpētei un vērtēšanai.

A. Blinkena

JAUNAS GRĀMATAS PAR VALODAS NORMALIZĀCIJAS UN STILISTIKAS JAUTĀJUMIEM

Скворцов Л. И. **Правильно ли мы говорим по-русски? Справочное пособие по произношению, ударению и словоупотреблению.** — М.: Знание, 1980.

Universālajā valodas kultūras rokasgrāmatā aplūkoti tādi leksikas un frazeoloģijas, izrunas un uzsvāra, formu veidošanas un lietošanas gadījumi, kas rada visvairāk grūtību. Tajā iztirzāti arī sarežģītākie jautājumi attiecībā uz saskaņojumu, pārvaldījumu, piederību pie gramatiskās dzimtes, vārdu locīšanu u. c.

Normatīvā klasifikācija papildināta ar stilistiskiem raksturojumiem. Universālajā rokasgrāmatā ietverta ortoepiskā vārdnīca, kas sniedz informāciju par vārdu izrunu un uzsvāru, un neliela normatīvi stilistiskā vārdnīca, kurā aplūkota vārdu lietošana. Lai parādītu valodas normas attīstības dialektiku, rokasgrāmatā ievietoti citējumi no dažādām vārdnīcām.

Autors parāda normas svārstību cēloņus, skaidro, kā radušās novirzes no normas, un parāda valodas attīstības vispārējo virzienu. Grāmata veltīta izcilā valodnieka profesora S. Ožegova 80. dzimšanas dienas atcelei. Tā paredzēta plašam lasītāju lokam.

Головин Б. Н. Основы культуры речи. Учебное пособие. — М.: Высшая школа, 1980, 335 с.

Filoloģijas zinātņu doktors B. Golovins sarakstījis pirmo jaunā universitāšu kursa «Valodas kultūras pamati» mācību grāmatu. Tajā aplūkoti valodas kultūras teorētiskie pamati, runas kultūra zinātniskās sazināšanās procesā, publisku runu kultūra, valodas kultūras saistība ar citām zinātnēm; dots arī materiāls, kas var noderēt runas meistarības mācīšanās un normai atbilstošas valodas apgūšanā. Grāmatā iztirzāti jautājumi, kas attiecas uz valodas pareizību, tās precizitāti, loģiskumu, tīrību, izteiksmību, bagātību. Autors aplūko valodas un runas stilus. Īpaša uzmanība veltīta V. I. Leņina attieksmei pret valodu un tam, kā V. I. Leņins ietekmējis sava laika valodas kultūru.

Grāmatā dots valodas kultūras jautājumiem veltītās literatūras saraksts un terminu rādītājs.

Теория языка. Методы его исследования и преподавания. К 100-летию со дня рождения Льва Владимировича Щербы. — Л.: Наука, 1981, 291 с.

Krājumā «Valodas teorija. Valodas pētīšanas un mācīšanas metodes» ievietoti 57 autoru — pazīstamu padomju zinātnieku raksti. Autori stāsta atmiņas par Ļ. Ščerbu, iztirzā problēmas, kuras viņš pētījis, parāda, kā Ļ. Ščerbas idejas tiek realizētas vispārīgajā valodniecībā, fonētikā, fonoloģijā, dialektoloģijā, gramatikā, pareizrakstības teorijā, leksikoloģijā un leksikogrāfijā, dzimtās valodas un svešvalodu mācīšanas metodikā, daiļliteratūras tekstu lingvistiskajā skaidrošanā, valodas normēšanā un daudzu citu problēmu risināšanā.

Vairāki krājumā ievietotie raksti veltīti valodas kultūras jautājumiem (piem., K. Gorbačevičs, «Ļ. Ščerba un

mūsdienu normatīvā leksikogrāfija»; A. Domašņevs, «Valodas varianti un valodas kultūras problēmas»; L. Kutina, «Aizgūtu vārdu lietošanas normu veidošanās un interferences teorija»; A. Fjodorovs, «Zinātnieka valodas individuālais stils» (pēc Ļ. Ščerbas darbu valodas vērojumiem) u. c.).

Krājumā ievietotie darbi sarakstīti, balstoties uz dažādu valodu materiāla, un tajos izmantoti lingvistikas jaunākie sasniegumi.

Исследования по языку и стилю произведений В. И. Ленина. Отв. редактор доктор филологических наук В. П. Даниленко. — М.: Наука, 1981, 221 с.
Krājumā «V. I. Ļeņina darbu valodas un stila pētījumi» ievietoti trīspadsmit raksti un pielikums — V. I. Ļeņina darba «Sociāldemokrātijas divas taktikas demokrātiskajā revolūcijā» alfabētiskā biežuma vārdnīca.

Krājuma rakstu autori ir PSRS ZA Krievu valodas institūta zinātniskie līdzstrādnieki, kas veido V. I. Ļeņina darbu valodas vārdnīcu. Rakstos ir iztirzāti jautājumi par krievu valodas leksisko un frazeoloģisko sastāvu un par leksikas un frazeoloģijas stilistiskā lietojuma īpatnībām V. I. Ļeņina darbos. Vairākos rakstos aplūkoti V. I. Ļeņina darbu valodas vārdnīcas sastādīšanas principi un runāts par to, kā šajā vārdnīcā parādāmi dažu kategoriju vārdi un vārddarināšana.

V. I. Ļeņins katrā savā darbā lieliski izmantojis krievu valodas un citu valodu izteiksmes līdzekļus. Krājums, kurā ietverti padomju zinātnieku raksti par V. I. Ļeņina darbu valodu un stilu, nepieciešams visiem, kas pēti valodu un stilu un valodas kultūras problēmas.

Ребров М. Грани популяризации или пути к читателю. (Из опыта научно-технической пропаганды в газете.) — М.: Мысль, 1981, 156 с.

Grāmatas «Popularizēšanas robežas jeb ceļš pie lasītāja» autors ir pazīstams padomju žurnālists, laikraksta «Krasnaja Zvezda» komentētājs kosmosa apgūšanas jautājumos. Viņš stāsta par to, kā zinātniski tehniskās revolūcijas laikmetā notiek zinātnes un tehnikas sasniegumu popularizēšana, parāda, kā zinātniskā publicistika ietekmē šajā sfērā notiekošos procesus. Autors iesaka metodes un līdzekļus, ar kuriem zinātnes idejas var izklāstīt tā, lai tās būtu saprotamas plašam lasītāju lokam. M. Rebrovs iesaka speciālu literatūru par zinātnes popularizēšanas jautājumiem. Viņš pievērš uzmanību valodas izteiksmes līdzekļiem, kādi izmantojami, rakstot populārzinātniskus darbus.

V. Sergejevs

No krievu valodas
tulkojusi A. Plēsuma.

IV VISSAVIENĪBAS BALTISTU KONFERENCE

1980. gada 23.—25. septembrī Rīgā notika IV Vis-savienības baltistu konference. Gan konferences plašās ģeogrāfiskās koordinātes (Rīgā bija ieradušies baltu valodu pētnieki no Maskavas, Ļeņingradas, Minskas, Kijevas, Erevānas, Viļņas, Kauņas, Šauļiem, no Polijas, Dienvidslāvijas, VFR, VDR, Norvēģijas, Zviedrijas, Šveices, Itālijas, ASV, Austrālijas), gan nolasīto referātu skaits (trijās dienās vairāk nekā 100 referātu) liecināja par šā pasākuma nozīmību un baltistikas jautājumu aktualitāti ne vien Padomju Savienībā, bet arī ārzemēs. Var teikt, ka konferencei bija starptautisks raksturs.

Konferences trīs dienas bija noslogotas — divpadsmit darba sēdes un divas plenārsēdes. Konferences raito darba ritmu un jautājumu pārskatāmību lielā mērā noteica lietpratīgais referātu sadalījums. Darbs sekciju sēdēs bija plānots pēc ziņojumu atbildmes valodniecības pamatdisciplīnām. Darbojās piecas sekcijas — fonētikas, morfoloģijas, sintakses, leksikas un frazeoloģijas un etimoloģijas sekcija. Konferences norise rādīja, ka visā mūsu zemē un pasaulē baltu valodas tiek nopietni pētītas, ka šo valodu analīzei pievēršas arvien vairāk zinātnieku. Par paveikto baltistikā laikā no 1975. līdz 1980. gadam konferences atklāšanas plenārsēdē ziņoja LPSR ZA korespondētājlocekle filol. zin.

doktore A. Blinkena. Detalizētāk ar piecu gadu veikumu iepazīstināja darbs sekcijās, kuru vadīšanā bija iesaistīti gan viesi, gan mūsu republikas valodnieki (M. Stengrevica, A. Breidaks, L. Ceplītis, J. Kārklīņš u. c.).

Morfoloģijas sekcijā nolasītie referāti liecināja, ka aizvadītajā baltistikas piecgadē pētījumi pārsvarā bijuši salīdzināmā aspektā, ka paveiktais darbs ir padziļinājis un precizējis atsevišķas līdzšinējās nostādnes baltu valodu morfoloģijas sistēmām svarīgos jautājumos. 1. Vairāki referāti tika nolasīti par vispārīgām, kategoriāla rakstura baltu valodu morfoloģijas parādībām. Piemēram, V. Šolcs (Minhene) referēja par nekatras dzimtes zudumu un ar to saistītajām tālākajām pārmaiņām baltu valodu morfoloģijas sistēmās. A. Rosins (Viļņa) ziņoja par norādāmo vietniekvārdu sistēmas attīstību baltu valodās, raksturoja šīs sistēmas izpausmes izloksnēs un vecākajos rakstu avotos salīdzinājumā ar kontaktvalodu ietekmi. S. Valents (Šauļi) pakavējās pie verbu galotņu cilmes jautājumiem. R. Veidemānes (Rīga) nolasītais referāts par pasīvā divdabja attīstību un izmantojumu latviešu rakstu valodā izraisīja dzīvu domu apmaiņu un debates divdabja kategorijas raksturojuma un veidošanās vēstures aspektā. 2. Vairāki referāti bija nozīmīgi tieši literāro rakstu valodu veidošanās aspektā. Piemēram, S. Karaļūns (Viļņa) referēja par verbu ar izskaņām *-auja* un *-uoja* veidošanos. Ziņojumā tika aplūkotas pārmaiņas šo verbu darināšanas bāzē (sākotnējo *u*-celmu lietvārdu un īpašības vārdu nomaiņa ar *(i)*-o-celmu nomeniem sakarā ar *u*-celmu izzušanu baltu valodās), sākotnējās semantiskās diferences zudums (*-auja* verbu saistība ar darbību subjekta laukā un *-uoja* verbu saistība ar darbību objekta laukā), kā arī

-u- pārvēršanās par savienotājelementu vārddarināšanas sistēmā, piemēram, *dienū-galis*, *plikāu-ja*. Viens otru papildināja B. Stundžas (Viļņa) un G. Smiltnieces (Liepāja) ziņojumi par lietvārdu celmu paralēlformām, attīstības tendencēm, paralēlisma cēloņiem. B. Stundžas referāts par *o-* un *ā-*celmu lietvārdu paralēlformām parādīja, ka šo paralēlformu izplatību un noturību atsevišķās lietuviešu valodas izloksnēs veicinājis semantiskais faktors, jo atšķirīgās celma formas liecina par semantiskajām atšķirībām, piem., *serbentā* 'oga', bet *serbēntas* 'krūms'. 3. Mūsdienu literāro valodu morfoloģijas jautājumiem bija veltīts V. Žilinskienes (Viļņa) referāts par deklinējamo vārdšķiru un to gramatisko kategoriju biežuma raksturojumu mūsdienu baltu valodās un A. Ozolas (Rīga) ziņojums par verba transitivitātes būtību un izpausmes likumsakarībām. E. Soidas (Rīga) referātā tika aplūkots jautājums par vārddarināšanas nozīmes izpratni un definīciju verbu darināšanā. Verba vārddarināšanas nozīmes vieglāk definēt, balstoties uz motivētārvārda semantiku.

Leksikoloģijas sekcijas referāti apliecināja, ka valodnieku darba pamatlauks šajā nozarē ir valodu kontakti. Pārsvarā baltu valodu savstarpējie sakari un attiecsmes ar citām valodām tika aplūkoti saistībā ar ekstralingvistiskajiem faktoriem — kultūrvēsturiskajiem un ģeogrāfiskajiem. Tā, piemēram, Z. Zdančeviča (Poznaņa) referātā par baltu un slāvu cilmes purvu nosaukumiem tika akcentēts, ka leksiskais materiāls kopā ar vides ģeogrāfisko raksturojumu ir drošāks pamats vārda cilmes skaidrojuma, kā arī baltu teritoriju seno robežu noteikšanai. Purvu nosaukums *musarz*, *mszar* lingvistiski ģeogrāfiskais skaidrojums var būt apstiprinājums hipotēzei par senajiem jātvingu

apgabaliem. B. Laumane (Rīga) savā ziņojumā par Baltijas zvejas vietu nosaukumiem to darināšanas īpatnības saistīja ar ģeogrāfisko faktoru savdabību — zvejas vietu atrašanās ierobežoto raksturu, tipveida orientieriem (piem., latv. *Akmināja*, liet. *Akmenė*, vācu *Stein-Bank*, poļu *Kamien*, ig. *Kivismaa* vai, piem., vārdkopu nosaukumi ar prepozicionālu konstrukciju — latv. *Pie dižā akmeņa*, poļu *Nad Bliza*, ig. *Kitse malle all* u. c.). Kultūrvēsturisko faktoru un lingvistisko fakturu savstarpējām attieksmēm pievērsās V. Zeps (Medisona), kas referēja par dažu leksisku vienību fonētiskajiem variantiem Latgalē, resp., Latvijā, piemēriem izmantojot **ķilips* / *ķilups* < *f'il'ip*; *čūdars* / *ķuodars* < *f'odor*.

Valodu vēsturiskie kontakti tika aplūkoti gan to tuvākajās, gan tālākajās saskarsmēs. V. P. Kazanskiene (Ļeņingrada) centās atbildēt uz jautājumu, vai grieķu un lietuviešu leksiskās atbilstes ir tikai arhaismi, vai šiem faktiem piemīt arī inovācijas raksturs. Valodā lieto, piemēram, *kvēpsnis*, *kvēpti* 'izelpot' gr. *kapnós* < **ķapnós* 'dūmi, garaiņi'; ne visus tos var skaidrot kā grieķu un lietuviešu valodas vārd darināšanas paralēles (piem., *skiltis* 'nogriezts gabals', *skēlti* gr. *skálsis*, *skallo* 'cirst'). Valodu tuvākie kontakti, kā rādīja O. Buša un E. Kagaines (Rīga) ziņojums, veido pamatu semantiskajām paralēlēm neradniecīgās valodās, piemēram, latviešu valodas verba *likt* dažās Ziemeļvidzemes izloksnēs sastopamās nozīmes 'aut, ģērbt, vilkt' varētu noderēt dziļākām vēsturiskām semantisko paralēļu studijām baltu un Baltijas somu valodās. Radniecīgo valodu leksikā materiāla analīzei bija veltīts A. Sabaļauska (Viļņa) referāts par latvismiem lietuviešu rakstu valodā. To ir mazāk salīdzinājumā ar aizguvumiem no krievu,

baltkrievu, poļu un vācu valodas. Tikām iepazīstināti ar A. Becenbergera un V. Falkenhāna izpratni par viensk. datīva formu (latv. *-am*, liet. *-ui*) lietojumu senākajos rakstos, kā arī ar pirmo rakstu valodas veidotāju atziņumu, ka rakstu valodas leksikas krājums ir vienots latviešu un lietuviešu valodas veselums, piemēram, S. Daukants bagātīgi izmantojis latvismus. Šādi tika raksturota arī J. Alunāna un A. Kronvalda nostāja rakstu valodas veidošanas jautājumā. Referātā vēlreiz apstiprinājas doma, ka kritiski jāizturas pret senu vārdnīcu materiāliem, jo bieži vien pēc vārdnīcā ievietotās leksiskās vienības nevar spriest par tās lietojumu valodā resp. izloksnēs, tāpēc ka bieži tai vairāk piemīt tikai vārdnīcā ierakstītas vienības raksturs. Par to, ka latviešu valodas materiālam ir zināma nozīme lietuviešu rakstu valodas veidošanā, liecina latviešu valodas kā starpniekvalodas funkcija starp lietuviešu un igauņu valodu. Lietuviešu valodas sakarā jānošķir latviešu valodā sastopamie aizguvumi no igauņu valodas un īstie latviešu valodas vārdi, jo virkne somugrū cilmes vārdu ir nostiprinājušies latviešu izloksnēs un tos var interpretēt arī kā latvismus (piem., liet. *kuibina* 'apavi, pastalas' latv. *kuibene* 'pastalas, dzīvnieku kāju āda' ig. *koib* 'kāja' u. c.). Daudz šādu vienību ir ar lauksaimniecību saistītajās reālījās piejūras apgabalos, ar zivīm, vēju un zvejniecību saistītajā leksikā. Valodu kontaktiem mūsdienās bija veltīti J. Baldunčika un V. Skujiņas (abi Rīga) referāti.

Plaši bija pārstāvēta fonētikas sekcija. Nolasītie referāti un sekcijas darbs liecināja, ka fonētikas problēmām baltu valodu sakarā uzmanība tiek veltīta gan ārzemēs — T. Matiasens (Norvēģija), L. Bednarčuks (Polija), M. Hasjuks (Polija), V. Šmolstīgs (ASV), F. Fennels (Austrālija),

gan Padomju Savienībā — L. H. Hercenbergs (Ļeņingrada), M. V. Fjodorova (Gomeļa), M. I. Ļekomceva (Maskava), N. N. Kazanskis (Ļeņingrada). Īpaši aktīvi fonētikas pētījumi izvērsti Lietuvā (Z. Zinkevičs, A. Girdēnis, O. Kosiene, R. Venckute, J. Dovidaitis). No mūsu republikas bija tikai divi referenti — R. Grīslis un A. Breidaks. Fonētikā radusies jauna pieeja — valodas vēstures pētījumos par valodas attīstības lieciniekiem izmanto ne tikai skaņas, bet arī t. s. supersegmentālās parādības — vārdu akcentu, zilbes intonāciju, patskaņu kvantitāti (T. Matiasens, Z. Zinkevičs, A. Girdēnis). Debates un referāti parādīja, ka šāda materiāla apguve ir nozīmīga valodu vēsturisko kontaktu risināšanā.

Pēdējo gadu laikā īpaši aktivizējies darbs sintakses pētījumos. Sintakses sekcijā nolasīto referātu daudzveidība apliecināja, ka baltistikai nozīmīgi ir ne tikai salīdzināmās sintakses dotumi, bet arī mūsdienu pētījumi. Turpmāk sintakses jautājumi ieņems nozīmīgu vietu baltu valodu vēstures pētījumos, attīstot un padziļinot arī sintakses teoriju. Nopietni vēsturiskās sintakses jautājumiem pievērsušies lietuviešu valodnieki. V. Ambrazs (Viļņa) veicis apjomīgu pētījumu par divdabju sintaktisko funkciju vēsturi. Viņš referēja par pozicionālajiem modeļiem baltu valodu teikumu uzbūvē. Tika salīdzināti teikuma modeļu tipi *SOV* un *SVO* (*S* — darbības subjekts, *O* — darbības objekts, *V* — teikuma daļa, kas apzīmē darbību). Par teikumu tipoloģijas jautājumiem referēja T. Buligina, V. Staltmane (abas Maskava), J. Balkevičs (Viļņa), J. Kārklīņš un J. Rozenbergs (abi Rīga). Aizsākti pētījumi daudzos baltu valodu sintaksei nozīmīgos jautājumos (konferencē varēja noklausīties

E. Geņušienes ziņojumu par posesīvo konstrukciju
tipiem, N. Sližiēnes — par darbības vārda nozīmes
un tā saistāmības — valences — attieksmēm, D. Nīti-
ņas — par prievārda lietojuma vēsturi latviešu valodā,
J. Valdmaņa — par tekstu kā strukturālu un se-
mantisku veselumu valodā). Kā viss jaunais (sintakses
sekcija darbojās otro reizi), arī referātos skartās sin-
takses problēmas baltu valodu vēstures aspektā izrai-
sija dzīvas debates un domu apmaiņu.

Frazeoloģijas un etimoloģijas jautājumus iztīrāja
apvienotā sekcijā. Kaut arī tika nolasīti tikai astoņi
referāti, tomēr šīs sekcijas darbs piesaistīja gan valod-
nieku, gan citu interesentu uzmanību. Vairāki referāti,
kuros bija iekļauti plašu pētījumu rezultāti, izraisīja
īpašu interesi, piemēram, V. Rūķes-Draviņas
(Stokholma) referāts par frazeoloģismu vēsturisko at-
tīstību dažādās valodu kontaktu situācijās un atspogu-
ļojumu rakstu valodā, A. Lauas (Rīga) — par fra-
zeoloģismu semantikas analīzes un klasifikācijas prin-
cipiem, R. Ekerta (Berlīne) — par frazeoloģismu
attīstību valodas kontaktu aspektā. R. Ekerts secināja,
ka pilnīgu atbilstību (t. i., identitātes gan saturā, gan
izteiksmē) tikpat kā nav pat ļoti senos frazeoloģismu
slāņos. Viens no tādiem ir ar dravniecību saistītā fra-
zeoloģija, kur arī dominē tikai daļēju atbilstību vienī-
bas. E. Kokares (Rīga) referātā sniegtie statistikas
dati par baltu valodu sakāmvārdu paralēlēm parādīja,
ka latviešu un lietuviešu valodām kopīgais sakāmvārdu
fonds ir tikai 10% no sakāmvārdiem šajās valodās. Eti-
moloģijas pētījumiem ir senas tradīcijas, bet jaunākā
laika pētījumi parāda arī jaunākas tendences. A. Va-
nags (Viļņa), analizējot ar somugru apelatīvu *līva*
saistītos toponīmus *Līvupe*, *Līves pļava*, *Līves kalni*
u. c. Latvijā un salīdzinot tos ar Lietuvā sastopama-

jiem līdzīgajiem toponīmiem — *Livišas, Livinta, Livē*, izvirzīja domu par patstāvīgu ar *liv-* saistīto toponīmu eksistenci baltu un somugru valodās, kas atbilst nostratisko valodu teorijai, pēc kuras pirmformai *liv-* ir atbilstmes gan indoeiropiešu, gan citās valodās.

Konferences darbs vērtējams vēl citā aspektā, t. i., pēc galvenajiem pētnieciskajiem virzieniem, kādos tiek strādāts baltu valodu izpētē. Nozīmīgākie novadi, kam bija veltīta uzmanība, — baltu un slāvu valodu attieksmes, baltu valodu savstarpējie sakari, baltu un citu Eiropas tautu valodu (neindoeiropiešu un indoeiropiešu) attieksmes, kā arī literāro valodu attīstības un normalizācijas jautājumi. Šādā aspektā bija veidoti abu plenārsēžu referāti.

1. Baltu un slāvu valodu attieksmju aspektā ir risināti nozīmīgi valodu etnoģenēzes, kontaktu, aizgūvumu rakstura un virziena jautājumi. Šo valodu izpēte bijusi diskusiju, pretēju valodniecisku uzskatu sadursmju lauks (piem., nostādnes par baltu-slāvu valodu kopīgas pirmvalodas periodu un baltu-slāvu valodu paralēlu attīstību). Baltu-slāvu valodu jautājums arvien biežāk valodu sakaru un attīstības pētījumos jāsaista ciešā kopsakarā ar etnogrāfijas un vēstures dotumiem. Pētījumu rezultāti bieži ir divpusīga rakstura: 1) tajos iegūst arvien pilnīgāku un precīzāku lingvistisko un ekstralingvistisko materiālu; 2) daudzu valodas faktu skaidrojums dažādos pētījumos iegūst pretrunīgu raksturu. Šādā kontekstā interesi varēja izraisīt J. Laučutes (Ļeņingrada) referāts, kas apliecināja, ka jaunākās arheoloģiskās (V. Sedovs) un lingvistiskās (V. V. Ivanovs, N. Toporovs) hipotēzes par slāvu izcelsmi kā rietumbaltu nodalīšanos radījušas pamatu valodas parādību jaunai interpretācijai, kas vispirms balstīta uz baltu-slāvu kopīgā leksiskā materiāla.

2. Pēdējā laikā aktuāli kļuvuši arī baltu-somugru valodu pētījumi. Zināmā mērā šo valodu vēsturisko kontaktu pārlūkojums cieši saistīts ar baltu-slāvu etnoģenēzes jautājuma aktualizēšanos. Baltu-somugru etnoģenēzei bija vēltīti vairāki referāti, piemēram, A. B r e i d a k s (Rīga) ziņojumā par baltismiem Baltijas somu valodās parādīja, ka dažādie fonētiskie refleksi šo valodu baltismos ļauj spriest par ziemeļbaltu diferencēšanos, t. i., par ziemeļbaltu dialekta sairšanu. Arī V. Š m ī d s (Getingene) uzsvēra, ka komplicētās somu un baltu valodu attieksmes var un vajag izpētīt (piemēram, baltu cilmes upju nosaukumu slānis līdz Volgas augštecei, kas ir vecāks par somu invāziju šajos apgabalos), lai iegūtu precīzāku priekšstatu par valodu senajiem attīstības posmiem. O. B u š s (Rīga) uzsvēra domu, ka aizguvumi no Baltijas somu valodām jāaplūko plašākā valodu kontaktu diapazomā, vienlaikus vērtējot slāvismu un ģermānismu slāni.

3. Baltu valodu savstarpējo attieksmju jautājumi tika aplūkoti visās sekcijās. Dažus varētu pieminēt: 1) baltu etnoģenēzes jautājumi, 2) novitātes baltu valodu vēsturē, 3) jaunākās tendences baltu valodu izpētē.

Referātā par baltu etnoģenēzi V. M a ž u l i s (Viļņa) izvērsa agrāk izvirzīto tēzi par baltu pirmvalodas attīstību divu areālu — centrālā un perifērijas areāla — attieksmēm. Baltu pirmvalodas sairšanu (5. gs. pirms m. ē.) V. Mažulis skaidro ar diferences palielināšanos starp centru un perifēriju. Centrālā areāla valodas resp. dialekti savā starpā diferencējas m. ē. V—VII gadsimtā, veidojot latviešu-lietuviešu pirmvalodu (dialektu). VII gadsimtu m. ē. var uzlūkot par baltu pirmvalodas sairšanas beigu posmu, kad lielās baltu teritorijās nometinājās slāvi un slāviskoja šo apgabalu. Viena no perifērijas areāla valodām (dialektiem) —

prūšu valoda — rietumbaltu dialekts, kas atšķēlās no centrālā areāla (ap V gs. pirms m. ē.), saglabāja līdzīgumu ar kuršu valodu, kas nodalījās no perifērijas areāla valodas (dialekta) apmēram šajā pašā laikā. Pēdējā savukārt bija tuvāka ar zemgaļu, sēļu valodām (dialektiem) perifērijas areālā, kuras tikai no I g. t. vidus tuvojās lietuviešu-latviešu pirmvalodai — vienai no centrālā areāla pirmvalodām.

Rietumbaltu valodu izpētē aizvadītajā periodā padziļinātas vairākas ar šīm valodām saistītas problēmas. A. Neпокупниjs (Kijeva) akcentēja domu, ka var uzlūkot par pilnīgi iespējamu jātvingu piedalīšanos latviešu tautības etnogenēzē, par to liecina toponīmu un antroponīmu materiāls. Šo hipotēzi varētu balstīt sīkāki Kurzemes toponīmu pētījumi un vecajos rakstos atrodamie jātvingu valodas elementi. M. Лекомцева (Maskava) referēja par galindu valodas fonoloģiskās sistēmas rekonstrukcijas iespējām, balstoties uz dialektu studijām teritorijā starp Volgu un Oku. Fonoloģiskās sistēmas rekonstrukcija balstās uz šā areāla toponīmu un galindu valodas substrāta studijām krievu un somugru dialektu rajonos.

Par novitātēm baltoloģijā jāatzīst gan jaunu lingvistu darbība blakus visā pasaulē pazīstamām autoritātēm, gan jaunu atklājumu pieteikumi. Šai sakarā interesi un debates izraisīja M. Rudzītes (Rīga) ziņojums par varbūtējiem supīnu reliktiem dažās Latgales izloksnēs (zinot, ka pirmatnējā atšķirība saknes vokālismā starp infinitīvu (*ti*-celms) un supīnu (*tu*-celms) ir izlīdzinājusies). Interesi izraisīja T. Fenela (Austrālija) ziņojums par palatalizācijas atspoguļojumu vecākajās gramatikās, V. Šmolstīga (Pensilvānija) referāts par inovācijām baltu-slāvu konsonantu sistēmā. V. Šmolstīga pēdējo gadu pētījumi

un darbs baltu valodu izpētē pilnībā atbilst viņa darbības principam: «Be prūsistikos nēra baltistikos, o prūsistikos nēra be lituanistikos ir latvistikos.»¹

Baltu valodu pētniecībā iestājies laiks, kad jāsāk darbs pie tipoloģiskajiem pētījumiem literāro rakstu valodu attīstības aspektā, — tāda doma izskanēja J. Paļoņa (Viļņa) referātā konferences noslēgumā plenārsēdē.

Par to, ka literāro valodu normalizācijas jautājumi nav atraujami no izpratnes par valodas vēsturi un savstarpējiem kontaktiem, runāja A. Blinkena (Rīga), akcentējot latviešu literārās rakstu valodas attīstības periodu īpatnības.

Baltistu konference, kas šoreiz notika Rīgā, it kā vairākkārt saasināja uzmanību uz aktuālajiem un vēl darāmajiem darbiem pašu mājās — latviešu valodas izpētē. Varējām secināt, ka jaudīgi tiek strādāts Lietuvā, ka plaši un daudzveidīgi izvērsti darbs citās mūsu zemes pilsētās, kā arī pārliecināties par to, ka valodu pētnieki pasaulē, sākot strādāt pie vecāko indoeiropiešu valodu izpētes, vispirms iemācās kādu no baltu valodām.

Jāpievienojas poļu valodnieka S. Kolbuševska domai, ko viņš izteica J. Endzelīna vārdiem: «Lai nu kur, bet baltu filoloģijā darba netrūkst.»

M. Baltiņa

JĀŅA ENDZELĪNA DIENA

«Šodien mūsu valstī ir ļoti nozīmīga diena,» atklājot J. Endzelīna 108. dzimšanas dienas atcerei veltīto zinātnisko konferenci, teica LPSR ZA korespondētājlocekle

¹ Sk.: Baltistica, 1979, XV(1), 66. lpp.

filol. zin. doktore A. Blinkena, «Maskavā darbu sāk PSKP 26. kongress, kas apspriedīs un izvērtēs padarīto un nospraudīs jaunus uzdevumus.» Arī mūsu valodniekiem šī diena ir tāds darba vērtēšanas brīdis. Kāds tad bijis 1980. gads latviešu valodniecībai? Aizvadītā gada svarīgākais notikums, protams, bija IV Vis-savienības baltistu konference, kurā atkal varēja vērot, kā izaugusi tā zinātne, kuras īstenais nodibinātājs bija Jānis Endzelīns, — baltistika, baltu valodniecība. Tie 29 referāti, ko nolasīja latviešu valodnieki, liecināja, ka arī tagadējā valodnieku paaudze dod savu daļu, turpinot J. Endzelīna iesākto darbu. Konferences galvenās atziņas ietvertas težu krājumā. Starp nozīmīgākajiem darbiem, kas iznākuši šajā gadā, jānosauc J. Endzelīna Darbu izlases III sējuma 2. daļa, ilgi gaidītais Latviešu literārās valodas vārdnīcas 4. sējums, Latviešu—vācu vārdnīcas 2. izdevums, A. Lauas grāmatas «Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētika» 3. izdevums, divi matemātiskajai valodniecībai veltītie darbi u. c. Bez tam vēl šogad publicēti 2 ZA Terminoloģijas komisijas biļeteni, kā arī ap 60 rakstu periodikā.

Ievaddaļas nobeigumā izskanēja muzikāls sveiciens no valodnieces M. Saules-Sleines, kas bija atsūtījusi J. Endzelīna latviskotās leišu dainas «Liniņus plūcu» skaņu ierakstu I. Jākobsones, D. Kriķa un D. Graubiņas izpildījumā. Muzikālo apdari veidojis J. Graubiņš.

Konferences darbs sākās ar filol. zin. kand. B. L a u m a n e s ziņojumu par latviešu valodas dialektu materiāla atspoguļošanu lingvistiskajos atlantos. Šogad ZA dialektologi nodevuši izdevniecībai Latviešu valodas dialektu atlanta leksikas daļu un sagatavojuši atbildes par latviešu leksiku uz Eiropas valodu atlanta 546 jautājumiem. Padziļināta valodas materiāla pētīšana

atklājusi jaunas interesantas parādības izloksnēs. No atlanta materiāliem varēs gūt priekšstatu par tautas sadzīvi, etnogrāfiju, par latviešu literārās valodas ietekmi, kā arī par citu valodu ietekmēm uz katru izloksni. Atklāsies arī leksiskā daudzveidība. Tā, piemēram, tauku kausēšanas pārpalikumiem vien dažādās izloksnēs ir ap 400 nosaukumu, bet malku Latvijā vai nu *zāgē*, vai *griež* — ir tikai 2 vārdi, taču noteikts ir to teritoriālais sadalījums. Referente minēja vēl dažus interesantus piemērus par parādībām, kas atklājušās atlantu veidošanas gaitā.

Nākošais konferencē nolasītais referāts bija veltīts vispārīgās valodniecības jautājumiem — V. Humbolta valodas koncepcijai, pareizāk sakot, daļai no viņa izveidotās mācības par valodu — valodas iekšējās formas problēmai. Referents no Liepājas filol. zin. kand. E. D a u g a t s arī bija pakļāvis modē nākušajam humboldtisma vilnim. Iztirzājis V. Humbolta izveidoto teoriju un salīdzinājis to ar mūsdienu zinātni par valodu, referents secināja, ka mūsdienās izvirzās trīs atšķirīgas pieejas valodai un tas dod iespēju runāt par trim atsevišķām zinātnēm:

valodzinību (языковедение, Sprachkunde), kas valodu uzskata par cilvēkam piemītošu gara spēju apgūt objektīvās realitātes lietas, pārvērst tās par gara īpašumu;

valodniecību (языкознание, Sprachwissenschaft), kur valodu uzlūko par patstāvīgu organismu ar saviem atīstības likumiem, bet cilvēkam ir tikai pakārtota loma;

lingvistiku, kur valoda ir zīmju sistēma, bet cilvēkam šeit nav vairs nekādas nozīmes.

Valodas iekšējās formas jēdzienu centrā izvirza vieņīgi valodzinība.

Sintaktisko saistījumu veidiem un to sistēmai, sistēmiskā meklējumiem bija pievērsta filol. zin. kand.

J. Kārkliņa uzmanība. Referents uzsvēra nepieciešamību šķirt jēdzienus *sakars* un *attieksme*, kas praksē bieži vien tiek jaukti, izvirzīja vairākus sintaktisko sakaru iedalījuma principus (pēc saistījuma veida, pēc funkcijas u. tml.). Pēc J. Kārkliņa domām, *piekārtojumam* kā sintaktisko saistījumu veidam nav pamatojuma jēdzieniskajās attieksmēs, tāpēc šāds saistījuma veids nebūtu jānošķir. Referents atzīst, ka nav pamata piedēvēt patstāvīga sintaktiskā sakara statusu ne *pievienojumam*, ne arī *paskaidrojumam*. Vispār šajā referātā tika pieteiktas vairākas interesantas, arī diskutējamas problēmas.

Valodas un literatūras institūta darbinieces V. Tro-pas referāts bija veltīts salikta pakārtojuma teikuma komponentu darbības laiku attieksmēm latviešu un vācu valodā. Šīs attieksmes ir atkarīgas gan no tā, vai darbības abās teikuma daļās ir vienlaicīgas vai atšķiras laikā, vai darītājs ir viens vai dažādi. Analizējot laika apstākļa palīgteikumus, referente secināja, ka bieži vien tur, kur vācu valodā ir noteiktas laiku formas palīgteikumā, latviešu valodā ērtāks ir divdabja teiciens. Šis pētījums var noderēt tulkotājiem.

Augu *Centaurea cyanus* un *Leucanthemum vulgare* latvisko nosaukumu semantika un izplatība bija ieinteresējusi I. Edelmani. Šie latīniskie nosaukumi slēpj visiem labi pazīstamo rudzupuķi un lauku pīpeni jeb margrietiņu. Tomēr izrādās, ka šie nosaukumi nebūt tik vispārzināmi nav — pirmajam augam Latvijā ir vesela virkne citu nosaukumu, no kuriem plašāk izplatītie ir *naktene*, *zilene*, *zilā zidene*, *suseklīte* un daudzi citi. Arī otrajam augam ir vismaz 13 vairākās izloksnēs sastopami un 14 šauri lokāli nosaukumi: *baltā puķe*, *kumele*, *sierene*, *ilzīte* u. c.

Referente centās skaidrot katra nosaukuma iespējamo

izcelsmi, kā arī izplatību republikā, papildinādama savu stāstījumu ar augu demonstrējumu diapozītiem.

Izlokšņu dotumiem pievērsās arī V. Š a u d i ņ a. Viņa aplūkoja lietuviešu valodas aizguvumus sēliskajās izlokšnēs. Lielākā daļa no sēlisko izlokšņu lituānismiem fiksēta Mīlenbaha—Endzelīna Latviešu valodas vārdnīcā, tomēr vēl šodien reizumis konstatēti tādi vārdi vai vārdkopas, kas vārdnīcā nav atrodamas, piemēram, *abišala* ('rika, riecieni'), *aitivars* ('pārgalvīgs trakulis'), *karštinis* ('karstumi, drudzis'), *lašīņa* ('speķis'). Ar lietuviešu valodas starpniecību latviešu valodas izlokšnēs ienākuši arī atsevišķi slāvismi, piemēram, *abraka* ('auzu tarba, ko mauc zirgam galvā'), *gaspadore* ('saimnieks'), *gaze* ('petroleja'). Literārās valodas ietekmei pastiprinoties, lituānismus lieto galvenokārt tikai vecākās paaudzes runātāji.

Interesantu referātu par palīgvārdu dialektiku latviešu literārajā valodā nolasīja Liepājas Pedagoģiskā institūta vec. pasniedzējs A. J a n k e v i c s. Arī valodā, tāpat kā sabiedriskajā dzīvē, veidojas jaunas kvalitātes. Nepieciešams vērot valodas parādības dinamiskajā procesā, tad arī rodas vajadzība pārvērtēt dažu labu tradicionālu pieņēmumu. Vissspilgtāk pārmaiņas izpaužas palīgvārdu sfērā. Tā, piemēram, funkcijas maiņa nosaka vienas vārdšķiras pāreju otrā. *Līdz, ap, par* tradicionāli tiek uzskatīti par prievārdiem, taču tiem ir arī partikulārs raksturs. Referents pat uzskata, ka *līdz* atsevišķos gadījumos jau veic saikļa funkcijas. Partikulu funkcijas var veikt arī citi palīgvārdi, turpretī jaunie prievārdi valodā nerodas. Viss apgalvotais tika pierādīts ar tekstuāliem piemēriem.

Konferencē ar dažu vietvārdu (*Supe, Surkava, Sūgans, Subri, Sakumi* un *Šekumi, Škastiņu* kalns) etimoloģijas skaidrojuma hipotēzēm klausītājus iepazīstināja

O. Bušs un tradicionālo referātu par kādu etnonīmu latviešu tautasdziesmās — šoreiz par Aizdaugavas *leišiem* — nolasīja J. Rozenbergs, izteikdams pieņēmumu, ka šī vārdkopa visticamāk raksturo aiz Daugavas dzīvojošos augšzemniekus un zemgaliešus.

K. Pokrotniece

ARTURA OZOLA DIENU 17. KONFERENCE

1981. gada 27. martā LVU Filoloģijas fakultātē notika profesora A. Ozola piemiņai veltītā 17. zinātniskā konference. Šogad tās tematika bija saistīta ar skolas darba metodikas jautājumiem — «Aktuālas latviešu valodas un literatūras mācīšanas problēmas».

Konferenci atklāja un vadīja filol. zin. kand. M. Briģe. Rīta sēdē tika nolasīts referāts, kas bija veltīts skolotāju darba gaitu sākumam, pirmā gada problēmām. Pedagoģiskās prakses vadītājas filol. zin. kand. Dz. Paegles novērojumi, pieredze un ieteikumi bija ļoti noderīgi gan stažieriem, gan darbaudzinātājiem, kas kuplā skaitā bija ieradušies dalīties pieredzē.

Pēcpusdienas sēdi atklāja filol. zin. kand. E. Soīda, ar sirsnīgiem vārdiem pieminējama nesen pēkšņā nāvē bojā gājušo docenti A. Lauri, kas bija šādu metodoloģisko konferenču iniciatore un ar lielu degsmi organizēja arī šo dienu. Viņas piemiņu klātesošie godināja ar klusuma brīdi.

Visplašāko referātu konferencē nolasīja filol. zin. kand., pedagoģisko zin. doktors I. Freidenfelds (LPSR Pedagoģijas ZPI). Referāts «Zināšanu kvalitāte kā didaktiska problēma» bija cieši saistīts ar PSKP XXVI kongresā izvirzītajiem uzdevumiem. I. Freiden-

felds konstatēja, ka konkrēto mācību priekšmetu metodikas attīstība pagaidām atpaliek no didaktikas — zinātnes, kas mūsu zemē ir ļoti attīstījusies. Referents iztirzāja zināšanu satura un kvalitātes jēdzienus, uzsvēra, ka ir nepieciešams zināšanas diagnosticēt un noteikt iespējamās zināšanu kvalitātes uzlabošanas ceļus. Zinātnes atzinumi ir jāievieš mācību praksē.

Informatīva rakstura ziņojumu «Aktuāli literatūras mācīšanas jautājumi» nolasīja filol. zin. kand. E. Zimule (LPSR Pedagoģijas ZPI). Ziņojumā bija aplūkotas problēmas, kas saistītas ar pārstrādājamo literatūras mācību programmu. Referente pastāstīja, ka, veidojot jauno programmu, ievēroti šādi skolotāju, zinātnieku un izdevniecību darbinieku ieteikumi: 1) lai no programmām tiktu svītrots viss otršķirīgais, 2) lai daiļliteratūra nonāktu līdz skolēnam kā specifisks mākslas veids, 3) lai pienācīga vieta būtu ierādīta folklorai un aizrobežu literatūrai.

Latviešu valodas un literatūras redakcijas vadītājs O. Pauliņš (izdevniecība «Zvaigzne») runāja par latviešu valodas mācību vielas vienkāršošanas nepieciešamību skolu gramatikās. Vielas vienkāršošana nozīmē vielas pilnveidošanu. Referents ieteica atstāt otršķirīgo, iemācīšanos no galvas aizstāt ar izpratni praksē, ievērot vienādu terminoloģiju, lakonismu utt. O. Pauliņš ar sašutumu runāja par kļūdām, kas neizprotamā kārtā ir saglabājušās mācību grāmatās pat 8—9 gadus. Viņš izteica iebildumus pret dažiem sintakses terminiem, pat pret visu sintakses daļu, kas ir ļoti sarežģīta un skolēniem grūti saprotama. O. Pauliņa nobeigumā vārdos skanēja aicinājums: «Mācīsim valodu, bet ne par valodu!»

Konference beidzās ar «Mutvārdu žurnālu», ko bija nodibinājusi doc. A. Laure.

Lielo interesi par konferencē skartajām problēmām apliecināja gan pilnā klausītāju zāle, gan daudzie jautājumi referentiem, gan pārrunas debatēs.

L. Balode

TRESĀ VALODAS PRAKSES DIENA

Latvijas PSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūtā rīkotā III Valodas prakses diena notika 1980. gada 17. oktobrī. Tā bija pulcinājusi jo kuplā skaitā ne tikai valodniekus un valodas praktiķus, bet arī dažādu citu zinātņu nozaru speciālistus un interesentus.

Ievadvārdos filol. zin. doktore A. Blinkena teica, ka interese par valodas kultūras jautājumiem ir aktivizējusies, tomēr krass pavērsiens valodas prakses uzlabošanās ziņā nav vērojams. Ķaut arī ikvienam radio un televīzijas raidījumam būtu jāsniedz labas literārās valodas paraugs, tomēr vēl aizvien tajos dzirdams *kad* pareizā *ka* vietā, *paģērēt* latviskā *prasīt* vietā u. c. Cenšoties runāt «smalki», dažkārt nevietā tiek lietota platā *e* skaņa: *Berline*, *Vēidenbaums* u. c. Vairāk pārdomātai jābūt dialektu īpatnību izmantošanai literāros darbos lokālā kolorīta radīšanai, jo arī katram dialektam ir sava specifika un likumības. Valodā pakāpeniski notiek pārmaiņas, kas rada dažādus variantus, normu maiņas iespēju, bet latviešu valodā vēl maz runāts par sinonīmiskajām izteiksmes formām, par sintaktiskajiem variantiem, par pieļaujamiem un nepieļaujamiem variantiem.

Filol. zin. kand. V. Skujiņa aplūkoja gada aktuālākos valodas prakses jautājumus, ar kuriem nācies saskarties gan ZA Terminoloģijas komisijai, gan arī Terminoloģijas un valodas kultūras grupai. Runātāja

uzsvēra, ka ikvienam neatkarīgi no viņa specialitātes ir gan jākopj sava valodas kultūra, gan arī jāsekmē pareizas valodas lietošana savā kolektīvā. Īpašu atbildību prasa rakstītais vārds, jo tas paliek par mūsdienu izglītības un kultūras līmeņa liecinieku turpmākajām paaudzēm. Iepriecina telefona zvani un vēstules, kuru autori signalizē par dažādām lasītām vai dzirdētām valodas kļūdām. Valodnieku un citu speciālistu sadarbība izpaudusies plašākās aptaujās, piem., par dažiem terminiem, kas skar vairākas nozares (*lietišķās zinātnes* — sal. kr. *прикладные науки*, *rakstpratība* — *грамотность*), par iedzīvotāju nosaukumu darināšanu no nelokāmiem vietvārdiem (Tartu — *tartuietis*, Oslo — *osloietis*, bet: Mali — *malietis*). Aktuāls ir jautājums par iestāžu nosaukumu precizēšanu. Domājot par valodas kultūru, skarti arī krievu valodas prakses jautājumi mūsu republikā, piem., par latviešu personvārdu un uzvārdu atveidi krievu valodā, par ielu nosaukumu pareizrakstību u. c. Vērtējot gada valodas praksi un veikumu tajā, V. Skujiņa konstatēja, ka rodas daudz jaunu jēdzienu ar izskaņu *-ība* un *-ums*, *-isks* un *-āls*; par zinātniskiem terminiem kļūst profesionālismi vai pat sarunvalodas vārdi, ja tie plaši pazīstami attiecīgās nozares speciālistu vidū; taču bieži vien gan terminoloģijā, gan vispārlietojamā valodā vārdi tiek nevajadzīgi pārņemti no kontaktvalodām. Terminoloģijas komisija šogad strādājusi ar dubultu slodzi, apspriežot gan kārtējos dažādu nozaru terminus, gan arī Latvijas Padomju enciklopēdijas šķirkļu sarakstus. Izdevēju vainas dēļ diemžēl apstājusies terminu vārdnīcu izdošana.

Nobeigumā referente norādīja, ka valodas kļūdas nevar novērst tikai ar valodnieku spēkiem vien, te jānāk palīgā visiem valodas lietotājiem, visai sabiedrībai.

Jaun. zin. līdzstr. S. Lagzdīņa runāja par valo-

das kļūdām presē un tulkotajā daiļliteratūrā un uzsvēra, ka tie ir galvenie kļūdaino valodas faktu avoti. Joprojām vērojama īstenības izteiksmes un pavēles izteiksmes formu jaukšana. Daudz kļūdu ir svešvārdu rakstībā, piem., *patalogija, magnetofons, nostalgija* pareizo *patoloģija, magnetofons, nostalgija* vietā; citvalodu citātos oriģinālrakstībā, piem., *noblesse oblige, vice versa, pa de deux* pareizo *noblesse oblige, vice versa, pas de deux* vietā. Palaikam sastopami burtiski pārcēlumumi no krievu valodas, piem., *spuldze negaismo* (no kr. не светит), *viņa seja padzeltēja* (no kr. пожелтелo), *ierokoja aploksni priekšniekam* (no kr. вручил), dažkārt lieto nelatviskas teikumu konstrukcijas. Kļūdas vērojamas arī vārdu koprakstījumā vai savruprakstījumā, ja rakstījums šķir vārda nozīmi: *var būt un varbūt; goda vārds!* un *godavārds; ik dienas un ikdienas* u. c. Dažkārt nav pareizs laiku saskaņojums virsteikumā un paligteikumā. Aiz apstākļa vārdiem *daudz, maz, vairāk, mazāk* pareizi lietojams lietvārda ģenitīvs. Jāšķir saikļu *jeb* un *vai* nozīmes.

Filol. zin. kand. V. Strautiņa referēja par diftongisko savienojumu *er* un *ēr* lietojumu svešvārdos un citvalodu cilmes īpašvārdos, filol. zin. kand. O. Bušs par biežāk sastopamajiem barbarismiem 1980. gadā. (V. Strautiņas un O. Buša raksti par minētajiem tematiem ievietoti šā krājuma 213.—216. un 126.—131. lpp.)

Skolotāja V. Magīda runāja par latviešu personvārdu atveidi krievu valodā un uzsvēra, ka te vēl daudz neatrisinātu problēmu. Vislielākās svārstības vērojamas vīriešu dzimtes uzvārdos ar galotni *-s, -š*, piem., *Raymonds Pauls* krievu valodā atveidots četros variantos. Par ieteicamāko variantu būtu uzskatāms atveidojums ar pilnu nominatīva galotni, t. i., saglabājot arī krievu

rakstijumā -s vai -š (Раймондс Паулс). Pilna nomina-tīva galotne krievu valodā būtu saglabājama arī latviešu uzvārdiem ar slāviskas cilmes izskaņu *-skis, -ckis*, bet sieviešu dzimtē *-a*, nevis *-ая*, piem., Домбров-скис, Домбровска. Sieviešu dzimtes uzvārdi ar galotni *-a, -e* krievu valodā galotni saglabā, bet lokāmi tikai uzvārdi ar galotni *-a*. Jāievēro, ka no *Jāņa dēla* nedrīkst iznākt Иванович, bet gan Янович.

Izdevniecības «Avots» Vārdnīcu redakcijas vadītāja filol. zin. kand. A. Plēsuma pastāstīja par jaunā-kajām vārdnīcām, kas top redakcijā un ir nepieciešamas valodas praksei. Ilgi gaidīto latviešu valodas pareiz-rakstības vārdnīcu ceram saņemt 1981. gadā, arī latviešu—krievu vārdnīcas 2. sējums iznāks 1981. gadā. Viensējuma latviešu valodas skaidrojošo vārdnīcu gan saņemsim ne ātrāk kā 1983. gadā. Patlaban tiek redi-gēta K. Karuļa sastādītā latviešu valodas etimoloģiskā vārdnīca. Top čehu—latviešu vārdnīca, latviešu—angļu vārdnīcas atkārtots izdevums u. c.

Debatēs filol. zin. dokt. L. Ceplītis īsi raksturoja Pareizrakstības komisijas darbību pagājušajā gadā.¹ Patlaban komisija gatavo materiālus par vārdu dalī-šanu pārņemšanai jaunā rindā.

Pēc LVU pasniedzēja N. Lapiņa domām, bieži vien nav konsekvences svešvārdu atveidošanā, piem., ir franču cilmes uzvārds *Zakārs*, bet: *žakardaudums*; dažkārt viena un tā pati citas valodas skaņa atveidota ar dažādām latviešu valodas skaņām.

RMI profesors I. Lazovskis runāja par to, cik piesārņota ar barbarismiem, nevajadzīgiem kalkiem un svešvārdiem ir ārstu ikdienas runa. Aizvien vēl lieto

¹ 1980. g. 20. jūnijā Pareizrakstības komisija pieņēma lēmumu par vāciskas cilmes īpašvārdu rakstību. (Sk. krāj. Latviešu valo-das kultūras jautājumi, 16. laid. R., 1980, 190. lpp.)

tādus vārdus kā *plonka*, *stavka*, *saslimšanas*, *atgriezti* (*slimības vēsturi nodaļā*), (*izdot izziņu*) *uz rokas* u. c. Medicīniskās terminoloģijas kļūdas vērojamas arī televīzijas un radio raidījumos, presē. Pēdējā laikā vērojama tendence daudzus svešus vārdus rakstīt oriģinālvalodā, bet bieži vien tie uzrakstīti nepareizi. Runātājs pievienojās V. Skujiņas izteiktajai domai, ka valodas problēmas jārisina ne tikai valodniekiem.

Jaun. zin. līdzstr. J. Baldunčiks aizrādīja, ka žurnālisti lieto pārāk daudz svešvārdu. Ir grūti precizēt rakstības formu citvalodu cilmes vārdiem, kas jau iesakņojušies mūsdienu atveides principiem neatbilstošā formā. Nav pareizi svešvārdu rakstību burtiski pārņemt no krievu valodā lietotās formas. Būtu ieteicams nolasīt LVU žurnālistikas specialitātes studentiem lekciju kursu par citvalodu īpašvārdu atveidošanas principiem latviešu valodā.

Skolotāja E. Lāce izteica domu, ka būtu nepieciešama populāra latviešu valodas mācības grāmata.

Galvenās enciklopēdiju redakcijas redaktors J. Loja norādīja, ka šādās sanāksmēs vairāk jāreferē pašiem valodas prakses darbiniekiem, ne tikai zinātniekiem.

RPI pasniedzējs M. Svilans aizrādīja, ka ne katreiz ir lietderīgi valodā tiekties pēc vienveidības. Būtu jāvairās no ciešām kārtas lietošanas, kur bez tās var iztikt. Nebūtu pamata skaut svešvārdus zinātniskos tekstos, bet ikdienas runā tie jāierobežo līdz minimumam, īpaši tie svešvārdi, kam ir adekvāts latviešu valodas vārds, piem., *mačs*, bet kāpēc ne *spēle* vai *sacensības*. Uzvārdu rakstībā vajadzētu ievērot vienotus principus, neņemot vērā uzvārda īpašnieka tautību.

Sanāksmes nobeigumā A. Blinkena un V. Skujiņa atbildēja uz iesniegtajiem jautājumiem.

Dz. Barbare

APRAUTAIS PEDAGOĢES MUŽS

1981. gada 23. janvārī agrā rīta stundā ceļā pie saviem skolēniem pēkšņā nāvē no mums šķirusies pedagoģijas zinātņu kandidāte P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes Latviešu valodas katedras docente, tautas izglītības darba teicamniece komuniste Anna Laure.

Savu audzinātāju un darbabiedri nesagaidīja ne Leona Paegles Rīgas 1. vidusskolas audzēkņi un skolotāji, ne Filoloģijas fakultātes studenti un pasniedzēji.

Negaidīti, pašā spēku briedumā pārtrūcis ieceru pavediens. Nu vairs Annai Laurei neiznāks pabūt Gaiziņkalna apkaimē, kur Bērzaunes ciemā 1923. gada 3. jūlijā viņai kārts šūpulis, nedz arī Grostonas pusē, kur ar grāmatsomu plecos nākamā skolotāju skolotāja pirmoreiz mūžā pārkāpa Kaileņu sešklasīgās pamatskolas sliekšni.

Anna Laure iemīl skolu un skolotāja grūto, cildeno darbu. Viss viņas mūžs ir mācīšanās un mācīšana. Viņa mācās Mālpils mājturības vidusskolā, Jelgavas Skolotāju institūtā, Rīgas Skolotāju institūtā, Latvijas Valsts pedagoģiskajā institūtā, kuru beidz 1950. gadā. Jau līdztekus studijām 1944. gadā Anna Laure sāk skolotājas darbu Rīgas 54. septiņgadīgajā skolā, tad — Rīgas pirmsskolas darbinieku pedagoģiskajā skolā. Pēc studiju beigšanas viņa sāk strādāt Pedagoģiskajā in-

stītūtā, bet ar 1958. gadu — Latvijas Valsts universitātē. Lai uzturētu saikni starp teoriju un praksi, viņa visus šos gadus māca latviešu valodu un literatūru L. Paegles Rīgas 1. vidusskolā.

Anna Laure bija ne tikai erudīta pedagoģe un zinātniece, bet arī iejutīgs cilvēks ar daudzpusīgām interesēm un spējām. Zināšanas un pieredzi viņa dāsni sniedza gan skolotājiem un studentiem, gan darbabiedriem un skolēniem — ikvienam, kurš gribēja mācīties un augt.

Anna Laure ir autore vai līdzautore daudzām mācību grāmatām, viņa publicējusi periodikā daudzus jo daudzus rakstus par metodikas un valodas kultūras jautājumiem. Sajā pašā sakarā viņas balsi bieži dzirdējām radio un televīzijas pārraidēs. Pedagoģe vadīja atklātās mācību stundas studentiem, skolotājiem, lasīja lekcijas izglītības un kultūras darbiniekiem kvalifikācijas celšanas kursus.

Anna Laure bija jauno filologu skolas dibinātāja, vadītāja un konsultante, Kirova rajona pedagoģisko zināšanu tautas universitātes sabiedriskā dekāne, Latvijas PSR Pedagoģijas zinātniskās pētniecības institūta zinātniskās padomes locekle, Starpaugstskolu metodiskās komisijas priekšsēdētāja vietniece, Filoloģijas fakultātes padomes sekretāre, Viļņas Valsts universitātes Pedagoģijas zinātniskās padomes locekle, laikraksta «Pionieris» redakcijas locekle. Ar daudzajiem rakstiem «Pionierī» un «Draugā», ar olimpiādēm «Vārds un teikums — zobens ass» un «Komatiņš» Anna Laure prata atrast ceļu pie mazajiem un pašiem mazākajiem latviešu valodas runātājiem, pie tiem, kas nākotnē ies tautas izglītības ceļu un rūpēsies arī par savu dzimto valodu.

Anna Laure bija cilvēks ar neparasti stipru gribu

un lielām darba spējām. Nekad viņa nevarēja dzīvot
dīkā, vienmēr kaut ko darīja, allaž steidzās . . .

Uz galda palika gandrīz pabeigta doktora disertācija un daudz, daudz vēl baltu, neaprakstītu lapu.

Darbīga, korekta, zinoša, gādīga — tāda Anna Laure paliek mūsu atmiņā.

J. Rozenbergs

BIBLIOGRĀFIJA

1980. g. 1. novembris — 1981. g. 31. decembris

I. GRĀMATAS

- Laua A. Latviešu leksikoloģija. Otrs, papildin. izd. — R., «Zvaigzne», 1981, 288 lpp.
- Valodas kultūra radiovilnī. Valodu kontaktu jautājumi. — R., «Zinātne», 1981, 112 lpp. Rotapr. iesp. (Latvijas PSR ZA A. Upīša Val. un liģ. inst.)
- Языковые контакты в аспекте культуры языка. Тезисы докладов и сообщений регионального теоретико-методического семинара. 27—28 мая 1981 года. — Р., «Зинатне», 1981, 93 с. Отпеч. на ротапр.

II. RAKSTI

Valodas kultūra un terminoloģija

- Ancītis V. Atver dziļās slēpnes, dārgās krātuves! Grām.: Saknes un galotnes. — R., «Liesma», 1981, 116.—120. lpp. [pirmpublic. Karogs, 1969, Nr. 8.]
- Ancītis V. Valodas normas un standarti. Grām.: V. Ancītis. Saknes un galotnes. — R., «Liesma», 1981, 121.—131. lpp. [pirmpublic. Karogs, 1972, Nr. 5.]
- Ancītis V. Vārdu māksla. Grām.: V. Ancītis. Saknes un galotnes. — R., «Liesma», 1981, 132.—134. lpp. [pirmpublic. Lit. un Māksla, 1973, 13. okt.]

- Atbild valodas konsultants. — Literatūra un Māksla, 1980, 14., 21., 28. nov., 5., 12. dec., 1981, 1. janv., 11. sept.
- Baldunčiks J. Cienīt un saudzēt valodu. — Rīgas Balss, 1980, 3. nov.
- Baldunčiks J. Vai kuģu ātrums samazinās? — Padomju Jaunatne, 1981, 12. jūl.
- Baldunčiks J. Latviešu sporta terminoloģijas vēstures lappuses. — Sports, 1981, 22. nov., 6. dec.
- Bušs O. Atbildot lasītājiem. — Literatūra un Māksla, 1981, 13. nov.
- Bušs O. Ieklausīsimies! [Par barbarismiem]. — Padomju Jaunatne, 1981, 20. maijā.
- Bušs O. Kad pietrūkst vārdu. — Draugs, 1981, Nr. 2, 11.—20. lpp.
- Celmiņa I. Pārdomājot dzirdēto. [Par III Valodas prakses dienu.] — Literatūra un Māksla, 1980, 19. dec.
- Grabis R. Kas mani satrauc mūsu valodas lietojumā. — Cīņa, 1981, 11. aug.
- Graudnieks J. «Vot» tā! — Literatūra un Māksla, 1980, 28. nov.
- Guļevska D. Ja neaizrautos ar «ja»... — Padomju Jaunatne, 1981, 8. apr.
- Guļevska D. Partikulu kopa «tā arī». — Padomju Jaunatne, 1981, 28. janv.
- Ikere Z. Filozofijas termina semantiskie komponenti un tā jēdzieniskā satura adekvāta atveide. — LPSR ZA Vēstis, 1981, Nr. 1, 87.—99. lpp.
- Jansons A. Ko pūces nezināja [par vārda *vienalga* nepareizu lietošanu]. — Padomju Jaunatne, 1981, 18. nov.
- Lagzdīņa S. Atmini manu miklu! — Padomju Jaunatne, 1981, 1. apr.

- Lagzdiņa S. Atsāķieties no «tortes «Mičurina»!» — Padomju Jaunatne, 1981, 7. janv.
- Lagzdiņa S. Par maisišanu. — Padomju Jaunatne, 1981, 9. dec.
- Lazovskis I. Ārsts un valoda. — Literatūra un Māksla, 1981, 23. janv.
- Liepiņš J. Rīgas trans un citi trani. — Padomju Jaunatne, 1981, 16. sept.
- [Par konkrētiem valodas prakses jautājumiem; komentārs un karikatūra.] — Padomju Jaunatne, 1980, 12., 26. nov., 3., 10. dec., 1981, 7., 28. janv., 11., 18. febr., 10., 25. martā, 1., 8., 15., 22., 29. apr., 6., 13., 20., 27. maijā, 3., 17. jūn., 8., 15. jūl., 5., 26. aug., 17., 9., 16., 23., 30. sept., 14., 21., okt., 4., 11., 18., 25. nov., 9., 16., 23. dec.
- Porīte T. Televīzijas filma vai telefilma? — Padomju Jaunatne, 1981, 22. apr.
- Skujiņa V. Citvalodu reģionālismi latviešu zinātniskajā terminoloģijā. LPSR ZA Vēstis, 1981, Nr. 9, 59.—72. lpp.
- Skujiņa V. Gribas būt oriģināliem... — Padomju Jaunatne, 1981, 23. sept.
- Skujiņa V. Par kopsaimniecībām. — Padomju Jaunatne, 1981, 17. jūn.
- Skujiņa V., Barbare Dz. Pārrunājot aktuālus valodas prakses jautājumus. — Literatūra un Māksla, 1981, 17. jūl.; 24. jūl.
- Skujiņa V. Rit — gadskārtējā valodas prakses diena. — Cīņa, 1981, 15. okt.
- Skujiņa V. Saturieties «Andrisi», drīz būs jūsu kārtā! — Padomju Jaunatne, 1981, 11. febr.
- Skujiņa V. Vai es tevi traucēju? — Padomju Jaunatne, 1981, 29. apr.

- Skujiņa V. Vai ķīla? — Padomju Jaunatne, 1981, 14. okt.
- Skujiņa V. Vai tas kādu interesē? — Padomju Jaunatne, 1981, 4. martā.
- Skujiņa V. Valodu kontakti runas kultūras aspektā [informācija par reģionālo semināru]. — Cīņa, 1981, 29. maijā.
- Stuite M. Trešā Valodas prakses diena. — LPSR ZA Vēstis, 1981, Nr. 5, 139.—141. lpp.
- Sķēle V. Izravēsim valodas «nezāles»! — Plēsums [LLA laikr. Jelgavā], 1981, 21. maijā.
- Vai dzejā nav vajadzīga pareiza valoda? — Padomju Jaunatne, 1981, 27. maijā.
- Vanags P. Vai brauksim uz Vecākiem vai pie vecākiem? — Padomju Jaunatne, 1981, 2. sept.
- Veidemane R. Kā mēs runājam un rakstām. — Draugs, 1981, Nr. 3, 22.—23. lpp.
- Veidemane R. Runāt nozīmē izvēlēties. — Draugs, 1981, Nr. 1, 18.—19. lpp.
- Veidemane R. Uzmācīgie vārdi. — Draugs, 1981, Nr. 6, 19.—20. lpp.
- Zuicena I. Par vārdu «piepacelts» un tā nozīmēm. — Padomju Jaunatne, 1981, 8. jūl.

Rakstnieks un valoda

- Bušs O. Personvārdi dzejā. — Draugs, 1981, Nr. 5, 18. lpp.
- Bušs O. Vārds dzejas meistara rokās. — Draugs, 1981, Nr. 10, 24. lpp.
- Veidemane R. ... Bet visvairāk vajag vārdu dari-

- nātājam būt izrotātam ar dzejnieka garu valodas ziņā. — Literatūra un Māksla, 1981, 11. sept.
- Veidemane R. Rainis un mūsdienu latviešu valoda. — Dzimtenes Balss, 1981, Nr. 11.
- Veidemane R. «Saukšanas spēka jēga». — Karogs, 1981, Nr. 9, 149.—152. lpp.
- Veidemane R. «Topi skanīgs vārds!» — Draugs, 1981, Nr. 9, 10. lpp.

Leksika

- Avotiņa R. Kāpēc Ķilupe? Kāpēc Lielurga?... — Lauku Dzīve, 1980, Nr. 11, 23. lpp.; tas pats: Dzimtenes Balss, 1981, 3. sept.
- Bušs O. Izloknes apcirkņos ielūkojoties. — Draugs, 1981, Nr. 7, 26. lpp.
- Bušs O. Supermūsdienu superlatviešu superliterāras supervalodas supervārdnīca. — Padomju Jaunatne, 1981, 25. nov.

Ortogrāfija

- Ancītis V. Par cieņas izrādīšanu vārdos un rakstos. — Grām.: V. Ancītis. Saknes un galotnes. R., «Liesma», 1981, 135.—139. lpp.
- Ceplītis L. Kāpēc ir svārstības citvalodu īpašvārdu atveidē. — Padomju Jaunatne, 1981, 10. martā.
- Ceplītis L. Pārpratuma novēršanai [īsi par ķīniešu īpašvārdu atveidi]. — Padomju Jaunatne, 1981, 16. dec.
- Stuīte M. Krievu valodas defissavienojumiem atbilstošās adefisālās konstrukcijas latviešu valodā. — LPSR ZA Vēstis, 1980, Nr. 12, 55.—66. lpp.

Sastādījusi Dz. Barbare

SATURS

Izglītība un valoda

- Blinkena A.* Latviešu valoda augstākās izglītības sistēmā 5
Laure A. Dažas domas par skolēnu valodas kultūru 18

Rakstnieks un valoda

- Kubuliņa A.* Ritma un runas aktuālā dalījuma saistība
 Jāņa Petera dzejā 25

Ieskats latviešu valodniecības vēsturē

- Druviete I.* Daži K. Mīlenbaha atzinumi par latviešu valodas normalizāciju 38
 Profesoru Jāni Loju atceroties 50

Valodas kultūras pazīmes

- Rozenbergs J.* Ieskats valodas kultūras pazīmju pētījumos
Citvalodu vārdu atveide latviešu valodā
Balode L. Vēlreiz par lietuviešu īpašvārdu atveidi mūsu presē 79

Leksika

- Bušs O.* Jaunvārdi nesaistītā valodā rakstītos tekstos 85
Baldunčiks J. Anglicismi angļu—latviešu vārdnīcās 96
Stuite M. Par dažām krievu valodas defissavienojumu atbilstēm latviešu valodā 101
Baltiņa M. Par vārda zinātne vēsturi 108
Blinkena A. Vai *burtiski* jāsaprot tikai *burtiski*? 114
Plēsuma A. Par vārdu *radošs* 116
Valdmanis J. Par vārdu *uziet* 122
Bušs O. Barbarismi-1980 126
Vilsons A. Vai vārdi nolietojas? 131
Siliņš K. Latviešu kalendārvārdi 136
Miķelsone A. Daži *kā, nekā* lietojumi 141
Beitiņa M. *Ne* vai *nē*? 146
Rapša J. Sasveicināšanās un atvadišanās teicieni latviešu rakstu avotos 152

Vārddarināšana

- Skujiņa V.* Revidējama vai nerevidējama homonīmija? 163
Smidebergs I. Par dažiem atvasinājumiem ar piedēkli *pār-* 178

Terminoloģija

- Skujiņa V.* Jaunākais terminoloģijā 183
Baldunčiks J. Atgriežoties pie diskusijas par sporta terminoloģiju 189
Skujiņa V. Bet kā ar sāli? 195

Literārā valoda un dialekts

- Laumane B.* Vidus dialekta izlokšnes un literārā valoda 198

Gramatika

- Ceplītis L.* Ierobežojumi vārdu gramātisko formu lietošanā 208
Ceplītis L. Kļūmīgi divdabju ar *-ot, -oties* lietojumi . . . 210

Fonētika

- Strautiņa V.* Tautosillabiskā savienojuma *-er-* izruna internacionālismos 213
Ceplītis L. Līdzskaņu mijas trūkums lietvārda locījumos 216

Dažos vārdos

- Guļevska D.* Daži nevēlami saikļu un partikulu lietojumi 221
Saule-Sleina M. Akadēmiķa J. Endzelīna atzinums par skaitļeni *abi* 224

Konsultācijas (*Skujiņa V.*)

225

Ieskats padomju valodniecības literatūrā

- Divas monogrāfijas par valodas kultūras teorijas jautājumiem (*Ceplītis L., Blinkena A.*) 231
Jaunas grāmatas par valodas normalizācijas un stilistikas jautājumiem (*Sergejevs V.*) 240

Hronika (*Baltiņa M., Pokrotniece K., Balode L., Barbare Dz.*) 244

Atvadu vārdi 266

Bibliogrāfija (*Barbare Dz.*) 269

СОДЕРЖАНИЕ

Образование и язык

<i>Блинкена А.</i> Латышский язык в системе высшего образования	5
<i>Лауре А.</i> Некоторые мнения о культуре речи школьника	18

Писатель и язык

<i>Кубулина А.</i> Связь актуального деления ритма и речи в поэзии Я. Петерса	25
---	----

Из истории латышского языкознания

<i>Друвиете И.</i> Некоторые мнения К. Мюленбаха о нормализации латышского языка	38
В память профессора Яниса Лоя	50

Признаки культуры языка

<i>Розенбергс Я.</i> Краткий обзор исследований признаков культуры языка	61
--	----

Передача иноязычных имен собственных на латышский язык

<i>Балоде Л.</i> Еще раз о передаче литовских имен собственных	79
--	----

Лексика

<i>Бушс О.</i> Новые слова в прозаических письменных текстах	85
<i>Балдунчикс Ю.</i> Англицизмы в англо-латышских словарях	96
<i>Стуйте М.</i> О соответствии в латышском языке некоторых дефисных соединений русского языка	101
<i>Балтыня М.</i> Об истории слова <i>zinātne</i>	108
<i>Блинкена А.</i> Понимать ли слово <i>burtiski</i> только буквально?	114
<i>Плесума А.</i> О слове <i>radošs</i>	116
<i>Валдманис Я.</i> О слове <i>uziet</i>	122
<i>Бушс О.</i> Варваризмы—1980	126
<i>Вилсонс А.</i> Изнашиваются ли слова?	131

<i>Силиньш К.</i> Имена собственные в латышских календарях	136
<i>Микельсоне А.</i> Некоторые употребления частиц <i>kā, nekā</i>	141
<i>Бейтыня М.</i> Об употреблении отрицательных частиц <i>ne</i> или <i>nē</i>	146
<i>Рапша Я.</i> Слова приветствия и прощания в латышских письменных текстах	152

Словообразование

<i>Скуиня В.</i> Пересматривать ли омонимию?	163
<i>Шмидеберс И.</i> О некоторых производных словах с при- ставкой <i>rār-</i>	178

Терминология

<i>Скуиня В.</i> Новое в терминологии	183
<i>Балдунчикс Ю.</i> Возвращаясь к дискуссии о спортивной терминологии	189
<i>Скуиня В.</i> Как быть со словом <i>sāls</i> ?	195

Литературный язык и диалект

<i>Лаумане Б.</i> Говоры среднего диалекта и литературный язык	198
---	-----

Грамматика

<i>Цеплитис Л.</i> Ограничения употребления грамматических форм языка	208
<i>Цеплитис Л.</i> Ошибочные употребления деепричастий окан- чивающихся на <i>-ot, -oties</i>	210

Фонетика

<i>Страутиня В.</i> Произношение таутосиллабического соче- тания <i>-er-</i> в интернационализмах	213
<i>Цеплитис Л.</i> Отсутствие чередования согласных при скло- нении существительных	216

В нескольких словах

<i>Гулевска Д.</i> Некоторые нежелательные употребления сою- зов и частиц	221
<i>Сауле-Слейне М.</i> Мнение академика Я. Эндзелина об имені числительном <i>abi</i>	224
Консультации (<i>Скуиня В.</i>)	225

Краткий обзор советской лингвистической литературы

Две монографии по теории культуры речи (Цеплитис Л., Блинкена А.)	231
Новые книги по вопросам нормализации языка и стилистики (Сергеев В.)	240
Хроника (Балтыня М., Покротниче К., Балодэ Л., Барбаре Дз.)	244
Прощальные слова	266
Библиография (Барбаре Дз.)	269

Союз журналистов Латв. ССР
Ин-т яз. и лит. им. А. Упита АН Латв. ССР
ВОПРОСЫ КУЛЬТУРЫ ЛАТЫШСКОГО ЯЗЫКА
Сборник статей под ред. Л. Цеплитиса,
17-й выпуск.

Составила С. Лагздиня

На латышском языке

Издательство «Авотс»

Рига 1981

ИБ № 421

LATVIESU VALODAS KULTŪRAS
JAUTĀJUMI

Sastādījusi S. Lagzdiņa

Redaktore M. Gulbe. Mākslinieciskā redak-
tore N. Sakirjanova. Tehniskā redaktore
D. Reigase. Korektore A. Abele.

Nodota salikšanai 25.06.81. Parakstīta iespie-
šanai 25.01.82. JT 01530. Formāts 70×108/32.
Tipogrāfijas papīrs № 1. Literatūras garni-
tūra. Augstspiedums. 12,25 uzsk. iespiedl.;
12,42 uzsk. kr. nov.; 12,10 izdevn. l. Metiens
3000 eks. Pasūt. № 1221-4. Cena 55 kap.
Izdevniecība «Avots», 226047 Rīgā, Padomju
bulv. 24. Izdevn. № 201/V-216. Iespiesta Lat-
vijas PSR Valsts izdevniecību, poligrāfijas
un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas
tipogrāfijā «Cīņa», 226011 Rīgā, Blaumaņa
iela 38/40.

LATVIEŠU VALODAS KULTŪRAS
JAUTĀJUMI

- Latviešu valodas kultūras jautājumi.**
L.a 802 (Rakstu krāj.) / LPSR Žurnālistu savienība,
LPSR ZA Val. un lit. inst., 17. laid.; Sast.
S. Lagzdiņa, atb. red. L. Ceplītis. Bibliogr.:
269.—273. lpp. / Sast. Dz. Barbare. — R.:
«Avots», 1981. — 278 lpp., il.

Krājumā ievietoti raksti par leksikas, terminoloģijas, gramatikas jautājumiem, kā arī par latviešu valodas nozīmi izglītības sistēmā, dots ieskaits valodnieku K. Milenbaha un J. Lojas atziņumos par latviešu valodas kopšanu, sniegta informācija par valodniecības jautājumiem vēltītajām konferencēm un jaunāko valodniecības literatūru.

L 70103—201
M 803(11)—81 162.81.4602010000

4L
81.2L-7

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306054765

55 kap.